

T.C
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TARIM EKONOMİSİ ANABİLİM DALI

GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN KALKINMA
KRİTERLERİ AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI
VE TÜRKİYE İÇİN ÖNERİLER

Ebru Zümrüt BOYACIOĞLU

DOKTORA TEZİ

TEZ DANIŞMANLARI:
Prof. Dr. İsmail Hakkı İNAN
Yrd. Doç. Dr. Adil OĞUZHAN

TEKİRDAĞ – 2007

İÇİNDEKİLER DİZİNİ

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER DİZİNİ	iii
ŞEKİLLER DİZİNİ	vi
TABLOLAR DİZİNİ	vi
KISALTMALAR DİZİNİ	viii
1. GİRİŞ	1
2. KAYNAK ÖZETLERİ	5
3. MATERYAL VE YÖNTEM	9
3.1 Materyal	9
3.2 Yöntem	9
3.2.1 Panel Veri Modelleri ve Özellikleri	10
3.2.1.1 Sabit Etkiler Modeli	15
3.2.1.2 Tesadüfi Etkiler Modeli	17
3.2.1.3 Hausman Testi	19
4. KALKINMA KAVRAMI VE KURAMLARINA GENEL BAKIŞ	22
4.1 Kalkınma Kavramı	22
4.2 Ekonomik Büyüme – Kalkınma İlişkisi	24
4.3 Kalkınma Teorileri	27
4.3.1 Rostow’un Kalkınma Modeli	28
4.3.2 Dengeli Kalkınmaya Yönelik Kuramlar	31
4.3.2.1 Rosenstein-Roden Büyük İtiş Kuramı	35
4.3.2.2 Nurkse Kısır Döngü Kuramı	34
4.3.2.3 Chenery Dengeli Kalkınma	37
4.3.2.4 A.Lewis İkili Yapı	37
4.3.3 Dengesiz Kalkınma	40
4.3.3.1 Hirschman ve Dengesiz Kalkınma	42
4.3.3.2 Paul Streenten Modeli	43
4.3.3.3 Kalkınma Kutupları	44
4.3.4 Krugman ve Bölgesel Kalkınma	47
4.3.5 Stiglitz Modelleri	50

5. KALKINMA DİNAMİKLERİ VE STRATEJİLERİ	52
5.1 Kalkınmanın Dinamikleri	52
5.1.1. Coğrafik Faktörler ve Doğal Kaynaklar	52
5.1.2. Nüfus, İnsan Kaynakları ve Beşeri Sermaye	54
5.1.3 Finansal Potansiyel ve Sermaye Stoku	60
5.1.4 Altyapı Olanakları	62
5.1.5. Teknoloji Düzeyi	63
5.1.6 İhracat	66
5.1.7 Kamu Harcamaları	68
5.1.8. Sektörel Yapı	69
5.2 Kalkınma Stratejileri	71
5.2.1 İthal İkameci Strateji	72
5.2.2 İhracata Dayalı Strateji	74
6. KALKINMANIN HEDEF HALİNE GELMESİNİN NEDENLERİ	78
6.1 Ekonomik Kalkınmadan İnsani Kalkınmaya Geçiş	82
6.1.1 İnsani Kalkınma Endeksi	83
6.1.2 İnsani Kalkınma Endeksi'nin Hesaplanması	84
6.1.3 Türkiye'de İnsani Kalkınma Endeksinin Gelişimi	87
6.2 Kalkınma Anlayışlarında Değişim	89
6.2.1 Temel Gereksinimler Yaklaşımı	90
6.2.2 Kalkınma Etiği	91
6.2.3 Sürdürülebilir Kalkınma	91
6.3 Kalkınmanın Ekonomik ve Sosyal Engelleri	95
6.4 Kalkınmanın Finansmanı	97
6.4.1 İç Kaynaklarla Finansman	98
6.4.1.1 Gönüllü Tasarruflar	98
6.4.1.2 Zorunlu Tasarruf : Vergiler	99
6.4.1.3 Finansman Kaynağı Olarak Enflasyon	101
6.4.2 Dış Kaynaklarla Finansman	103
6.4.2.1 Yabancı Özel Sermaye	103
6.4.2.2 Dış Borçlar ve Dış Yardımlar	105
6.5 Uluslararası Kurumların Belirleyici Etkisi	107
6.5.1 Birleşmiş Milletler	108
6.5.2 IMF ve İstikrar Programları	109

6.5.3 Dünya Bankası ve Yapısal Destekler	111
6.6 Toplumsal Refahı Arttırma Çabaları	116
6.6.1 Yoksulluğun Yükselişi	117
6.6.2 Ulusal İşbirliğinden Küresel İşbirliğine Geçiş	121
6.6.3 Eşitsiz Gelişmeye Bir Müdahale : Planlama	122
7.GELİŞMİŞLİK VE AZ GELİŞMİŞLİK	128
7.1 Gelişmişlik ve Az Gelişmişlik Kavramları	128
7.2 Gelişmişlik Kriterleri	132
7.2.1 Ekonomik Bakımdan Gelişmişlik Kriterleri	132
7.2.2 Sosyo-kültürel Bakımdan Gelişmişlik Kriterleri	136
7.3 Gelişmişlik Düzeyinin Belirlenmesi	141
7.4 Gelişmekte Olan Bir Ülke: Türkiye	142
7.4.1 Türkiye Ekonomisinin Cumhuriyetten Günümüze Projeksiyonu	144
8. ARAŞTIRMA BULGULARI	163
8.1 Araştırma Bulguları	165
8.1.1 Gelişmiş Ve Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Model Tahmini	166
8.1.2 Gelişmiş Ülkelerde Ekonomik ve Sosyal Kriterlerin Kalkınma İle Olan İlişkisinin Analizi	170
8.1.3 Gelişmiş Ülkelerde Kalkınmanın Etkilendiği Sosyal Kriterlerden Bebek Ölüm Oranı Modelinin Tahmin Sonuçları	172
8.1.4 Gelişmiş Ülkelerde Kalkınmanın Etkilendiği Ekonomik Kriterlerden Elektrik Enerjisi Tüketim Miktarı Modelinin Tahmin Sonuçları	176
8.1.5 Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik ve Sosyal Kriterlerin Kalkınma İle Olan İlişkisinin Analizi	179
8.1.6 Gelişmekte Olan Ülkelerde Kalkınmanın Etkilendiği Sosyal Kriterlerden Bebek Ölüm Oranı Modelinin Tahmini	181
8.1.7 Gelişmekte Olan Ülkelerde Kalkınmanın Etkilendiği Ekonomik Kriterlerden Elektrik Enerjisi Tüketim Miktarı Tahmin Modeli	183
8.1.8 Türkiye'nin Kalkınmasına İlişkin Model Tahmini	185
9. SONUÇ VE ÖNERİLER	188
10. KAYNAKLAR	199
ÖZGEÇMİŞ	213

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa No

Şekil 1 : İnsani Kalkınma Endeksi	83
Şekil 2 : Gelişmekte Olan Ülkelerde Toplam Dış Borç Stoku	106

TABLolar DİZİNİ

Sayfa No

Tablo 1: Bazı Ülkelerin Yaklaşık Olarak Kalkış ve Olgunlaşma Tarihleri	30
Tablo 2: Nüfus Artış Oranları (Yıllık %)	55
Tablo 3 : Seçilmiş Ülkelerde Öğrenci İçin Yapılan Toplam Eğitim Harcamaları	59
Tablo 4 : Seçilmiş Ülkelerde İhracat Miktarları 2005 (Milyar \$)	67
Tablo 5 : Seçilmiş Ülkelerde Yurt İçi Üretimin Sektörlere Dağılımı (%)	70
Tablo 6 : Yıllık Bebek Ölüm Oranları (1000 bebekte)	80
Tablo 7 : Seçilmiş Ülkelerde İnsani Kalkınma Endeksi	86
Tablo 8 : Türkiye'nin İnsani Kalkınma Endeksi Gelişimi (1975–2003)	88
Tablo 9 : IBRD'ye Olan Toplam Borç Stokunun En Yüksek Olduğu Ülkeler	114
Tablo 10 : Seçilmiş Ülkelerde Gini Katsayısı Düzeyleri 2005	134
Tablo 11: İşsizlik Oranları (Yıllık %)	135
Tablo 12 : Ortalama Yaşam Beklentisi (Yıl)	138
Tablo 13 : Bağımlılık Oranı	139
Tablo 14: Kadınların Parlamentodaki Temsil Oranları (%)	140
Tablo 15 : Seçilmiş Ülkelerin GSMH Miktarları (Milyar \$)(2006)	143
Tablo 16:Türkiye'de GSMH'daki artış, İşsizlik ve Enflasyon Oranları (Yıllık %)	152
Tablo 17: Yıllar İtibari İle Türkiye'nin Turizm Gelirleri (milyon \$)	159
Tablo 18: Örnekleme Yer Alan Ülkeler	165
Tablo 19: Ele Alınan Tüm Ülkelerin Kalkınmasının Belirleyicilerinin Sabit Etkiler Modeli Tahmin Sonuçları	167
Tablo 20: Ele Alınan Tüm Ülkeler İçin Yapılan Model Tahmininin Hausman Testi Sonuçları	168
Tablo 21 : Ele Alınan Tüm Ülkelerin Kalkınmasının Model Tahmin Sonuçları	169
Tablo 22 : Ele Alınan Gelişmiş Ülkelerin Kalkınmasının Model Tahmin Sonuçları	171
Tablo 23: Gelişmiş Ülkeler İçin Yapılan Model Tahmininin Hausman Testi Sonuçları	172

Tablo 24 : Gelişmiş Ülkelerin Bebek Ölüm Oranlarının Tesadüfi Etkiler Modeli	
Tahmin Sonuçları	173
Tablo 25: Gelişmiş Ülkeler İçin Yapılan Model Tahmininin Hausman	
Testi Sonuçları	174
Tablo 26 : Bebek Ölüm Oranları ve Gelişmiş Ülkeler Analizi	175
Tablo 27: Gelişmiş Ülkeler İçin Elektrik Tüketiminin Tesadüfi Etkiler Modeli	
Tahmin Sonuçları	176
Tablo 28: Gelişmiş Ülkeler İçin Yapılan Model Tahmininin Hausman	
Testi Sonuçları	177
Tablo 29 : Elektrik Tüketimi ve Gelişmiş Ülkeler Analizi	178
Tablo 30 : Gelişmekte Olan Ülkelerin Kalkınmasının Sabit Etkiler Modeli Tahmin	
Sonuçları	179
Tablo 31: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Yapılan Model Tahmininin Hausman	
Testi Sonuçları	180
Tablo 32: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Kukla Değişkenli Model Tahmini	181
Tablo 33 : Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Bebek Ölüm Oranının Model Tahmin	
Sonuçlarından Sabit Etkiler Modeli	182
Tablo 34: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Yapılan Model Tahmininin Hausman	
Testi Sonuçları	182
Tablo 35: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Bebek Ölüm Oranı Model	
Tahmin Sonuçları	183
Tablo 36: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Kişi Başı Elektrik Tüketim Miktarının	
Model Tahmin Sonuçlarından Tesadüfi Etkiler Modeli	184
Tablo 37: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Yapılan Model Tahmininin Hausman	
Testi Sonuçları	184
Tablo 38 : Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Elektrik Tüketimi Model	
Tahmin Sonuçları	185
Tablo : 39 Türkiye'nin Kalkınmasına İlişkin Model Tahmini Sonuçları	186

KISALTMALAR DİZİNİ

AB : Avrupa Birliği

AGÜ : Az Gelişmiş Ülke

BM : Birleşmiş Milletler

DİE : Devlet İstatistik Enstitüsü

DPT : Devlet Planlama Teşkilatı

GATT : Gümrük Antlaşmaları Genel Antlaşması

GSMH : Gayri Safi Milli Hasıla

GSYİH : Gayri safi Yurt İçi Hasıla

IBRD : Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası

IMF : Uluslararası Para Fonu

İMKB : İstanbul Menkul Kıymetler Borsası

İKE : İnsani Kalkınma Endeksi

OECD : Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü

STK : Sivil Toplum Kuruluşu

UNDP : Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı

Prof. Dr. İsmail Hakkı İNAN ve Yrd. Doç. Dr. Adil OĞUZHAN danışmanlığında, Ebru Zümrüt BOYACIOĞLU tarafından hazırlanan bu çalışma 23/11/2007 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı'nda Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı : Prof. Dr. Kamil Derman KÜÇÜKALTAN

İmza :

Üye : Prof Dr. İsmail Hakkı İNAN

İmza :

Üye : Yrd. Doç. Dr. Adil OĞUZHAN

İmza :

Üye : Yrd. Doç. Dr.Ahmet KUBAŞ

İmza :

Üye : Yrd. Doç. Dr. Yasemin ORAMAN

İmza :

Yukarıdaki sonucu onaylarım

Prof. Dr. Orhan Dağlıoğlu
Enstitü Müdürü

ABSTRACT

Ph.D. Thesis

COMPARISON OF DEVELOPED AND DEVELOPING COUNTRIES IN TERMS OF DEVELOPMENT CRITERIA AND SUGGESTIONS FOR TURKEY

Ebru Zümrüt BOYACIOĞLU

**Trakya University
Graduate School of Natural and Applied Sciences
Main Science Division of Agricultural Economics**

**Supervisors : Prof. Dr. İsmail Hakkı İNAN
Assist. Prof. Dr. Adil OĞUZHAN**

The problem of improving life standards and wealth levels of individuals and societies has been one of the frequently discussed and solution sought topics of our time. According to the generally accepted opinion in economy literature, “development” not only consists of increase in production and per capita income, but also the change and improvement of economic and social-cultural structure. Especially, in the period after II. World War, the main objective of the underdeveloped countries was to be in the league of developed countries by practicing various development strategies and policies.

The effects of macro and micro variables, in development of countries, have great importance. Increase of national income and the share that people get from the income in a country shows the wealth and economic development level of that country. On the other hand, development is an extensive subject which can not be expressed only by monetary criteria. Development is a multi-dimensional process that causes important changes in social-cultural structures, life styles of people and national institutes besides reducing inequities and poverty.

Starting from these points, the deficiencies of developing countries in terms of development criteria is put forward by comparing countries that have completed their development process and that are still undergoing the development process (developed and developing countries) in this study. With this study, needed tools for economic and social development for a country such as Turkey is determined by using cross-sectional and panel data analysis and solutions are suggested for the problem. By giving examples from developed countries, the performances of developed countries till that process is examined and evaluations for Turkey is made.

Key Words: Development, Economic Growth, Turkey, Panel Data

2007, 222 pages

ÖZET

Doktora Tezi

GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN KALKINMA KRİTERLERİ AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI VE TÜRKİYE İÇİN ÖNERİLER

Ebru Zümrüt BOYACIOĞLU

Namık Kemal Üniversitesi
Fen Bilimleri Enstitüsü
Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı

Danışmanlar : Prof. Dr. İsmail Hakkı İNAN
Yrd. Doç. Dr. Adil OĞUZHAN

Günümüzde gerek bireylerin, gerekse toplumların yaşam standardının iyileştirilmesi ve refah düzeylerinin yükseltilmesi sorunu, sıkça tartışılan ve ivedilikle çözümlenmeye çalışılan konulardan biri olmuştur. Ekonomi literatüründe genellikle kabul edilen görüşe göre “kalkınma” sadece üretimin ve kişi başına gelirin artmasından ibaret olmayıp ekonomik ve sosyo-kültürel yapının değiştirilmesi ve geliştirilmesi anlamına gelmektedir. Özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonraki dönemde gelişme düzeyi düşük olan azgelişmiş ülkelerin temel hedefleri; çeşitli kalkınma stratejileri ve politikaları uygulayarak gelişmiş ülkeler liginde yer almaktır.

Makro ve mikro değişkenlerin ülkelerin kalkınmasına olan etkileri büyük önem taşımaktadır. Bir ülkede milli gelirin ve insanların milli gelirden aldıkları payın artışı, o ülkenin refahını ve ekonomik gelişmişlik düzeyini yükseltmektedir. Bununla birlikte, kalkınma parasal ölçütlerle ifade edilemeyecek kadar geniş bir kavramdır. Kalkınma; eşitsizliklerin azaltılması ve yoksulluğun giderilmesinin yanı sıra sosyo-kültürel yapılarda, halkın yaşantısında ve ulusal kurumlarda önemli değişimlere neden olan çok boyutlu bir süreçtir.

Söz konusu noktalardan hareketle, bu çalışmada kalkınma sürecini tamamlamış ve kalkınma hamlesi içinde olan (gelişmiş ve gelişmekte olan) bazı ülkeler, çeşitli konularda kalkınma kriterleri açısından karşılaştırılarak, gelişmekte olan ülkelerin kalkınma açısından eksiklikleri ortaya konulmuştur. Bu araştırma ile Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkenin ekonomik ve sosyal olarak kalkınması için gerekli araçlar yatay kesit panel veri analizi kullanılarak saptanmış ve sorunlara yönelik çözüm önerileri sunulmuştur. Gelişmiş ülkelere örneklemelerle, gelişmiş bir ülkenin o sürece kadar ki performansı incelenmiş ve Türkiye’ye yönelik değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler : Kalkınma, Ekonomik Büyüme, Türkiye, Panel veri

I. GİRİŞ

Günümüzde bireylerin ve toplumların yaşam standardının iyileştirilmesi ve refah düzeylerinin yükseltilmesi sorunu, sıkça tartışılan ve ivedilikle çözümlenmeye çalışılan konulardan biri olmuştur.

Ülkelerin gelişmişlik nedenlerini, bazı ülkelerin gelişmiş, diğerlerinin gelişmemiş olduğunun nedenlerini, ülkeler arasında yaşam standartlarında büyük farklılıkların ortaya çıktığını anlama çabası, ekonomi disiplininin başlangıcından günümüze ele aldığı temel sorunlardan birisi olmaktadır.

II. Dünya Savaşı sonrası dönem, ekonomistler arasında “kalkınma çağı” olarak adlandırılmaktadır. Özellikle az gelişmişlik vurgusunun ifade edildiği bu terimde, ülkelerin büyük bir hırs ve gayretle kalkınma çabası içine girdikleri görülmektedir. Gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasındaki farklar gün geçtikçe artma eğilimi göstermekte ve gelişmiş-az gelişmiş ülke arasındaki farklar artmaktadır. Ayrıca ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre, kişilere götürülen hizmetlerde kalite açısından farklılıklar ortaya çıkmaktadır.

Ekonomi literatüründe genellikle kabul gören görüşe göre “kalkınma” sadece üretimin ve fert başına gelirin artmasından ibaret olmayıp, ekonomik ve sosyo-kültürel yapının değiştirilmesi ve geliştirilmesi anlamına gelmektedir. Özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonraki dönemde gelişme düzeyi düşük olan azgelişmiş ülkelerin temel hedefleri; çeşitli kalkınma stratejileri ve politikaları uygulayarak gelişmiş ülkeler liginde yer almaktır.

Dünyanın mevcut yapısı içinde az gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmiş ülke ayrımları çeşitli kriterler göz önünü alınarak uluslar arası kuruluşlar tarafından tanımlanmaktadır. Bu tanımlamalar sonucu ortaya çıkartılan farklılıklar, gelişmekte olan ülkeler tarafından giderilmeye çalışılmaktadır. Gelişmekte olan bir ülkenin gelişmiş konuma yükselmek istemesi, gelişmiş ülkenin ise bu konumunu sürdürülebilir kılabilmesi amacı sabittir. Yaşanmakta olan temel sorun; neden bazı ülkelerin gelişmiş ülke düzeyine yükselememesi veya ülkeler arası gelişmişlik farklılıklarının neden süreklilik arz etmesidir. Bu sorunlardan hareketle; ülkelerin tarihsel, ekonomik, sosyal

ve kültürel gelişimlerinin irdelenmesi, bu eşitsiz gelişmenin nedenlerini ortaya çıkarabilmek bakımından önemli bir kaynak olarak görülmektedir.

Ekonomik büyüme, kalkınma, yoksulluk kavramları son yıllarda çok sayıda bilimsel araştırmaya konu olmuştur. Ülkeler arasında ekonomik ve sosyal gelişmişlik farklılıkları, bireyler arasındaki gelir ve yaşam standardındaki uçurumları oluşturan faktörler derinlemesine incelenerek, konu ile ilgili çok sayıda yorum ve çözüm önerisi ortaya atılmıştır. Belirlenen ortak saptamalar çerçevesinde, büyümenin ekonomik eşitliği destekleyici etkisinin olmadığına yönelik bulgular üzerinde tartışmalar devam etmektedir.

Kalkınma kantitatif nitelik arz eden ekonomik büyüme kavramını da içine alarak sosyal ve kültürel olguları ifade eden bir kavramdır. Kalkınma kavramı ülkeler arasında karşılaştırma olanağı sağlaması nedeni ile önemini korumaktadır.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki uçurumun giderek arttığı günümüzde kalkınma, büyüme gibi kavramların önemi gözden kaçmayacak derecede büyüktür. Gelişmekte olan ülkeler bu farkı kapatabilmek amacı ile uzun vadeli kalkınma hamlelerine yönelik politikalar üretmektedirler.

Söz konusu ülkelere birisi de 1963 yılından bu yana kalkınma planları uygulayan, ancak istenilen kalkınmışlık düzeyine erişememiş olan Türkiye'dir. Gelişmişlik düzeyini artırarak kalkınma sürecini yakalayabilmek, Avrupa Birliği'ne girmeye çalışan Türkiye için çok önemlidir.

Sekiz bölümden oluşan bu çalışmada, uluslararası kurumlar olan Birleşmiş Milletler ve Dünya Bankası'nca tespit edilen gelişmiş ve gelişmekte olan bazı ülkeler, kalkınma kriterleri açısından incelemeye alınmıştır. Bu incelemedeki en önemli amaç değişik özelliklere sahip ülkelerin kalkınmışlık düzeyleri arasında bir karşılaştırma yaparak, Türkiye'ye yönelik projeksiyonların oluşturulabilmesidir.

Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkenin kalkınmışlık düzeyini yakalayabilmesi için gerek merkezi otorite, gerekse özel yatırımlar aracılığı ile özellikle planlı kalkınma dönemi olan 1963 yılından bu yana gerçekleştirilen uygulamalar ele alınmış ve

kalkınma araçları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin ve gelişmiş ülkelerin kalkınma göstergeleri ve kriterleri incelenerek, kalkınmayı hızlandıran unsurlar detaylı bir şekilde belirlenmeye çalışılmıştır.

Araştırma kapsamında çalışma konusu ile ilgili olarak gerçekleştirilmiş yurt içindeki ve yurt dışındaki çalışmalar tespit edilerek, literatür taramasının sonuçlarına ikinci bölümde yer verilmiştir. Araştırmada kullanılan materyal ve yöntem ile veri toplama konuları ve ekonomik analiz yöntemleri üçüncü bölümde açıklanmıştır.

Çalışmanın dördüncü bölümünde kalkınma kavramı teorik açıdan ayrıntılı bir biçimde ele alınarak, kalkınma için yapılmış çeşitli tanımlara yer verilmiştir. Kalkınmanın, ekonomik büyümeden farklı yanları ortaya konularak, geçmişten günümüze ülkeler tarafından uygulanmış kalkınma teorileri ele alınmıştır.

Beşinci bölümde kalkınmanın dinamiklerine yer verilerek, kalkınmanın belirleyicileri ortaya konmaya çalışılmıştır. Uygulanan kalkınma stratejilerine değinilmiş ve bu stratejiler ile ilgili bilgiler verilmiştir.

Altıncı bölümde, küreselleşen dünyada kalkınmanın hedef haline gelmesinin nedenleri üzerinde durulmuştur. Ekonomik kalkınmadan insani kalkınmaya yönelen süreçte, kalkınma yaklaşımında yaşanan değişimler ele alınmıştır. Kalkınmayı sağlayacak finansman şekilleri incelenerek, uluslararası kurumların (IMF, Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası) kalkınma üzerindeki etkileri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın yedinci bölümünde, gelişmişlik ve az gelişmişlik kavramları üzerinde durularak, bu kavramlar detaylı bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır. Gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye'ye ait veriler ışığında ülke ekonomisi incelenmiştir.

Çalışmanın sekizinci bölümü olan uygulama kısmında ise gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler kalkınma kriterleri açısından incelenerek değerlendirilmiştir. Dünya Bankası'nın World Development Indicators (WDI) Online Database kanalından elde edilen veriler çeşitli istatistikî programlar (eviews) kullanılarak Panel data regresyonunda Sabit Etkiler ve Tesadüfî Etkiler Modeli ile analiz edilmiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan 23 ülke ile Türkiye için model tahminlerinde bulunulmuştur. Daha

sonraki aşamalarda bu modellerden faydalanarak sorunlara yönelik çözüm ve öneriler geliştirilmiştir.

Sonuç ve öneriler bölümünde, sekizinci bölümde elde edilen model bulguları ışığında gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye'nin gereksinim duyduğu yapısal kalkınma politikalarına yönelik çözüm önerileri tartışılmıştır. Bu çalışmanın gelecekte yapılabilecek olası bilimsel çalışmalara kalkınma kavramı açısından katkı sağlayabilecek ölçüde altyapı oluşturulması sağlanmıştır.

2. KAYNAK ÖZETLERİ

Kalkınma kavramının gemişı sanayi devrimine dayansa da konuyu, bölgesel ve ülkesel düzeyde ele alan çalışmalar 1950’lerden sonra ortaya çıkmaya başlamıştır. Bölgesel düzeyde geliştirilen teorilerin büyük bir kısmı 1950-1970 yılları arasında yoğunlaşırken, kalkınmaya yönelik uygulamalı çalışmalar 1990’dan sonra hız kazanmaya başlamıştır.

1990’lı yıllardan itibaren uygulamalı çalışmalar için yeni teknikler geliştirilerek, verilere daha sağlıklı ulaşılması sonucu literatürdeki eksiklik tamamlanmıştır. lke düzeyinde değişkenlere ait veri yetersizlikleri, uygulamalı çalışmaların yapılmasını engelleyen en önemli problemidir. Kalkınma ile ilgili çalışmalar iyi bir istatistiki kayıt sistemine sahip İngiltere, Kanada ve ABD gibi ülkelerde daha sık görülmektedir. Teorik açıdan bakıldığında kalkınma sorununa yönelik olarak yurt dışında yapılmış araştırmaların sayıca daha fazla olduğu söylenebilir. Ancak lkemizde de özellikle 1990’lı yıllardan itibaren kalkınma odaklı çalışmaların yapıldığı görülmektedir.

Kalkınma ekonomisi gibi büyüme ve gelişme olgularına yönelik teorik ve matematiksel yöntemlerle, uygulama ile modellemeye yönelik araştırmalar, günümüzde artan bir eğilime sahip durumdadır. Gerek veri gerekse analiz yöntemlerindeki gelişmeler sonucu anket çalışmasına, zaman serisi, panel veri ve yatay kesit verilere dayalı ampirik çalışmaları kapsayan araştırmalar da yapılmaktadır.

Ülkelerin kalkınmasına etki eden faktörlerin tespitine yönelik çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Örneğin Lin ve Song, (2002) Çin’de yaptığı çalışmada, kentsel ekonomik büyümeyi inceleyerek, gelişmiş ve gelişmekte olan kentlerin ekonomik büyüme dinamiklerini, teorik bilgiler ışığında ortaya koymaya çalışmıştır(Lin ve Song 2002).

Grimes (1991), büyümenin arz ve talep yönlü belirleyicilerini modelleyerek; 1961-1987 dönemi için, yirmi bir gelişmiş ülke ekonomisini analiz etmiştir. Grimes (1991) enflasyon-büyüme ilişkisinin testinde gelişmiş 21 ülkeyi zaman serisi analiz yöntemi kullanarak incelemiştir. Grimes’in bulgularına göre enflasyon, büyümeyi kısa dönemde olumlu, uzun dönemde ise olumsuz yönde etkilemektedir. Uzun dönemde,

enflasyon oranındaki %10'luk bir artış büyümeyi %1.1 oranında azaltmaktadır. Bu sonuç, düşük enflasyon oranlarında dahi değişmemektedir.

Grimes'in modelini kullanan Kim ve Willet (2000) ise, enflasyonun büyümeyi olumsuz olarak etkilediğini ortaya koydukları çalışmalarında, 1962-1993 döneminde gelişmiş ve gelişmekte olan 46 ülkeyi incelemişlerdir. Çalışmada panel EKK, sabit etkiler ve tesadüfi etkiler modelleri birlikte kullanılmıştır. Yazarlar bunun sebebini, hangi modelin tercih edileceğine ilişkin net bir yaklaşımın olmaması olarak ifade etmişlerdir.

Fisher (1989) yapmış olduğu çalışmasında, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında giderek artan kalkınmışlık düzeyi uçurumunu dünya ekonomi coğrafyasında ele alarak, kalkınma ve coğrafi konum arasındaki ilişkiyi incelemiştir.

Teknoloji yatırımlarının ekonomik büyüme üzerine etkisini ilk olarak Hardy'nin (1980) çalışmasında 45 ülke için yapılmıştır. Çalışmada gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kişi başına düşen telefon miktarının GSMH üzerinde önemli derecede etkili olduğu belirtilmiştir. Ayrıca yatırımların az gelişmiş ülkelerde oldukça yüksek, gelişmiş ülkelerde ise daha az etkisi olduğu görülmüştür (Sridhar ve Sridhar 2004). Röller ve arkadaşları (2002) ise 21 ülkenin 20 yıllık bir süreç içinde telekomünikasyon yatırımlarının ekonomik büyüme hızını ne derecede etkilediğini farklı modeller kurarak incelemiştir.

Solow'un (1994) yaptığı büyüme modelinde teknolojik ilerleme kalıcı bir büyümeyi sağlamaktadır. Ayrıca gelişmiş ülkelerin neden refah düzeylerinin yüksek olduğu sorusuna Solow Modeli; gelişmiş ülkelerde yapılan yatırımların çok olması, daha az nüfus artışı ve işgücü verimliliğinin arttırılmasının, ekonomik gelişmeye neden olduğu biçiminde cevap sunmaktadır.

Ülke düzeyinde incelenen önemli bir değişken ihracat büyümesidir. Özellikle 1980'lerden bu yana büyüme eşitliğine ihracatın bir girdi olarak dahil edilmesi yönündeki yaklaşımlar giderek artmıştır. Gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik büyümede ihracatın rolü üzerine oldukça geniş bir literatür söz konusudur. İhracatı, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümesini etkileyen faktörlerden birisi olarak

gören çalışmaların başında; B. Balassa (1985), G.Feder (1982), R.Ram (1985), K.Gyimah-Brempong (1991), Çakmak E.(1992) gelmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde ihracatın etkilerini inceleme konusu yapan çalışmaların bir çoğu G. Feder'in metodolojisinden yararlanmışlardır. Bu metodolojiye göre ihracat, büyüme eşitliğine bir girdi olarak dahil edilmekte, zaman içinde ihracattaki gelişme ve büyüme arasındaki ilişkiler üzerinde durulmaktadır.

“Yerel Ekonomik Kalkınma Faktörlerinin Belirlenmesi : İngiltere'nin Kuzey Batı ve Doğu Bölgelerindeki Katılımcıların Anlayışı” adlı çalışmada C.Wong (1998), oldukça farklılık gösteren sosyo-ekonomik deneyimlere sahip İngiltere'nin iki bölgesinde kalkınma sürecinde öneme sahip faktörlerin belirlenmesini amaçlamıştır. Her iki bölgede yapılan anket çalışması ile ekonomik ve sosyal faktörlerin bölgelerdeki etkileri ortaya konulmuştur. Çalışmadan elde edilen bulgular İngiltere'nin en hızlı büyüyen ve en düşük işsizlik oranına sahip Doğu bölgesinde kalkınmaya etki eden faktörlerin sırası ile fiziksel faktörler, insan kaynakları, coğrafi konum ile altyapı olanakları olduğunu göstermiştir. Güney batı bölgesi için kalkınmada öneme sahip faktörler ise insan kaynakları, fiziki faktörler ve altyapı olanaklarıdır. Her iki bölgede de kurumsal kapasite, topluluk imajı ve yaşam kalitesi gibi faktörler daha düşük sıralama değerleri almıştır (Wong 1998).

W.J.Meadows ve P.M.Jackson (1984), İngiltere'nin çeşitli bölgelerini ve çeşitli değişkenlerini (ulaştırma, iletişim, çevre, eğitim, sağlık, turizm, spor, sosyal, kültürel) ele alarak 1970-1975 ve 1976-1980 dönemleri için korelasyon, faktör ve regresyon analizleri ile bölgesel kalkınma ilişkilerini tespit etmeye çalışmışlardır. Korelasyon analizlerinde ulaştırma, iletişim ve sosyal altyapının bölgesel kalkınma üzerinde en önemli pozitif etkiye sahip olduğunu göstermiştir (Meadows ve Jackson 1984).

Çin'deki büyüme ile ihracat ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişkileri ele alan çalışmada H.Sun ve A.Parikh (2001), 1985-1995 yıllarını kapsayan 11 yıllık periyotta Çin'in üç bölgesini dikkate alarak panel verilere dayanan analizler yapmışlardır. Çalışmada Feder'in (1982) yaptığı ihracatı üretim girdilerinden biri olarak kabul eden Cobb-Douglas türü üretim fonksiyonundan faydalanmıştır (Feder 1982).

Türkiye ekonomisi için Berber ve Artan (2004) tarafından yapılan çalışmada ise, Granger nedensellik analizi ve EKK yöntemi kullanılmıştır. Yazarların elde ettikleri bulgulara göre Türkiye’de, 1987-2003 döneminde enflasyon oranındaki %10’luk bir artış büyümeyi %1.9 oranında azaltmıştır.

Karaca 2003’de yaptığı çalışmada, 30 yılı aşkın bir süredir yüksek enflasyonla yaşayan Türkiye’deki enflasyon-büyüme ilişkisi, zaman serisi analiziyle incelenmiştir. Çalışmada 1987-2002 dönemine ait üçer aylık mevsimsel düzeltilmiş enflasyon ve büyüme serileri kullanılmıştır. Granger nedensellik analizi sonucunda, enflasyondan büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Yapılan regresyon analizi ise Türkiye’deki enflasyon-büyüme ilişkisinin negatif işaretli olduğunu göstermiştir. Buna göre enflasyondaki yükseliş büyüme oranının gerilemesine neden olmaktadır. Örnek döneminde enflasyonda yaşanan her 1 puanlık artış, büyüme oranını 0.37 puan düşürmüştür. Bu sonuç, son yıllarda giderek gerileyen yıllık ortalama büyüme oranının yükseltilebilmesi için öncelikle enflasyonun düşürülmesi gerektiğini göstermektedir.

Pazarlıoğlu ve Gürler’in (2007) yapmış olduğu çalışmada Avrupa Birliği’ne üye ve aday 30 ülkenin telekomünikasyon yatırımlarının ve kullanımının uzun dönemde ekonomik büyümeye olan etkisi incelenmiş, bu tür teknoloji yatırımlarının kişi başına reel GSMH üzerine etkisinin anlamlı ve pozitif olduğu görülmüştür.

Kalkınma teorilerinin üzerinde durduğu açıklamalardan hareketle, belirli bir ülkenin kalkınmasına etki eden faktörlerin; ekonomik ve sosyo-kültürel kriterler olduğu ortaya konulmuştur. Dünyadaki bazı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler dikkate alınarak bu çalışmada teorik bilgilerin geçerlilikleri araştırılmıştır.

Sözü geçen metodolojiler daha genişletilmiş hali ile gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kalkınmışlık düzeylerinin tespitinde kullanılabilir. Bu çalışmada gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sadece enflasyon-büyüme ilişkisi değil, çok sayıda değişken ele alınarak yatay-kesit ve panel veri analiz yöntemleri ile testler yapılmıştır.

3. MATERİYAL VE YÖNTEM

3.1 Materyal

Araştırmanın orijinal materyali resmi kurumlardan elde edilen verilerdir. Çalışmanın Türkiye boyutunda TÜİK ve DPT verilerinden yararlanılmıştır. Uluslararası analizde ise Dünya Bankası, AB verileri ve UNDP'den elde edilen veriler değerlendirilmiştir. Çalışmanın uluslar arası ülke verileri Dünya Bankası World Development Indicators (WDI) Online veri tabanından sağlanmıştır. Çalışmanın konusu ile ilgili ikincil veriler ise konu ile direkt ve dolaylı olarak ilgili bulunan yurtiçi yayınlar ve yabancı literatürler taranarak elde edilmiştir.

Çalışma kapsamlı bir konu içerdiğinden çalışmanın sınırlılığı Birleşmiş Milletler tarafından gelişmiş veya gelişmekte olan ülke şeklinde belirlenen bazı ülkelerdir. Ülkeler, bu ayırım göz önüne alınarak kalkınma kriterleri açısından incelenmiştir.

3.2 Yöntem

Bu çalışmada yalnızca ülke farklılıklarını ortaya koyan yatay kesit veri yerine farklı ülkelere ait verilerin zaman içindeki değişimini de ortaya koyan panel veri yöntemi esas alınmıştır. Bu tür çalışmalarda sayısal verilerin hem yatay kesit hem de zaman boyutundan yararlanarak ülkeler arası farklılıkların dinamik etkilerinin tespiti mümkün olmaktadır. Bunun yanı sıra gözlem sayısının artması nedeni ile ekonometrik sonuçların tutarlılığının da artmasına olanak sağlanmaktadır.

Çalışmada 1980-2004 yılları verilerinden hareketle panel veri ve yatay kesit regresyon analizleri yapılmıştır. Çalışmanın dönemi, Türkiye'de başta olmak üzere uluslararası piyasalarda liberal politikaların ve küreselleşme eğilimlerinin izlenmeye başladığı 1980 sonrası bir zaman dilimini kapsamaktadır. Çalışmada her ülkeye ait veriler 1980-2004 dönemini kapsamakta olup, yatay-kesit analiz 24 yıllık ortalamalardan hareketle oluşturulan kesit veri seti üzerinden yapılmıştır.

Elde edilen veriler çeşitli istatistiki programlar kullanılarak Panel veri regresyonunda Sabit Etkiler ve Tesadüfi Etkiler Modeli ile analiz edilmiş ve Hausman

test istatistiği kullanılarak model tahminlerinde en iyi model bulunmuştur. Sabit ve tesadüfi etkiler modelleri; kullanılan farklı ekonometrik modellerle elde edilen sonuç üzerinde etkili olup olmadığını ortaya koyabilmek amacıyla kullanılmıştır. Daha sonraki aşamalarda bu modellerden faydalanarak sorunlara yönelik çözüm ve öneriler geliştirilmiştir.

3.2.1 Panel Veri Modelleri ve Özellikleri

Bilimsel araştırmalarda ekonomik kuramların istatistiksel ve matematiksel yöntemlerle sınanmasını ve ekonomi ile ilgili verilerin yorumlanmasını sağlayan ekonometrik çözümler yapılmaktadır. Ekonometrik çözümler iki ana dalda incelenmektedir. Birincisi zaman serisi analizi, bir diğeri ise yatay kesit analizidir*.

N sayıda ekonomik birime ait T sayıda gözlemin bir arada ele alınması panel verileri meydana getirir. Panelde herhangi bir yıla ait değerler, panelin kesit boyutunu; ekonomik birimlerin yıllar itibarı ile aldıkları değerler ise, zaman boyutunu ifade etmektedir. Yani her ekonomik birime karşılık gelen bir zaman serisi söz konusudur. Zaman boyutuna sahip kesit serilerini kullanarak ekonomik ilişkilerin tahmin edilmesi yöntemine panel veri analizi adı verilmektedir (Greene 2000).

Ekonomik araştırmalarda farklı veri türleri kullanılmaktadır. Bu veri türleri ancak yapılarına uygun modellerle incelenebilmektedir. Bu çalışmada zaman serileri ve yatay kesit verileri bir arada kullanılarak panel veri analizi olarak isimlendirilen yöntem uygulanmıştır. 1980 ile 2004 yılları arasında 23 farklı ülkenin çeşitli ekonomik ve sosyal verileri panel veri teknikleri ile analiz edilmiştir.

Bu çalışmada yalnızca ülke farklılıklarını ortaya koyan yatay kesit verileri değil, farklı ülkelere ait verilerin zaman içindeki değişimini de ortaya koyan panel veriler kullanılmıştır. Bu tür çalışmalarda sayısal verilerin hem yatay kesit hem de zaman

* Zaman serisi analizi değişkenlerin bir zaman aralığı üzerindeki değerlerini ve bu değerlerin farklı değişkenler için birbirleriyle karşılaştırılmasına dayanır. Yatay kesit analizi ise tek bir zaman noktasında farklı değişkenlerin incelenmesine dayanır. Örneğin 1980-2004 yılları arasında ekonomik büyüme ve istihdam arasındaki ilişki tek bir ülke için incelendiğinde zaman serisi analizi, 2004 yılı üzerinde farklı ülkelerin istihdam ve ekonomik büyüme rakamları incelendiğinde yatay kesit analizi yapılmış olur.

boyutundan yararlanarak ülkeler arası farklılıkların dinamik etkilerinin tespiti mümkün olmaktadır. Bunun yanı sıra gözlem sayısının artması nedeni ile ekonometrik sonuçların tutarlılığı da artmaktadır.

Bu çalışmada zaman serileri ile kesit serileri bir araya getirilerek, hem zaman hem de kesit boyutuna sahip veri seti oluşturulmaya çalışılmıştır. Panel veri analizinin zaman serisi ya da yatay kesit verilerinden sadece birini barındıran analizlere göre birçok avantajı vardır. Bunlar;

- gruplar arası heterojenlik etkilerinin daha iyi kontrol edilmesi,
 - açıklayıcı değişkenler arasındaki çoklu bağlantıyı azaltmanın mümkün olması,
 - ekonometrik tahmin edicilerin etkinliğinin artırılması şeklinde sıralanabilir.
- (Gür 1998)

Panel veri sadece yatay kesit ya da sadece zaman serisi ile karşılaştırıldığında çeşitli avantajlara sahip bulunmaktadır. Bu avantajların başında panel veri modellerinde gözlem sayısı kesit ve zaman serilerine göre daha fazla olacağından, elde edilecek parametre tahminleri daha güvenilir olacak ve tahmin edilen modeller daha az kısıtlayıcı varsayıma dayanacaktır. Ayrıca, yatay kesit verisi kullanılarak yapılan tahminlerde, sadece birimler arasındaki farklılıklar incelenebilirken, panel veri kullanılarak hem birimler hem de bir birim içerisinde zaman içerisinde meydana gelen farklılıklar birlikte incelenebilmektedir (Pazarlıoğlu ve Gürler 2007).

Araştırmalarda neden panel veri kullanıldığını ve panel verinin kullanılmasının avantajlarını inceleyen Baltagi'ye (1995) göre;

- panel veri uygulamasının bireyler, firmalar, ülkeler v.s arasında ilişkilendirilmesinden sonra, heterojen yapıdaki bu birimler arasında bir ilişki saptanabilmektedir.
- Yatay kesit ve zaman serisi gözlemlerinin birleştirilmesi sonucunda oluşturulan panel veri sayesinde; daha bilgilendirici data, daha fazla değişkenlik, daha yüksek derecede özgürlük ve daha fazla verimlilik sağlanabilmektedir.
- Tekrarlanan yatay kesit gözlemlerinin incelenmesinde, panel veri, değişimlerin dinamiğini yansıtmaya açısından daha uygundur. Örneğin işsizlik, emek mobilitesi gibi konuların incelenmesinde panel veri kullanılması daha uygundur.

- Yatay kesit veya zaman serisi verileri ile basitçe gözlenemeyen etkilerin panel veri ile ölçülebilmesi mümkündür. Örneğin, ücretler ile ilgili kanunların istihdam ve gelirlerdeki etkileri, eğer ücretlerdeki minimum dalgalanmalar bile araştırmaya dahil edilirse, daha iyi ölçülebilir.

- Panel veri araştırmacılara daha kompleks davranış modellerinin incelenmesine olanak sağlamaktadır. Örneğin ülke veya birey üzerinde teknolojik değişimlerin etkileri panel veri ile daha kolay ölçülebilmektedir.

- Elde edilen verilerin çokluğundan dolayı panel veri, sistematik hataları minimize ederek, sonuçların güvenilirliğini arttırmaktadır.

- Panel veriler, zaman serisi ve yatay kesit verilerini bir araya getirme olanağı sağlamakta ve farklı zaman aralıklarında aynı gruba ilişkin veri setlerini ifade etmektedir. Bu veri seti kullanılarak model tahminleri yapmanın faydası ise; gruplar içi ve gruplar arası farklılıkların ortaya konabilmesidir (Balgati 1995).

Panel veri yöntemi, toplulaştırılmış verilerin kalitesi hakkındaki şüphe ve zaman serilerinde açıklayıcı değişkenler arasında ilişki olması sonucu ortaya çıkan çoklu bağlantı sorunu nedeniyle de tercih edilmektedir. Panel veriler, ülkeler daha fazla bilgi sağladığı ve serbestlik derecesini önemli ölçüde artırdığı için, veriler tarafından sağlanan bilgi ve modelin ihtiyaç duyduğu bilgi arasındaki aralığı (açığı) azaltabilir. Bu durum parametre tahminlerinin daha etkin ve güvenilir olmasını da sağlamaktadır (Hsiao 1985).

Panel veriler zaman içinde birimlerde görülen değişimleri ortaya koyarak araştırmacılara, sadece yatay kesit ya da zaman serisi verilerinin kullanılması durumuna kıyasla, daha karmaşık sorulara cevap verme olanağı sağlar. Bu veri modelleri, tamamıyla yatay kesit ya da zaman serilerinden daha karmaşık davranış modellerinin kurulmasına ve test edilmesine olanak tanır.

Sözü edilen avantajlarından dolayı bu çalışmada dengeli panel veri seti analizi yapılmıştır. Dengeli panel veri setinde ülkeler ve dönemler açısından eşit sayıda veri bulunmakta, herhangi bir ülke ve döneme ilişkin verilerde farklılık veya eksik veri bulunmamaktadır (Gujarati 2003). Bu çalışmada incelenen 23 ülke için eşit sayıda yatay kesit ve zaman serisi gözlem kullanılmıştır.

Panel veri analizlerinde Klasik En Küçük Kareler Modeli kullanılmaktadır. Klasik En Küçük Kareler Modelinde her bir gruba (ülkeye) ait spesifik etkileri yansıtan kukla değişkenler olmaksızın bütün grupların verileri bir havuzda (pool) toplanmakta ve açıklayıcı değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkileri araştırılmaktadır.

Özellikle OECD'nin yayınladığı istatistiklerde birçok ülke için yıllar bazında oluşturulmuş çok sayıda ekonomik seriler mevcuttur. Son zamanlarda, her biri farklı zamanlarda gözlenmiş, ülkelere ait gözlemleri içeren dikey veri setleri hazırlanmıştır. Bazı deneysel çalışmalarda, eş anlı olarak farklı firma, ülke ya da endüstrilere ait veri setleri analiz edilmiştir. Bu tür veri setleri ekonomi hakkında zengin bilgi kaynağı sağlamaktadır. Ancak bunların modellenmesi oldukça ayrıntılı stokastik tanımlamaları gerektirmektedir.

N sayıda ekonomik birimin ve her birime ait T sayıda gözlem bulunduğunu varsayalım. Bu iki boyutun birlikte ele alınması panel verilerini meydana getirir. Bu panelde, herhangi bir yıla ait değerler panelin kesit boyutunu, ekonomik birimlerin yıllar itibarıyla aldıkları değerler ise zaman boyutunu ifade etmektedir. Yani her ekonomik birime karşılık gelen bir zaman serisi vardır. Ancak bu noktadaki problem, tahmin ve yorum amacıyla bir araya toplanan verilerde ülkesel farklılıkları muhafaza eden ekonometrik modelin nasıl tanımlanacağıdır.

Panel veri modeli 1 nolu eşitlikteki gibi ifade edilsin:

$$Y_{it} = \beta_{it} + \beta_{2it} x_{2it} + \dots + \beta_{kit} x_{kit} + e_{it} \quad (1)$$

$i=1, \dots, N \quad t=1, \dots, T$

Bu modelde N ülkeleri, t ise zamanı göstermektedir. Y değişkeni, ülkeden ülkeye ve bir zaman periyotunda farklı değerler alan bağımlı bir değişken olduğunda, kesit boyutu için i, zaman boyutu için t olmak üzere iki alt indisle ifade edilmektedir. Bu genel model, sabit ve regresyon parametrelerinin her zaman periyodunda her bir ülke için ayrılmasına izin vermektedir. Bu model, veri noktasından çok bilinmeyen parametre olduğu için, yapısı kontrol edilememektedir.

Denklem (1) ile ifade edilen modelde, katsayılar farklı ülkeler için farklı zaman periyotlarında farklı değerler almaktadır. Bu durumda tahmin edilen parametre sayısı, kullanılan gözlem sayısını aşmakta, yani model tahmin edilememektedir. Bu dezavantaj yüzünden panel veri ile yapılan çalışmalarda daha çok hata terimlerinin özellikleri ve katsayılarının değişebilirliği ile ilgili farklı varsayımlarda bulunularak farklı modeller elde edilebilmektedir (Griffits ve Carte 1993).

Bağımlı değişkenin geçmiş dönem değerlerinin açıklayıcı değişken olarak kullanılması nedeniyle dinamik panel veri analizi uygulanarak tahmin yapılması daha uygun olmaktadır. Ekonometrik model tahmininde ele alınan 23 ülkenin 1980-2004 yılları arası gerçekleşen kalkınmasını etkileyen faktörler gecikmeli değişken içerdiği için, ekonometrik tahminlerde, Dinamik Panel Veri (DPD) modelleri kullanılmıştır. Bu çalışmada model tahmininde kullanılan dinamik panel veri modelinde her ülke için ayrı ayrı bulunan gecikme sayısı bir ile sınırlı tutulmuştur. Tekrarlanan yatay kesit gözlemleri içerdiğinden ve dinamik değişimleri göstermesi açısından dinamik panel veri kullanılması uygundur. Bu tahmin yaklaşımı, ülke düzeyindeki dinamiklerle ilişkilendirilen ampirik çalışmalar için, ekonometri yazınında rastlanabilen en uygun ve en güncel ekonometrik tahmin yöntemidir.

Panel veri ile yapılan uygulamalarda yatay kesit spesifik etkiler, parametre tahminlerinin anlamlılık ve tutarlılık özellikleri üzerinde önemli rol oynar. Bu nedenle, bu etkilerin ayrıntılı olarak incelenmesi gerekir. Özellikle bağımlı değişkenin gecikmeli değerinin bağımsız değişken olarak yer aldığı dinamik panel regresyonunun tahmini anlamlılık ve tutarlılık açısından dikkat edilmesi zorunlu bir durumu içermektedir (Nickell 1981).

Modelin işleyişini sağlamak için yapılabilecek çok sayıda basitleştirici varsayımlar vardır. Doğruluğu sağlama veri üretme sürecinden meydana gelen ekonometrik modelin tanımlanmasıdır. 1'nolu eşitlikteki ekonometrik modelin basitleştirici yöntemlerinden ikisi bu kısımda incelenecektir; Sabit Etkiler Modeli ve Tesadüfi Etkiler Modeli.

Her iki modelde de, e_{it} hatalarının tüm zaman dönemlerinde ve tüm ülkeler için bağımsız ve $N(0, \sigma_e^2)$ şeklinde dağıldığı varsayılmaktadır. Panel veri analizlerinde sabit

etki ya da tesadüfi etki modellerinden hangisinin kullanılması gerektiğine karar verebilmek için “Hausman Model Tanımlama Testi” uygulanmaktadır. Bu test, gruba ait spesifik etkinin tesadüfi olduğunu varsayarak modelin açıklayıcı değişkenleri ile modele ait spesifik etkiler arasında ilişki olup olmadığını belirlemeyi amaçlar. Panel veri tahmin yöntemlerinden; sabit etkiler modeli ile tesadüfi etkiler modelleri ve Hausman Testi sırasıyla ele alınarak incelenmiştir.

3.2.1.1 Sabit Etkiler Modeli

Panel verisi modelinin genel formülasyonunun varsayımı birimler arasındaki farklılıkların sabit terim ile tespit edilebileceğine dayanmaktadır(Grene,2000:561). Sabit etkiler modeline göre sadece sabit terim değişmekte ve birimler arası farklılık sabit terimin zamana göre değil, kesit bazında meydana gelmektedir.

Panel veri kullanılarak yapılan çalışmalarda ülkeler arasındaki farklılıklardan veya ülkeler arasında zaman içinde meydana gelen farklılıklardan meydana gelen değişmeyi modele dahil etmenin bir yolu; mevcut değişimin regresyon modelinin katsayılarının bazılarında veya tümünde değişmeye yol açtığını varsaymaktır. Katsayıların ülkelere veya zamana göre değiştiğinin varsayıldığı modellere “Sabit Etkili Modeller” denmektedir (Pazarlıoğlu ve Gürler 2007)

Sabit etkiler modeli yaklaşımında sabit terim ve eğim katsayıları değişmez kabul edilmektedir. Sabit etkiler modeline göre, ülkeler arasındaki farklılıkların sabit terimdeki farklılıklarda yakalanabildiğini varsaymaktadır. Bu amaçla panel verisi modeli kukla değişken yardımıyla tahmin edilmektedir. Kukla değişken ile tahmin edilen sabit etkiler modeli literatürde Kukla Değişkenli En Küçük Kareler Modeli (LSDV) olarak ifade edilmektedir Kukla Değişkenli En Küçük Kareler Modeli olarak adlandırılan bu modelin temel amacı, veri setindeki her bir gruba ait spesifik etkiyi ifade eden bilinmeyen sabit terimi de tahmin etmektir. Bu modelde; sabit katsayı yer almadığından, N sayıda ülke arasındaki farklılık N sayıda kukla değişken kullanılarak incelenmektedir. LSDV modeli ayrıca kovaryans modeli olarak da bilinmektedir (Gujarati 2003).

1'nolu model ele alındığında,

$$\beta_{1it} = \beta_1 \quad ; \quad \beta_{2it} = \beta_2 \quad ; \quad \beta_{3it} = \beta_3 \quad (2)$$

olduğu varsayılmaktadır. Burada yalnızca sabit parametre değişmekte ve sabit terim zamana göre değil, ama kesit bazında farklılıklar göstermektedir. Yani zaman boyutu sabit tarafından muhafaza edilmesine rağmen ülkeler arasındaki gelişmelerde farklılık gösterdiği ifade edilmektedir. Hem kesit hem de zaman boyutu dikkate alındığında model,

$$Y_i = \beta_{1i} + \beta_2 X_{2it} + \beta_3 X_{3it} + e_{it} \quad (3)$$

haline gelir. 3 no'lu model ise genellikle Kukla Değişkenli En Küçük Kareler Modeli (LSDV) halini almaktadır.

$$Y_{it} = \sum_{j=1}^N \beta_{1j} D_{1j} + \sum_{k=2}^K \beta_k X_{kit} + e_{it} \quad (3a)$$

Son eşitliği ele aldığımızda, farklı ülkeler için farklı sabitler vardır. Modelin bu şekilde ele alınması uygun mudur? Ya da tüm parametrelerin N ülke için eşit olduğu varsayılan bir model uygun olacak mıdır? Eğer tüm parametreler aynı ise ve diğer varsayımlar geçerliliğini sağlıyorlarsa, bu takdirde ülkeler ve zaman boyutlarında gelişmişlik farklılığı yoktur. Böylece veriler, NT gözlemler seti bir örnek olarak ele alınabilir. Burada gruplar arası farklılıklar söz konusu olduğundan, F testiyle sabit terimlerin eşit olduğu hipotezi test edilebilir.

Sabit etkiler modelinin kullanımının kolaylığının yanı sıra bazı problemleri de içinde barındırdığı gözlemlenmektedir. Öncelikle modelde çok sayıda kukla değişkenin tanımlanması gerekmektedir. İkinci olarak modelde çok sayıda değişken olmasından dolayı, parametrelerin kesin tahminini güçleştirecek çoklu doğrusallık olması mümkündür. Son olarak hata terimi (e_{it}) dikkatle ele alınmalıdır. Çünkü şimdiye kadar ki sonuçlarda hata terimi i indisi yatay kesit gözlemlere, t indisi ise zaman serisi gözlemlere dayanarak klasik varsayımlara göre belirlenmişti. Ancak farklı olasılıkların da olabileceği unutulmamalıdır.

3.2.1.2 Tesadüfi Etkiler Modeli

Hata bileşenleri modeli veya tesadüfi etkiler modeli olarak adlandırılan yaklaşım, kukla değişkenlerin model için açıklayıcı olmasından dolayı, hata teriminin de modelde açıklayıcı değişken olarak ele alınabileceğini öne sürmektedir (Gujarati 2003).

Tesadüfi Etkili Modellerde, ülkelere ve zamana göre meydana gelen değişiklikler, modele hata teriminin bir bileşeni olarak dahil edilmektedir. Bunun temel sebebi sabit etkili modellerde karşılaşılan serbestlik derecesi kaybının önlenmek istenmesi olmaktadır (Pazarlıoğlu ve Gürler 2007). Çünkü tesadüfi etkiler modelinde önemli olan ülkeye veya ülkeye ve zamana özel katsayıların bulunması değil, bunlara ait özel hata bileşenlerinin bulunmasıdır. Tesadüfi etkiler modelinde, sadece gözlenen örnekteki kesit, ülkeler ve zamana göre meydana gelen farklılıkların etkisini değil, örnek dışındaki etkileri de dikkate almaktadır. Tesadüfi etkiler modelinde, ele alınan değişkenler dışında bağımlı değişkeni; toplumsal değer yargıları, yaşam tarzları, üretim biçimleri, tüketim alışkanlıkları v.s gibi faktörlerin de etkileyebileceği söz konusudur.

Farklı sabit parametreye sahip her bir ülkenin gelişmişliklerinde farklılıklar kukla değişkenli model ile yukarıda açıklanmıştır. Eğer ülkeler tesadüfi olarak seçilmiş ya da ülke ana kütesinden tesadüfi olarak alınmış ise tesadüfi etkiler modeli kullanılmaktadır. Bu modelde ülkeler tesadüfi olarak tespit edildiğinden, gözlenen ülkeler arasındaki farklılıklar tesadüfidir. Tesadüfi etkiler örnekleme sürecinin bir sonucudur (Baldemir ve Keskiner 2004).

Böylece 3 no'lu eşitlikteki,

$$Y_i = \beta_{1i} + \beta_2 X_{2it} + \beta_3 X_{3it} + e_{it} \quad (3)$$

β_{1i} 'nin tesadüfi değişken olarak alınıp,

$$\beta_{1i} = \bar{\beta}_1 + \mu_i \quad (4) \text{ şeklinde modellenmektedir.}$$

$\bar{\beta}_1$ ana kütle ortalama sabiti olup bilinmeyen parametredir. μ_i ülkelerdeki farklılıkları dikkate alan gözlenemeyen tesadüfi hatalardır. μ_i 'ler birbirlerinden ve

e_{it} 'lerden bağımsızdır. Sistematik dönüşümlü parametre modellerindeki gibi, 4 no'lu eşitlikteki parametre dönüşüm modeli 3 no'lu modelde yerine konulduğunda,

$$Y_{it} = (\bar{\beta}_1 + \mu_i) + \beta_2 x_{2it} + \beta_3 x_{3it} + e_{it} \quad (4a)$$

$$Y_{it} = \bar{\beta}_1 + \sum_{k=2}^K \beta_k x_{kit} + (e_{it} + \mu_i) \quad (4b)$$

elde edilir. 4b' deki ifade hata bileşen modelinin genel biçimidir. “Hata bileşen” ifadesi $e_{it} + \mu_i$ teriminden kaynaklanmaktadır. Bu terim iki bileşenden meydana gelmektedir: e_{it} tüm hataları gösterirken, μ_i , ülkesel “spesifik” hata, ülkesel farklılıkları ve sabit zamana göre ülkeler arasındaki değişmeyi gösterir.

4 a-ve b eşitliklerindeki ifadelerin matris gösterimi;

$$y_i = X_i \beta + \mu_i x_i + e_i \quad (5) \text{ şeklini almaktadır.}$$

Bu durumda, “*Hangi model kullanılmalıdır?*” kaçınılmaz bir sorudur. Şu ana kadar β_{1i} ve açıklayıcı değişkenler arasındaki ilişkiye bağlı olarak farklı özelliklere sahip iki tahminci geliştirilmiştir. Özellikle, eğer etkiler e_i ve açıklayıcı değişkenler ile ilişkisizse, tesadüfi etkiler (RE) tahmincisi tutarlı ve etkindir. Sabit etkiler (FE) tahmincisi ise tutarlı, fakat etkin değildir. Eğer etkiler e_i ve açıklayıcı değişken ile ilişkiliyse, sabit etkiler tahmincisi tutarlı ve etkin, fakat tesadüfi etkiler tahmincisi tutarsızdır (Gujarati 2003).

Judge tarafından gerçekleştirilen çalışmalara göre sabit etkiler ve tesadüfi etkiler modeli arasında bir karşılaştırma yapma durumunda göz önüne alınabilecek farklılıklar aşağıdaki gibidir (Gujarati 2003):

- Eğer T (zaman serisi verileri-) çok, N (yatay kesit birimleri-ülkeler) az ise; sabit etki ve tesadüfi etki parametreleri arasında küçük bir farklılık görülecektir. Bu durumda sabit etki modeli tercih edilmelidir.
- Eğer N sayısı çok, T sayısı az ise; tesadüfi etkiler modeli tahminleri, sabit etkiler modeli tahminlerine göre daha verimli sonuçlar vermektedir.

- Eğer hata bileşeni ve bir veya birkaç açıklayıcı değişken arasında ilişki yani çoklu doğrusallık var ise bu durumda tesadüfi etkiler tahmincisi sistematik hata verebilir. Bu durumda sabit etkiler tahmincisi hata vermediği için tercih edilecektir.

3.2.1.3 Hausman Testi

Panel veri yöntemlerinden hangisinin kullanım amacına uygun olduğunu belirlemek amacı ile birtakım testler geliştirilmiştir. Bu testlerin en bilinenleri Breusch-Pagan ve Hausman tarafından geliştirilmiştir. Breusch-Pagan (1980) EKK hatalarına dayanan, tesadüfi etkiler modeli için Lagrange Çarpan testi geliştirmişlerdir. “Tesadüfi etkilerin sıfır olduğu” sıfır hipotezini yani, $\sigma_{\mu}^2 = 0$ araştırmaktır.

Yapılacak tahminde sabit etkili modeli mi yoksa tesadüfi etki modelinin kullanılacağı konusunda, modeldeki gruplar arasında değişen varyans testinin yapılması gerekmektedir. Bu amaca yönelik olarak, Lagrange Çarpan Test (Lagrange Multiplier Tests) ve Olasılık Oranı Test (Likelihood Ratio Test) istatistikleri kullanılmaktadır. Sıfır hipotezi, grupların varyanslarının eşit (gruplar arası sabit varyans) olduğunu ifade etmektedir.

LM-test istatistiğine bağlı olarak, H_0 hipotezinin kabul edilmemesi durumunda Tesadüfi etkili modeli sabit etki modeline tercih edilmektedir. Panel veri analizinde gruplara özgü spesifik etkilerin sabit ya da tesadüfi algılanması model seçiminde karşılaşılan en önemli sorunlardan biridir. Dolayısıyla sabit etkili ve tesadüfi etkili modellerinden hangisinin tahmin modeli olarak seçileceği önemli bir sorundur.

Hsiao'da (1993) gruplara özgü spesifik etkilerin sabit ya da tesadüfi olarak belirlenmesi araştırmacının tercihine bırakılmıştır. Verilerin içeriği, elde edilme koşulları ve yöntemi bu süreçte önem taşımaktadır. Ancak her iki modelin de kendine özgü dezavantajları vardır. Sabit Etkiler Modelinde serbestlik derecesi anlamında sorun taşırken, Tesadüfi Etkiler Modeli, spesifik etkiler ve açıklayıcı değişkenler arasında herhangi bir ilişki bulunmadığı gibi keyfi bir varsayıma dayanması açısından sorun taşımaktadır (Gür 1998).

Bu noktada, Hausman model tanımlama test istatistiği yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu test gruba ait spesifik etkinin tesadüfi olduğunu varsaymaktadır. Açıklayıcı değişkenler ile gruplara ait spesifik etkiler arasında ilişki bulunmadığı sıfır hipotezine göre, sabit etki modeli tutarlı iken, tesadüfi etki modeli etkin değildir. Gruplara özgü spesifik etkiler ile açıklayıcı değişkenler arasında ilişki olduğu varsayılırsa, tesadüfi etkili model tutarlıdır. Buna göre, Hausman testi, modelin açıklayıcı değişkenleri ile gruba ait spesifik etkiler arasında ilişkinin mevcut olup olmadığının tespitine yönelik olarak kullanılmaktadır

Panel veri analizlerinde sabit etki ya da tesadüfi etki modellerinden hangisinin kullanılması gerektiğine karar verebilmek için “Hausman Model Tanımlama Testi” uygulanmaktadır. Bu test, gruba ait spesifik etkinin tesadüfi olduğunu varsayarak modelin açıklayıcı değişkenleri ile modele ait spesifik etkiler arasında korelasyon olup olmadığını belirlemeyi amaçlar.

Hausman test istatistiği ülke veya ülke ve zaman farklılıklarını temsil eden katsayıların yani tesadüfi etkili modelin hata terimi bileşenlerinin modeldeki bağımsız değişkenlerden ilişkisiz olduğu hipotezinin geçerliliğini incelemektedir (Greene 2003). Sabit etki model parametre tahmincileri ile tesadüfi etkili modelin parametre tahmincileri arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığının incelenmesi gerekmektedir. Bu çalışmada iki model arasından tercih yapabilmek için Hausman test istatistiği kullanılmıştır.

Sabit etkiler modelinde Hausman istatistiğinin yüksek değerleri tercih edilirken, tesadüfi etkili modelde ise düşük değerler tercih edilmektedir. Hausman test istatistiği (ki-kare) dağılımlıdır. Test istatistiği tablo değerinden daha büyük olduğu durumlarda gruba ait spesifik etkiler ile açıklayıcı değişkenler arasında ilişkinin olmadığı hipotezi reddedilir. Bu durumda, sabit etki modeli, tesadüfi etki modeline tercih edilmektedir.

Sabit ya da tesadüfi etkiler modelleri arasındaki belirgin fark, sabit-zaman etkisinin bağımsız değişkenlerle ilişkili ya da ilişkisiz olup olmadığıdır. Tesadüfi etkiler modeli geçerli olduğunda, sabit etkiler tahmincileri hala tutarlı tanımlanabilen parametre tahminleri verir. Sabit etkiler tahmincisi, diğer bağımsız değişkenlerle ilişkili

sabit-zaman faktörlerinin hepsinin ölçülebildiğinden emin olmadıkça tesadüfi etkiler tahmincisine tercih edilmemelidir.

Bir çok araştırmacı, sabit etkileri tahmin etmeyi tesadüfi etkileri tahmin etmekten daha ikna edici bulur. Bu tercih (tam deneme ve yarı deneme durumları hariç) “Sabit etkilerin ilgili açıklayıcı değişkenlerle ilişkisiz olması mümkün değildir” düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Aslında ne sabit etkiler tahmincisi ne de tesadüfi etkiler tahmincisi mükemmeldir.

Hausman test istatistiği “Tesadüfi etkiler tahmincisi doğrudur.” Sıfır hipotezi altında k serbestlik dereceli ki-kare dağılımı göstermektedir. Gerçekleşmesi durumunda tesadüfi etkili modelin hata terimleri bileşenlerinin bağımsız değişkenler ile ilişkili olmadığı kararı verilebilecektir. Tesadüfi etkiler tahmincisi gerçek etkinin üzerinde sapmalı tahminler verirken, sabit etkiler tahmincisinin gerçek etkinin altında sapmalı tahminler verdiği bilinmektedir. Bu durumda sabit etkili model tercih edilecektir.

4. KALKINMA KAVRAMI VE KURAMLARINA GENEL BAKIŞ

4.1 Kalkınma Kavramı

Bireylerin ve toplumların yaşam kalitelerinin iyileştirilmesi ve refah düzeylerinin yükseltilmesi sorunu, üzerinde araştırmalar yapılan ve sıkça tartışılan konuların başında gelmektedir. Özellikle son yıllarda, küreselleşme hareketi ile birlikte iletişim olanaklarının artması, ülkelerin birbirleri hakkında çok fazla bilgi edinmesine olanak sağlamıştır. Yaşam kalitesi ile ekonomik ve sosyal açıdan farklı seviyelerdeki ülkeler, kendi açıklarını gidermek amacı ile çeşitli kalkınma politikaları üretmektedirler.

Kalkınma kavramının ekonomistler tarafından ifade edilen tek ve değişmez bir tanımı bulunmamaktadır. Bunun nedenleri arasında kalkınmanın; çok yanlı ve dinamik bir yapıya sahip olması gelmektedir. Ayrıca her ülkenin içinde bulunduğu doğal, kültürel, beşeri vb. şartlar farklılık arz etmektedir. Ülkelerin geçirdiği ve geçirmekte olduğu kalkınma süreci bir diğerine göre farklılık taşıyabilmektedir. Bu anlamda kalkınma kavramına yönelik olarak farklı bilim dallarından araştırmacılar tarafından yapılmış olan tanımlara yer verilmektedir.

Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde gelişme düzeyi düşük olan az gelişmiş ülkelerin kalkınma sorununa yönelik kuramsal ve bilimsel çalışmalarda bulunulduğu gözlemlenmektedir. Söz konusu çalışmalar sonucu, iktisat bilimi içinde “Kalkınma İktisadı” adı verilen yeni bir disiplin ortaya çıkmıştır. Kalkınma iktisadının temel amacı; az gelişmiş olarak tanımlanan ve gelişmiş ülkelerin dışında kalan ülkelerin sorunlarına yönelik çözüm önerileri getirmektir (İşgüden 1995).

Kalkınma iktisadı, ülkelerin gelişme performansları arasında farklılıkları açıklamaya yönelerek ve gelişme düzeyi düşük ülkelerin performanslarını arttırmak amacı ile çözümler aramaktadır. Gelişmekte olan ülkelere kalkınma politikası araçlarının her zaman işlemediği görülmektedir. Özellikle kırsal kesimde piyasa davranışlarının çok zayıf olduğu ya da hiç olmadığı gözlemlenmiştir.

Kalkınma iktisadının ortaya çıkarılması, kalkınma amaçlı politikaların geliştirilmesi ve devletin yükümlülükleri konusunda J.M.Keynes'in özel bir yeri

bulunmaktadır. Neoklasik geleneğe getirilen Keynesyen yenilik, devletin piyasaya müdahalesini içermektedir. Keynes, eksik istihdamda dengenin sağlanabileceğini ve tam istihdama ulaşmak için yatırımlar vasıtası ile talep yaratıcı etki ortaya çıkarabilen devlet müdahalelerinin gerekliliğini vurgulamıştır. Bu saptama, kalkınma iktisadı üzerinde çalışmalar yapan ekonomistler açısından kuramsal alt yapıyı ve ön koşulları oluşturmuştur (Keynes 1980).

1950'lere kadar kalkınma, az gelişmiş ülkelerde kişi başına düşen reel gelirde ölçülen büyümeye göre açıklanmaya çalışılmıştır. 1950'lerden sonraki dönemde ise kalkınma pek çok ekonomist tarafından özellikle değerler ve kurumlardaki değişmeyi açıklayan büyüme ve gelişme kavramları ile tanımlanmıştır (Lemco 1988).

Kalkınma kavramına yönelik insan odaklı tanımlama yapan Seers'e göre kalkınma; insan kişiliğinin gerçekleştirilmesi için gerekli koşulların yaratılması anlamına gelmektedir. Bu tanımdan yola çıkarak kalkınma insanların yoksulluk, işsizlik ve eşitsizliğinde meydana gelen bir azalma olarak değerlendirilebilir (Seers 1972).

Kalkınma; az gelişmiş toplumlarda ekonomik ve sosyo-kültürel yapının değiştirilmesi ve geliştirilmesidir. Ekonomik ve sosyal kriterlerin nitelik ve nicelik açısından artışını ifade etmektedir. Ekonomik büyüme ve sosyal açıdan yapısal değişimi eş zamanlı olarak birlikte içermektedir. Kalkınma kavramı, niteliksel değişme yolunda olan bir süreci işaret etmektedir. Bu durumda kalkınma hem daha fazla çıktı, hem de teknik ve kurumsal yapıdaki değişimleri kapsamaktadır (Yavilioğlu 2002).

Kalkınma; yenileşme ve modernleşme için gerçekleştirilen bir değişim sürecidir. Modernleşme kuramcılarından olan Hoselitz'e göre az gelişmiş ülkeler merkezi otoriteler kanalı ile bilinçli ve sistematik bir şekilde kalkınma planlaması yapmak ve bu planları ülke şartları ölçüsünde uygulamak durumundadır (Hoselitz 1970).

Bir başka tanıma göre ise kalkınma; üretim faktörlerinin yeni bir bileşimi veya yeni bir üretim fonksiyonu ile emeğin verimini arttırmaktadır. Bu tanım büyümeyi de kapsamaktadır. Çünkü verim artışı; tasarrufları, tasarruflar sermaye birikimini kolaylaştırır, sermaye birikimi de yatırımları ve istihdamı artırır (Dülgeroğlu 1991).

Kalkınmanın genel ölçütü refah düzeyidir. Refah artışı, hem ekonomik hem de sosyal yönden daha yüksek bir düzeye ulaşılmasıdır. Bir ülke kalkınma hamlesine başladığında, öncelikle ekonomik gelişme önem kazanmakta ve ardından sosyal kalkınma gerçekleştirilerek, birbirlerini tamamlamaktadırlar (Özgüven 1988).

Kalkınma, bir ekonomi ve toplumun sosyo-ekonomik açıdan dengeli bir şekilde daha iyi seviyelere ulaşmasıdır. Ekonomideki çeşitli büyüklüklerde zaman içindeki artışlar, kalkınmayı değil, büyümeyi ifade etmektedir. Kalkınma da ekonomi ve toplum arasında bir uyum ve etkileşim durumu söz konusudur (Küçük 1985).

En geniş anlamı ile kalkınma, toplumu ve ekonomiyi iyileştirmek demektir. Toplum ise insanların bir araya gelmesinden oluştuğuna göre, kalkınma insanların ihtiyaç ve beklentilerini karşılayabilmeyi mümkün kılmak olmaktadır.

4.2 Ekonomik Büyüme– Kalkınma İlişkisi

Ekonomik büyüme ile ekonomik gelişme ve kalkınma kavramları ekonomi literatüründe çoğu kez aynı anlamda kullanılmaktadır. Ancak, her ne kadar bu kavramlar birbirinin yerinde kullanılıyorsa da, aralarında belirgin farklılıkların olduğunu ortaya koymak gerekmektedir.

Ekonomik büyüme; belli bir dönem zarfında üretim faktörleri başına verimliliğin devamlı artması dolayısı ile bir ülkenin reel gayri safi milli hasıla veya kişi başına gelirinde artış olduğu bir süreçtir (Dülgeroglu 1991). Bu tanım; üretim faktörleri, ülke ekonomisinin bütünü, verimlilik, GSMH ve nüfus ile ilgili bir durumu göstermektedir. Ekonomik büyüme, somut verilerin ışığında yapısal değişimlerin gerçekleştirildiği bir durumdur.

Ekonomik büyüme, genel anlamda bir ekonominin üretim kapasitesindeki artıştır. Üretim kapasitesindeki artış Gayrisafi millî hasıla (GSMH), GSYİH (Gayrisafi yurtiçi hasıla) ya da kişi başı GSMH'daki artış ile ölçülür. GSMH, bir ekonomide bir yıl içinde üretilen nihai mal ve hizmetlerin toplam değeridir. GSYİH ise sadece ülke sınırları içinde üretilen mal ve hizmet toplamını kapsamaktadır. Yerleşiklerin yurt dışında

gerçekleştirdikleri mal ve hizmet üretimi GSYİH'nın dışındadır. Dolayısıyla, GSMH, GSYİH'ya göre daha geniş kapsamlıdır.

GSMH ve GSYİH reel ve nominal bazda gösterilmektedir. Nominal GSMH ve GSYİH hesaplamasında üretilen mal ve hizmetlerin nihai miktarları cari yılın fiyatlarıyla çarpılırken, reel GSMH ve GSYİH'da baz yıl fiyatlarıyla çarpılmaktadır. Reel GSMH ve GSYİH'nın fiyatlar genel seviyesindeki değişimi yansıtmasından dolayı, ülkeler arasındaki ekonomik büyüklük karşılaştırmasında, nominal değerlere göre daha gerçekçi sonuçlar ortaya koyduğu söylenebilir. Dolayısıyla ekonomik büyüme, söz konusu değişkenlerdeki reel artış şeklinde de yorumlanabilir.

Ekonomik büyümenin gerçekleşebilmesi için ekonominin nüfus artış oranından daha yüksek bir oranda artacağı kabul edilmektedir. Bu durumda kişi başına düşen gelir miktarı yükselmekte ve o ülkede refah düzeyi artmaktadır. Ekonomik büyüme, reel GSMH'deki artış ile ölçülmektedir. Reel GSMH bir ülkenin üretim değeridir. Ülkenin sahip olduğu üretim faktörleri sonucu elde edilen büyüme oranının ölçüsü olarak kullanılmaktadır (Parasız 1997).

Ekonomik büyüme, yoksulluğun ve gelir dağılımındaki eşitsizliğin azaltılmasında gerekli unsurlardan biridir. Gelişmekte olan ülkelerin büyük bir kısmı yoksulluktan kurtulmalarını sağlayacak bir ekonomik büyümeyi sürdürülebilir bir çerçevede gerçekleştirememektedirler. Klasik model, yoksul ülkeleri mevcut durumlarından kurtarmak için sermaye birikiminin artırılarak emek verimliliğinin yükseltilmesi, teknolojik gelişmelerden yararlanarak ekonominin tümünde verimliliğin artırılması ve nüfus artış hızının azaltılması gerektiğini ileri sürer. Ancak, yoksul ülkelerde bu hedeflere ulaşmayı önleyen ciddi engeller bulunmaktadır (Todaro 1994).

Ekonomik büyüme kavramı için en belirgin özelliğin, bir ekonominin üretim kapasitesinde sayısal/niceliksel olarak ölçülebilen genişleme veya miktar artışı olduğu söylenebilir. Karşılaştırmanın diğer yanında ise kalkınma kavramı bulunmaktadır.

Kalkınma kavramı, genellikle büyüme kavramı ile karşılaştırılarak tanımlanmaktadır. Ancak kalkınma, sadece ulusal gelir miktarındaki artış ve ekonomideki büyüme gibi sayısal değişimleri içermemektedir. Kalkınma, ulusal gelir ve

Üretim miktarının zaman içindeki kantitatif değişimlerinin yanı sıra; sosyal ve kültürel yapının gelişmesini, kurumların ve bireylerin davranış ve yaşam biçimlerindeki iyileşmesini kapsayan çok yönlü bir süreçtir.

Kalkınmanın, ekonomik büyümeden temel farkı sosyal yönünün de olmasıdır. Perroux'un yaptığı kalkınma tanımı bu yargının desteklenmesine dayanak sağlamaktadır. Perroux kalkınmayı; "bir toplumun reel üretiminin devamlı ve kümülatif bir biçimde artmasını sağlayan sosyal ve zihinsel değişimlerin bileşkesidir." diye tanımlamaktadır (zdemir 1985).

Kalkınmışlık düzeyinin genel ölçütü refah düzeyidir. Refah artışı ile ekonomik ve sosyal açıdan gelişme yaşanmaktadır. Üretim yetersizliği, dengesiz gelir dağılımı, yatırımların gecikmesi nedenleri ile kalkınma sağlanamayabilir. Bu bakımdan ekonomik büyüme, kalkınmadan önce gelmekte ve önem kazanmaktadır (zgven 1998).

Refah düzeyinin sadece maddi refah olmadığı, GSMH ile ölçülen refahın yeterli olmadığı, bunun yanı sıra insan hakları, siyasal haklar gibi kavramlarında refah kavramına eklenmesi gerektiği kalkınmaya yönelik çalışmalar sonucu ortaya konmuştur. Kalkınma kavramının nicel büyüme olgusunun yanı sıra modernleşme kuramının öngördüğü değerler sistemindeki gelişmeleri de içerdęi görülmektedir. Genel olarak modernleşme, yenileşme durumuna yönelik bir değişim sürecidir (Webster 1995).

Son yıllarda yapılan araştırmalar sonucu elde edilen bulgulara göre; ekonomik büyüme ve kalkınma arasındaki ilişkiler iki taraflı olabilmektedir. Yüksek insani kalkınma düzeyi yaratacağı dışsallıklarla yatırımların verimliliğini etkilerken, diğer yandan ekonomik büyümeyle sağlanacak gelir artışı kalkınma seviyesinin değişmesine yol açabilmektedir. Diğer bir deyişle yüksek kalkınma düzeyine ulaşmış ülkelerin ekonomik büyüme hızları yüksek olacak ve bu büyümeden elde edilecek gelir artışı sağlık, eğitim vb. harcamalar için kullanılarak insani kalkınma düzeyinin daha üst noktalara taşınmasını sağlayacaktır. Buna karşılık kalkınma düzeyi düşük ülkelerde yatırımların verimliliği ve ekonomik büyüme hızı daha az olacak ve elde edilecek gelir düzeyinin de düşük olması nedeniyle kalkınma için yeteri kadar kaynak aktarılamayacaktır. Böyle bir ortamda, ekonomik büyüme sürecinde insani kalkınma ile ilişkili olarak kopukluklar ortaya çıkacaktır.

Bazı ekonomistlerce modernleşme olarak da ifade edilen kalkınma ile modernleşme arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Modernleşme sürecinde ekonomik faktörlerin önemine ilişkin vurgu yapılmakla birlikte ekonomi dışı faktörler ağırlık kazanmaktadır. Kalkınma sürecinde ise vurgu daha çok ekonomik faktörler üzerine yapılmaktadır. Bir anlamda ekonomik olmayan faktörlerin, ekonomik faktörlerle ilişkisi ölçüsünde önemi bulunmaktadır. O halde toplumun bir bütün olarak Batı normlarına göre değişmesini, geri kalmış bir ekonominin sanayileşmesini, rasyonel normların topluma yayılmasını ifade etmek için kullanacağımız kavram modernleşmedir. Görüldüğü gibi modernleşme, kalkınmayı da içerisine alacak genişlikte bir anlam ifade etmektedir. Geri kalmış bir ekonominin refah düzeyini artırmak için değişimi/dönüşümü ifade edildiğinde kullanacağımız kavram ise kalkınma olmalıdır (Yavilioğlu 2002).

Büyüme ve kalkınma kavramlarını bir örnekle açıklamak gerekirse, büyüme dikilen bir fidanın ağaç haline gelmesi, kalkınma ise o ağacın meyve vermesi olarak tanımlanabilir (İnan 1980).

Kalkınmanın gerçekleşebilmesi için ekonomik büyümenin yanında sanayi sektörü üretiminin tarım sektörüne oranla daha yüksek olması, nüfusun kırsal kesimden ziyade kentlerde yoğunlaşması, nüfus artışının başlangıçta nispeten hızlı iken, ilerleyen dönemlerde yavaşlayarak düşmesi, tüketim eğiliminin zorunlu tüketim mallarından daha az zorunlu veya lüks tüketim mallarına doğru yönelmesi gerekmektedir. Dolayısıyla, ekonomik büyüme, kalkınma için gerekli bir koşul olup, tek başına yeterli değildir.

O halde ekonomik büyümeden sonra gelen kalkınma için “kişi başı gelir düzeyi artışı ve gelir dağılımı adaletsizliğinin giderilmesi gibi ekonomik boyutu yanında, daha iyi sağlık, eğitim, ulaşım, kültür gibi hizmet düzeylerinin de geliştirilmesi ve sosyal dengesizliklerin giderilmesi” tanımını yapmak mümkündür.

4.3 Kalkınma Teorileri

Kalkınmanın ekonomik büyümeden farklı yönlerinin ortaya konabilmesi amacı ile bazı ekonomistler, kalkınmaya değişik bir anlam vermeye çalışmışlardır. Kalkınmanın, sosyo ekonomik yapısal bir değişim olduğu noktasından hareket ederek, kalkınma kavramının açıklanmasına yönelik çeşitli kalkınma teorileri oluşturulmuştur.

Kalkınma teorileri 1950 ve 1960’lardan itibaren modernleşme kuramının etkisinde ortaya çıkmaya başlamışlardır. İlk kalkınma kuramları bir ülkenin az gelişmiş olmasını daha çok yerel koşullara bağlayan “Ortodoks neoklasik kalkınma kuramları”dır. Söz konusu kuramlar; sanayileşme sağlanması ile tüm toplumun kalkış noktasına geleceğini ifade eden Rostow, uluslararası fon akımlarının az gelişmiş ülkelere aktarılması yolu ile fakirlik kısır döngüsünün kırılacağını vurgulayan Nurkse, tarımdan sanayiye yoğun emek gücünün hızlanacağını belirten Lewis, sanayileşme ile büyümeyi harekete geçirecek “Büyük İtiş”i sağlayacak Rodenstein-Rodan gibi çeşitli ekonomistler tarafından ele alınmıştır. Bu ayrımda özellikle 1950’lerden günümüze kadar ki süreçte geliştirilen bazı kalkınma teorilerine yer verilmektedir.

4.3.1 Rostow’un Kalkınma Teorisi

Amerikalı ekonomist W.W.Rostow 1960 yılında yayınladığı “İktisadi Gelişmenin Aşamaları” adlı kitabında, ekonominin gelişme süreci bakımından birbirini izleyen beş aşamadan geçtiğini ortaya koymuştur (Acar 1990). Rostow’un teorisinde; az gelişmiş ülkelerin, gelişme yöntemleri ve gelişmenin hangi aşamasında bulundukları, tarihsel bir süreç içinde ele alınmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde meydana gelen gelişmeler incelenerek, kalkınma süreçleri ile ilgili genel bir sonuca varmaya çalışılmaktadır.

Rostow’a göre toplumlar, ekonomik gelişme süreçlerinde sırayla beş aşamadan geçmektedirler. Bu aşamalar;

- Geleneksel toplum aşaması
- Kalkışa geçiş aşaması
- Kalkış Aşaması (Take-off)
- Olgunlaşma
- Kitle tüketim çağıdır.

Geleneksel toplum aşamasında bulunan ülkelerde tarımın büyük bir ağırlığı vardır. Üretim teknikleri ilkindir ve işbölümü gelişmemiştir. Kişi başına gelir miktarı oldukça düşüktür. Ortadoğu’daki bazı ülkeler, Ortaçağ Avrupası ve geçmişteki Çin Hanedanlıkları geleneksel toplum aşamasına örnek niteliktedir.

Kalkışa geçiş aşaması; ekonomik gelişme ve kalkınmaya başlayabilmek için gerekli koşulların hazırlandığı dönemdir. Toplumda tarımdan sanayi, ulaştırma, ticaret ve hizmetler sektörlerine doğru devamlı bir değişme ve gelişme vardır. Geçiş aşamasında alt yapı gibi teknik sorunların giderilmesinde merkezi otoriteye önemli görevler düşmektedir.

Rostow, Lewis, Singer ve benzer görüşleri paylaşan bazı ekonomistler, özellikle az gelişmiş ülkelerdeki tasarrufların milli gelire oranının yüzde 4-6 gibi çok düşük düzeylerde seyrettiğini ifade etmişlerdir. Bu durgunluğu ekonomik büyüme sürecine dönüştürebilmek için tasarruf-yatırım oranında belirgin bir artışın gerçekleştirilmesi gereklidir. Gerçekten de Rostow, kalkış aşamasında ekonominin büyüme aşamasına geçişi sağlayacak koşulun; sözü geçen oranın yüzde 5'ten yüzde 10'a çıkarılması biçiminde belirtmiştir.

Kalkış aşamasında, bir önceki dönemde başlayan kalkınma hamlesinin devamlılığa dönüştüğü görölmektedir. Yatırım düzeyi her sektörde artarak, teknolojik yeniliklerin kurulmasına olanak sağlanmıştır. Toplum, gerek sosyal gerekse kurumsal yönden gelişme sağlamıştır. Bu aşamada öncülük yapan bir sektör yoktur ve tüm sektörler eş zamanlı olarak gelişme göstermektedir. Kalkış aşamasının ön koşullarını hazırlayan ilk ülke İngiltere olmuştur.

Rostow'un olgunluk dönemi; kalkış döneminden yaklaşık olarak 60 yıl sonra gerçekleşir. Bu dönemde ekonominin tümünde modern teknolojiler kullanılmakta ve ülkenin üretim kapasitesi arttırılarak, ihracat düzeyi genişletilmektedir. Son aşamada, ekonomi olgunluk dönemindedir; toplum ise artık bir "refah toplumu" dur. Kişi başına gelir düzeyi artmış ve gelir dağılımı iyileşmiştir.İmalat sanayinde yatırım mallarının oranı artmış ve ekonomi teknoloji ihraç eder hale gelmiştir. Devlet, artık "sosyal refah devleti" dir ve artan gelirlerin büyük bir kısmını toplumun refah ve güvenliğini artıracak harcamalara yöneltebilmektedir (Han ve Kaya 1997).

Tablo 1: Bazı Ülkelerin Yaklaşık Olarak Kalkış ve Olgunlaşma Tarihleri

Ülkeler	Kalkış Tarihleri	Olgunluğa Erişme
İngiltere	1783-1802	1850
Fransa	1830-1860	1910
A.B.D	1843-1860	1900
Almanya	1850-1873	1910
İsveç	1868-1890	1930
Japonya	1878-1900	1940
Rusya	1890-1914	1950
Kanada	1896-1914	1950
Türkiye	1937	-
Çin	1952	-

Kaynak: Acar Y.,(1990),BüyümeTeorileri,UludağÜniversitesiBasımevi,s.51-52,Bursa.

Tablo 1’de gelişmiş ülke olarak değerlendirilen İngiltere, Fransa, ABD ve Almanya’nın kalkınarak olgunluğa çok uzun yıllar önce ulaştığı görülmektedir. Türkiye 70 yıl önce başladığı kalkınma hamlesinde hedefine ulaşamamış gözükmemektedir. Çin ise özellikle 2000 li yıllardan itibaren üretim hacmi ve ihracat kapasitesi açısından büyük gelişme göstermesine rağmen kalkınmış bir ülke konumuna ulaşamamıştır.

Gelişmiş ülkeler ondokuzuncu yüzyılın sonuna kadar büyümeye devam etmiş ancak aralarına yeni üyeler katılamamıştır. İlerleyen süreçle birlikte, Asya’nın sanayileşmesi Batı’nın sermaye hareketleri ile birlikte gelişmiştir. 1960 dan itibaren “Asya Kaplanları” olarak adlandırılan Hong Kong, Singapur, Tayvan, Güney Kore ekonomik yükselişe başlamıştır. Bunlar Güneydoğu Asya’nın yoksul ama yoğun nüfuslu ekonomileridir. 1990 lerden itibaren ise “Büyük Ejderha” Çin’in şaşırtıcı hamlesi ortaya çıkmıştır (Krugman 2005)

Toplumların ekonomik gelişmesini tarihsel bir yaklaşımla açıklamaya çalışan görüşler arasında W.Rostow modelinin bir ayrıcalığı vardır. Özellikle kalkış (take-off) aşamasındaki azgelişmiş ülkelerin kalkınma sorununa değinilmesi, bu modelin önem kazanmasına neden olmuştur. Her aşama kendi ekonomik, toplumsal ve siyasal özelliklerini içinde barındırır. Her aşamayı toplumlar, iç ve dış dinamikler nedeniyle değişik zamanlarda, farklı uzunlukta ve yoğunlukta yaşamışlardır.

Rostow’a göre kitle tüketim çağına ulaşan ülkelerde hizmetler sektörü ekonominin başlıca sektörü konumuna gelmektedir. Toplumun sosyo-ekonomik yönden gelişmesi, sosyal refah ve güvenlik konuları ön plana geçmektedir.

Rostow'un Kalkınma teorisi zaman içinde çeşitli eleştirilere uğramıştır. Teoriye yönelik eleştiri yapanlardan biri Rus ekonomist Simon Kuznets'tir. Kuznets, her aşamanın ölçülebilir ortak özellikler taşıması ve tüm aşamaların net bir şekilde ayrılması gerektiğini vurgulamış, ayrıca kalkış aşamasına ülkeler tarafından ihtiyaç duyulmadığına ve zaman zaman aşamalar arasında geri dönüşler yaşanabileceğine dikkat çekmiştir. Ancak gelişmekte olan ülkelerde ekonomik ve siyasal istikrarsızlıkların yaşanması ile istatistiki veri kaynaklarının yetersiz olması nedeni ile her aşama net olarak ayrılamamaktadır. Zaman zaman aşamalar arasında tam olarak geri dönüş olmasa gel-gitler yaşanabilmektedir. Örneğin Türkiye'de 1980 Askeri darbesi, 24 Ocak 1980 Kararları, Ocak 1991 Körfez Savaşı, 5 Nisan 1994 Krizi, 1999 Marmara depremleri, Şubat 2001 Krizi sonrasında ekonomik ve sosyal açıdan dalgalanmalar yaşanmıştır.

Rostow'un teorisi çeşitli eleştirilere maruz kalmakla birlikte kalkınma konusunda yaşanabilecek süreçleri ortaya koyması bakımında önemli bir kaynaktır. Bu süreçlerin uzunluğu ve yaşanan gelişmeler ülkeden ülkeye farklılık arz etmekle birlikte, genel itibari ile kalkınmışlık düzeyine erişmiş ülkelerin benzer aşamalardan geçtiklerini söylemek mümkündür.

4.3.2 Dengeli Kalkınmaya Yönelik Teoriler

Geri kalmış toplumların sorunlarıyla ilgilenen ilk grup teorileri, dengeli kalkınma başlığı altında toplamak mümkündür. Dengeli kalkınma bir denge halini temel almaktadır. Dengeli kalkınmaya yönelik kuramlar daha çok, gelişmekte olan ekonomiler için geliştirilmişlerdir. Dengeli kalkınma, piyasa mekanizmasının özellikle az gelişmiş ülkelerde optimal kaynak dağılımını yeterince gerçekleştiremediği fikrinden doğmuştur (Acar 1990).

Bir kaynak dağılımı yada yatırım stratejisi olarak dengeli kalkınma, ekonomide mevcut bütün sektörlerin aynı anda ve birlikte gerçekleştirilmesi anlamına gelir. Az gelişmiş ülkelerde (AGÜ) dengeli kalkınmayı gerektiren birçok sebep vardır. Bunların başlıcaları şunlardır:

- AGÜ’de talep yetersizliği söz konusudur ve pazar alanı sınırlıdır. Buna bağlı olarak girişimcilerin yapacakları yatırım neticesinde herhangi bir taleple karşılaşp karşılaşmama endişesi vardır.

- AGÜ’de çeşitli türdeki büyük yatırımlara aynı anda başlanmazsa ekonomik kalkınmayı başlatmak mümkün olamayacağı gibi içsel ve dışsal ekonomilerden de yararlanılamayacaktır.

- AGÜ’de tasarruf eğrileri köselidir. Yani gelir belli bir seviyeye çıkıncaya kadar tasarruf söz konusu değildir. Bu nedenle AGÜ’de kalkınmanın başlatılması ve kendi kendini besleyebilmesi için gelirin mümkün olan en kısa sürede belli bir seviyeye çıkarılması gerekir.

Dengeli kalkınma modelinin temelinde, piyasa mekanizmasının kaynakların dağılımını AGÜ’de yeterince sağlayamadığı düşüncesi yatmaktadır. Dengeli kalkınma modeli karşılıklı bağılığa dayanır. Bu karşılıklı bağıllık ikilidir ve şöyle ifade edilmektedir: Üretimde karşılıklı bağıllık; her üretim girdi bulmak ve çıktısına pazar aramak zorundadır. O halde her kesimin bu açıdan dengeli büyümesi gerekmektedir. Tüketimde karşılıklı bağıllık ise; her gelir artışı, talepte bir genişleme yaratacaktır. O halde tüketim malı üretiminin buna uygun olarak gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Dengeli kalkınma fikrini ilk olarak ortaya koyan kişi Friedrich List’tir. List; dengeli kalkınma sağlanabilmesi için tarım, ticaret ve imalat kesiminin dengeli ve eş zamanlı bir biçimde gelişmesinin önemini belirtmiştir. Dengeli kalkınma, daha sonraları Rosentein-Rodan, Nurkse, A.Lewis ve Chenery gibi ekonomistler tarafından geniş açıdan incelenerek, çeşitli kalkınma modelleri oluşturulmuştur.

4.3.2.1 Rosenstein-Roden Büyük İtiş Kuramı

Dengeli kalkınma teorisini geniş bir biçimde inceleyerek benimseyen ekonomistlerin başında, Rosenstein-Rodan gelmektedir. Rosenstein-Rodan çalışmasını, İkinci Dünya Savaşının hemen sonrasında, geri kalmış bölgeler olan Doğu Avrupa devletleri üzerine yapmıştır. Ona göre söz konusu devletlerin kalkınmalarına engel olan sorunlar şunlardır (R.-Rodan 1966):

- bölgede milli gelir düzeyi düşük olduğu için talep yönünden darlık bulunmaktadır;

- bölge, nüfus ve alan olarak geniş olmakla birlikte arz (üretim) yönüyle de dardır;
- sermaye miktarı oldukça düşüktür.

Rosenstein-Rodan’a göre, söz konusu sorunları olan bölgenin kalkınabilmesinin iki yolu bulunmaktadır. Birinci yol, emek fazlasının olduğu geri kalmış bölgeden, sermaye fazlasının olduğu gelişmiş bölgeye emek göçüyle bölgenin kalkınmasıdır. İkinci yol ise, sermayenin geri kalmış bölgeye gelmesidir. Rosenstein-Rodan bu yola sanayileşme ismini vermektedir. Birinci yol, bir takım toplumsal dengesizliklere neden olacağı için kolay uygulanabilecek bir çözüm değildir(Rosenstein-Rodan 1966). Bu nedenle R. Rodan ikinci yolun kullanılmasını daha uygun bulmaktadır.

Durgun bir ekonominin ataletini kırmak için Rosentein-Rodan tarafından dengeli kalkınma modelleri bağlamında geliştirilen “Büyük İtiş” Big Push kuramına göre dışsal ekonomilerden yararlanan bir kalkınma planlanması zorunludur. Rosenstein-Rodan, dengeli kalkınma ile ilgili kuramını geliştirirken ekonomideki kaynak yetersizliğini ön planda tutmuştur.

Dış kaynaklı kalkınmadan bahseden Rosentein-Rodan modeli; gelişme için gerekli ortamın ancak belirli bir hız ve miktarda gerçekleştirilecek yatırımlar aracılığı ile olabileceğini vurgulamıştır. Başka bir deyişle, belirli şartlarla, çok sayıda yatırımlara aynı zamanda girişmekle ekonomik büyüme hızını arttırmak mümkündür. Tabii çok sayıda yatırımın aynı anda yürürlüğe girmesinde iç kaynaklar yetersiz kalacağı için, dış kaynakların devreye girmesi gerekmektedir. Bu gerekliliği 1957 yılında yayınladığı Büyük İtiş, teorisi makalesinde şöyle ifade eder: “Eğer gelişme programı bir başarı şansına sahip olacaksa kaynakların asgari düzeyinin, bu programa yönlendirilmesi zorunludur. Bir ülkeyi kendini sürdüren büyüme sürecine sokmak, kısmen bir uçağı havalandırmaya benzer. Uçağın kalkışa geçmesi için yerde kritik bir hıza ulaşp bu hızı geçmesi gerekmektedir (İşgüden 1995)

Kalkış aşamasını, öne sürdüğü Büyük İtiş kuramı ile açıklayan Rosentein-Rodan modeli Rostow’un kalkış aşamasından çok daha önce belirlenmiştir. Devamlı bir gelişme sağlayabilmek için, birçok alanda eş anlı yatırımların gerekliliğini vurgulayarak, bu yatırımları kalkınmanın ilk hareketi olarak görmektedir. Bu durum; marş motorunun otomobili çalıştırmasına benzetilebilir (Dülgeroğlu 1991).

Rosentein-Rodan'a göre az gelişmiş ülkelerde kalkınmayı sınırlayan faktörlerin başında;

- İstatistiki verilerin yetersizliği,
- Gelir dağılımının iyileştirilmesinin büyüme hızı ile çelişebileceği,
- Sosyal refah kavramının henüz tutarlı bir içerik kazanmaması gelmektedir(Acar 1990).

Dengeli kalkınma teorisyenlerinden Rosestein-Rodan'a göre dengeli büyüme senkronize (birbirine uyum gösteren) yatırımlarla gerçekleşebilir. Senkronize yatırımların yapılması, gelir ve talebi artırıcı özellik taşımayacaktır. Dolayısıyla yeterli gelir yaratılması da söz konusu olamayacaktır. Rosestein-Rodan yatırımların koordine edilmesinin dışsal tasarruf sağlanmasında etkili olacağını vurgulamıştır.

Rosestein-Rodan'a göre planlanmış büyük ölçek sanayileşme lehindeki en önemli neden, farklı sanayilerin birbirini tamamlamaları hususudur. Teori burada, dışsal ekonomileri analize sokmaktadır. Rodan, hem dışsal ekonomileri hem de endüstriler arası tamamlamayı talep yönüyle düşünmektedir.

Geri kalmış toplumların kalkınabilmeleri için dengeli kalkınmayı öne süren Rosestein-Rodan'ın görüşleri ekonomik gelişmeyi bir bütün olarak almamakla birlikte, dışsal ekonomilere yer vermesi bakımından önem taşımaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde yaşanan kaynak yetersizliği sorununu dış kaynaklarda giderebilme yöntemi, halen geçerliliğini koruyan ve çoğu gelişmekte ülke tarafında başvurulan bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.3.2.2 Nurkse Kısır Döngü Kuramı

Geri kalmış toplumların kalkınabilmeleri için dengeli kalkınmayı öngören iktisatçılardan bir diğeri R. Nurkse'dur. Nurkse, bir ekonominin geri kalmışlığını onun düşük gelir, düşük tasarruf, düşük yatırım ve tekrar düşük gelir seviyesine bağlayarak, bu ülkenin bir kısır döngü içinde denge oluşturduğunu ileri sürmektedir.

Nurkse kuramının temeli “Kısr Döngüleri” dayanır. “Bir ÷lke fakir olduğu için fakirdir” sözleri ile fakirliğin kısr döngüsü ifade edilmiştir. Az gelişmişliğı açıklayan zincir Nurkse tarafından şöyle belirtilmiştir (Nurkse 1966):

Düşük Gelir Düzeyi →Düşük Tasarruf →Düşük Yatırım →Düşük Gelir Artışı

Nurkse tarafından öne sür÷len önerme basit ve önemsiz görünse de, gelişmekte olan ÷lkelerde sermaye birikimi sorununun gerek arz gerekse talep yönünü etkileyen kısr döngüleri ifade edebilmesi bakımından son derece önemlidir.

Nurkse, gelişmekte olan ÷lkelerin sermaye birikiminin yeterli olmadığını ve halkın satın alma gücünün zayıf olması nedeniyle yatırımları teşvik edemeyeceğini iddia etmiştir. Nurkse’e göre; piyasanın sınırlılığı halkın satın alma gücündeki yetersizlikten ileri gelmektedir. Her şeyden önce bu ÷lkelerde piyasa koşulları geçerli olmadığı gibi pazarlar da dardır. Talep düzeyi düşüktür ve yatırım kaynaklarıyla birlikte yatırımları teşvik edecek faktörler de zayıftır.

Dengeli kalkınmanın savunucularından Nurkse’ye göre yatırımlar ÷lkenin her bölümüne yaygınlaştırılmalıdır. Bu şekilde az gelişmişliğin temel sebebi kabul edilen piyasanın darlığı giderilecek ve dışsal tasarruflardan yararlanma imkânları artacaktır. Nurkse’e göre geri kalmış bir ekonominin yaşadığı bu durumdan çıkış için farklı sektörlere aynı dönemde yatırım yapmak gereklidir. Farklı sektörlere aynı anda yatırım yapılması sonucunda piyasa bütünüyle genişleyeceğinden kısr döngüden kurtulmak mümkün olacaktır.

Fakirliğin kısr döngüsü, “azgelişmişlik dengesi” olarak ifade edilen bir durum yaratır. Bu durum tıpkı Keynes’in gelişmiş ÷lkeler için kullandığı eksik istihdam dengesi gibidir. O halde bu statik yapıyı yani kısr döngüyü kırmak gerekmektedir. Burada önemli olan nokta bu döngünün nasıl kırılacağıdır (İlkin 1988)

Diğer dengeli kalkınma teorisyenleri için olduğu kadar, Nurkse için de geri kalmış bir ekonominin gelişebilmesinin önemli bir aracı plandır. Zira ancak planlama sayesinde birkaç sanayi dalında birbirini tamamlar ve destekler nitelikte yatırımlar

gerçekleşebilecektir. Nurkse bu durumu, cephedeki hücumla benzetmektedir (Nurkse 1966).

Nurkse'e göre kalkınma dengeli yürütülmelidir. Tek bir yatırımın yeterli olmadığını ve çeşitli sektörlerde çok sayıda yatırımın yapılması ile ekonominin canlanacağını vurgulamıştır. Ayrıca, yeni yatırımların dışsal ekonomiler yaratarak, sonraki yatırımlar için optimal zemin hazırlayacağını, bu durumun da verimin yükselmesi ve kalkınmanın hızlanması şeklinde sonuçlanacağını belirtmiştir (Acar 1990).

Nurkse; aynı anda ve ekonominin birçok sektöründe birden başlatılacak yatırım hamlelerinin birbirini karşılıklı besleyip destekleyerek piyasada talep yaratacağını ve piyasaya dinamizm kazandıracağını ifade etmektedir. Bu sürecin harekete geçmesi verimlilik artışını hızlandırarak, atıl kapasitelerin de kullanımına olanak sağlayacaktır. Ekonominin gerekli dinamizmi kazanması ile yeni yatırımlar kendiliğinden harekete geçerek, gelişme süreci başlamış olacaktır (İlkin 1988).

Gelişmiş ülkelerde geliştirilen ve kullanılan teknolojiler genellikle gelişmekte olan ülkelerin beklentilerini giderecek durumda değildir. Bir ülkeye yapılan sermaye ve teknoloji transferi, iç talep ile bütünleşemez ise beklenen sonuçları doğurmamaktadır. Bugün gelişmekte olan ülkelerin karşı karşıya olduğu sorun; kurulmuş kapasitelerin tam kullanılamaması ve atıl kaynak olarak kalmasıdır. Bu durum çoğunlukla talep yetersizliğinden ve teknolojik açıdan yetersizlikten kaynaklanmaktadır. Kurama göre gelişmekte olan ülkeler teknik altyapı ve talep yaratılmasını eş zamanlı olarak sağlayamaz ise gelişme hamlesi içine girmeleri mümkün olamayacaktır.

4.3.2.3 Chenery Dengeli Kalkınma

Dengeli kalkınma teorisyenlerinden birisi de H. Chenery'dir. Chenery, işe geri kalmış ekonomilerde kaynak dağılımı ile piyasa arasındaki bağın zayıf olduğunu, dolayısıyla kaynak gelir ilişkisinin istenen yönde oluşmadığını vurgulamakla başlamaktadır. Ona göre bu durum söz konusu ekonomilerde dengesizlik yaratmaktadır. Bundan başka piyasa dengesini güçleştiren iki faktör daha bulunmaktadır. Bunlar; tam istihdam seviyesinin altında, dış alım-satımın sınırlı olduğu bir ortamda, üretim

faktörlerindeki yapısal dengesizliklerle birlikte üretici sektörlerin birbirinden etkilenebilirliğinden kaynaklanan dengesizliklerdir.

Yapısal değişme, ekonomik büyümenin ve kalkınmanın yanı sıra, ara bir kategori olarak belirginleşmekte ve ekonomik yapı ile ilgili olarak dönüşüm (transformation) kavramı ile açıklanmaktadır. Ekonomik anlamda yapısal değişme kavramı, tarım sektöründen sanayi sektörüne doğru bir kaymayı ve bu kaymanın sonuçlarını tanımlamaktadır. H. E. Chenery, yapısal değişme veya dönüşümün, “...fiziki ve beşeri sermaye birikimi ile talep, üretim, ticaret ve istihdamın kompozisyonlarında bir kaymayı...” içerdiğini belirterek bunların ekonomik dönüşümün esasını oluşturduğunu vurgulamaktadır (Chenery 1988).

Ayrıca bu dönüşüm süreci kentleşme, demografik dönüşüm ve gelir dağılımındaki değişimler gibi sosyo-ekonomik süreçlerle de yakından ilişkilidir. Yukarıdaki anlamı itibariyle yapısal değişme, ekonomik olmayan faktörleri ancak ekonomik olanların değişimini etkiledikleri oranda kapsayan bir kavramdır. Kalkınma kavramı ise ekonomik olan ve olmayan faktörleri, karşılıklı etkileşimleriyle bir neden sonuç ilişkisi içinde kapsamaktadır. Bu anlamda, yapısal değişme teknik bir kavram, kalkınma ise sosyo-ekonomik bir kavram olarak değerlendirilebilir. Aralarındaki ilişkinin bu özellikleri göz önüne alındığında yapısal değişimin, kalkınmanın önemli ve zorunlu bir parçası olduğu belirgin bir hal almaktadır.

4.3.2.4 A.Lewis İkili Yapı

Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik yapılarının geçimlik tarım ekonomisinden sanayi ekonomisine dönüştürme mekanizması üzerinde duran teorilerin başında yapısal değişim teorileri gelmektedir. Bu teorilerin en çok tanınan yaklaşımlarından biri olan A. Lewis’in “İki Yapılı Emek Fazlası” yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre gelişmemiş ekonomi iki sektörden meydana gelir: Geleneksel, marjinal emek verimliliği sıfır olan, aşırı kalabalık nüfusa sahip geçimlik tarım kesimi ve geleneksel kesimden emeğin transfer edilebildiği verimliliği yüksek modern kentli kesim.

Bu yaklaşımın odak noktasını tarım kesimindeki emek fazlasını sanayi kesimine transfer etme aşaması ve bu aşamanın sonucunda verimliliği yüksek olan sanayi

kesiminde üretim ve istihdamın artması süreci oluşturur. Üretimdeki bu artışın hızı ise, modern sektördeki yatırım hızı ve sermaye birikim oranı tarafından belirlenecektir. Emeğin tarım kesiminden sanayi kesimine transfer edilebilmesi için sanayi kesimindeki ücret düzeyinin sabit olduğu ve tarımdaki geçimlik ücret düzeyinden yüksek olması varsayılmaktadır (Lewis 1966).

Bu süreç kırsal kesimdeki emek fazlası modern kesim tarafından absorbe edilene kadar sürer. Başka bir ifadeyle, bu transfer kırsal kesimde tarımsal arazi-emek gücü oranının düşmesi sonucu tarım kesimindeki emeğin marjinal üretiminin sıfır olmayacağı, yani emek transferinin gıda ve yiyecek üretiminde kayıplara yol açacağı ana dek sürecektir. Bu süreç sürdüğü ölçüde ülkeler ekonomik büyüme ve kalkınma aşamasında olacak ve iktisadi kalkınmanın etkinliği ölçüsünde yoksulluk zamanla azalacaktır.

Gelişmekte olan ülkelerde nüfus hızla artmakta ve nüfusun büyük çoğunluğu da kırsal kesimde yaşamaktadır. Bu özellikler, kalkınmayı hedefleyen ekonomistlere önemli ipuçları vermiştir. Bu ekonomistlerden biri olan A. Lewis kalkınma ile ilgili teorisini asgari ücret karşısında emek arzının sınırsız olduğu varsayımına dayandırmıştır. Kalkınmayı önce kapalı bir ekonomi içinde ele almış, sonra da kalkınma sürecini dışa açık ekonomide incelemiştir (Acar 1990).

Lewis, kalkınma süreci sırasında farklı sektörler arasında doğması muhtemel darboğazlarla, kapasite fazlalıklarının yol açabileceği olumsuzlukları engellemek üzere farklı sektörlerin dengeli büyümesine ağırlık vermektedir (Lewis 1966). Kapasite fazlalıklarından ve dolayısıyla israflardan kaçınabilmek için dengeli büyüme görüşünü savunmaktadır.

Lewis gelişmekte olan ülkelerde nüfusun çok yoğun olduğunu vurgulamıştır. Oysa ki nüfusu az olan gelişmekte olan ülkeler de bulunmaktadır. Ayrıca; tüm gelişmiş ülkelerde gizli işsizliğin yaygın olduğunu kabul etmektedir. Halbuki nüfusun az olduğu gelişmekte olan ülkelerde gizli işsizlik sanıldığı kadar büyük değildir (Acar 1990).

Lewis'in teorisi zaman içinde çeşitli eleştirilere uğramıştır. Güney Amerika'da yapılan bir araştırma 25 yıllık dönemde emek fazlalığının ne mutlak ne de nispi olarak azalmadığını, aksine arttığını ortaya koymaktadır.

Bu yaklaşımın bazı varsayımları geliştirmekte olan ülkelerin koşullarına uymamaktadır (Todaro 1994). Bunlar aşağıda sıralanmaktadır:

- Kırsal kesimden modern kesime emek transfer oranı ile istihdam yaratma olanakları modern kesimdeki sermaye birikim oranına bağlıdır. Sermaye birikimi ne kadar hızlı olursa, modern sektör o derece hızlı büyümekte ve yeni istihdam olanakları ortaya çıkmaktadır. Elde edilen karların emekten tasarruf eden sermaye ekipmanlarına yatırılması durumunda milli gelir yine artmakta; ancak, sermaye küçük bir grubun elinde toplanmakta ve toplam sosyal refahta bir iyileşme olmamaktadır. Diğer bir ifade ile, gelir dağılımında düzelme ve yoksullukta azalma meydana gelmemektedir.
- Geliştirmekte olan ülkelerde kentsel alanlarda istihdam fazlası; kırsal alanlarda ise, emek fazlası olduğu varsayımı her zaman doğru değildir. Tam aksine, kentsel alanlarda yoğun iç göçler ve modern kesimin emek fazlasını masnetme kapasitesinin yetersizliği gibi nedenlerle çoğu kez önemli düzeylerde işsizlik söz konusudur.
- Rekabet düzeyi yüksek modern sektörün kırsal kesimdeki emek gücü fazlasını cezbedecek şekilde bir ücret düzeyini garanti edeceği varsayımı toplu sözleşme ve sendikal yapı ile kamu kesimi ücret skalası ve çok uluslu şirketlerin istihdam uygulamalarına bağlıdır.

Lewis modelinin aksine büyüme aşamaları teorisinde yatırım ve tasarruflar ekonomik kalkınmanın gerekli ama yeterli koşulu değildir. Geleneksel yapıdan modern yapıya geçişte sermaye birikimine ek olarak ülkenin ekonomik yapısında birbiriyle bağlantılı bir dizi değişikliğin gerçekleşmesi gereklidir. Bu yapısal değişiklikler, üretim alanındaki transformasyonu, tüketici taleplerinin niteliğindeki değişiklikler, uluslararası ticaretin yapısındaki değişiklikler, kaynak kullanımındaki değişiklikler ile kentleşme ve nüfus artışı gibi faktörleri içermektedir (Todaro 1994).

Geliştirmekte olan ülkeler arasındaki kalkınmışlık farkları kaynak yoğunluğu, ülkelerin büyüklüğü ve nüfus gibi iktisadi faktörler ile sermaye, teknoloji ve uluslararası ticarete erişim kabiliyeti gibi faktörlerden kaynaklanmaktadır. Yeterli iktisadi kaynağa erişebilen, yeterli büyüklüğe ve nüfusa sahip olan ve sermaye, teknoloji ve dış ticarete

erişim potansiyeli yüksek olan ülkelerin; hızla kalkınması ve yoksulluğun azaltılabilmesi mümkün gözükmemektedir (Aktan 2002).

Dengeli kalkınmayı savunan ekonomistler, belirli noktalara değil geniş bir cepheye hücum edilmesini istemektedirler. Bir ekonomide bütün sektörlerin birlikte büyümeleri için yatırımlar planlı ve dengeli biçimde dağıtılmış bulunuyorsa dengeli büyümenin ön şartı sağlanmış olmaktadır. Bu düşünce, kalkınma için gerekli olan tüm kaynakların o ülkede olmasını şart koşmaktadır. Halbuki gelişmekte olan ülkelerin başta gelen problemi ise kaynakların yetersizliğidir.

Dengeli kalkınma yatırımlar yolu ile ekonomide çarpan etkisi yaparak gelişme üzerinde olumlu etkiler yapabilmektedir. Ayrıca işgücü üzerinde de olumlu yansımaları bulunmaktadır. Vasıflı ve eğitimli işgücü temini daha kolay ve ucuz olur. Bunun yanı sıra dengeli kalkınma görüşü çeşitli yönlerden eleştirilmektedir. Öncelikle, dengeli kalkınmanın sağlanabilmesi için bir yerden yatırıma başlamak gerekmektedir. Ancak, başlangıç noktasının hangi endüstri olacağı kesin olarak belirlenemeyebilir. Ülkenin coğrafik, sosyal ve ekonomik koşulları dikkate alınarak öncü(sürükleyici) sektör tespit edilmelidir. 1980 li yıllarda Türkiye’de tekstil sektörü öncü sektör olarak belirlenmiş ve ülke ekonomisini harekete geçirerek, istihdam, gelir, ihracatta önemli gelişmeler sağlanmıştır. Dengeli kalkınmanın bir diğer dezavantajı da mevcut kaynakların ekonominin tüm sektörlerine birden dağılmasının, optimal büyüklüklerin altına inilmesine neden olabileceği şeklinde görülmektedir.

4.3.3 Dengesiz Kalkınma Teorileri

Dengesiz kalkınma teorilerinin, “piyasada ortaya çıkan dengesizlik durumunun ekonomik ilerlemeyi durduracağı” şeklindeki dengeli kalkınma teorilerine ait iddianın doğru olmadığı görüşü üzerine yoğunlaştıklarını söylemek mümkündür.

Dengesiz kalkınma görüşünün ortaya çıkışı hayli eskidir. Ricardo, Mill ve Marshall’ın savunduğu “karşılaştırmalı üstünlükler teorisi” dengesiz kalkınmanın ilk örneğini oluşturmaktadır. Bu teoriye göre; ulusların ekonomik çıkarları; kendi ekonomileri içinde mevcut en verimli alanlarda uzmanlaşma ile maksimuma

ulaşmaktadır. Yani, her ekonomi nispi olarak bol sahip olduğu üretim faktörlerinin kullanıldığı alanlara ağırlık verirse uzun dönemde dış ticaret yoluyla zenginleşecektir.

Dengesiz kalkınma teorisyenlerine göre belli şartlar içinde dengesizlik, ilerlemeyi bozmaktan çok canlandırmakta, teşvik etmekte ve sektörlerde sıçramalara yol açarak ekonomiyi dinamik bir sürecin içine sokmaktadır. Kalkınmanın en büyük engeli, gelişmekte olan ekonomilerde sermayenin kıt oluşudur. Onlara göre, kıt olan sermayenin eşit dağılımı düşük ölçekli işletme tiplerinin ortaya çıkmasına ve düşük verime neden olmaktadır. Bunu önleyebilmek için yatırımlar, ekonomide kalkınmayı gerçekleştirecek sürükleyici sektörlerle kaydırılmalıdır.

Ancak her sektör sürükleyici özelliğe sahip değildir. Bu sektörleri tespit edebilmek için ekonomide sektörlerin ileri ve geri bağlantı katsayılarına bakılmalıdır. Toplam bağlantı katsayısı en yüksek olan sektörlerle öncelik verilmelidir. Burada ileri ve geri bağlantı katsayılarından kastedilen husus, bir sektörde meydana gelen üretim artışının diğer sektör üretimi ve toplam üretim artışı üzerindeki etkisidir.

Dengesiz kalkınma teorisi, en verimli sektörü bu şekilde tespit ederek ölçek ekonomisinden maksimum yararlanma yollarını açarken; diğer yandan da ekonominin geri kalanını değişken bir dışsal ekonomiler yelpazesinden yararlandırmayı amaçlamaktadır.

Dengesiz kalkınma görüşü, dengeli kalkınma modellerinin gerçeğe uymadığı ve az gelişmiş ülkelerde kalkınmayı gerçekleştiremeyeceği düşüncesinin bir sonucudur. Dengesiz kalkınma; kısaca ekonomide kısa sürede gelişme sağlanabilmesi için belli üretim alanlarına öncelik verip yatırımları bu alanlara kaydırmayı öngörmektedir. Dengesiz kalkınma görüşü, karşılaştırmalı üstünlük teorisinin yanısıra yeni ve modern teorilerle desteklenmiştir. Dengesiz kalkınmanın geliştiricileri ve savunucuları arasında; P. Streeten, J. Schumpeter, A. Hirschman, T. Scitovsky en önemlileridir.

Ancak dengeli kalkınma teorilerinde olduğu gibi dengesiz kalkınma teorilerinde de bir homojenlik bulunmamaktadır. Piyasaların etkinliği, fiyat mekanizmasının optimum kaynak dağılımı üzerindeki rolü, dışsal ekonomiler ve ölçek ekonomilerin

oluşması gibi konularda görüşler farklılaşmaktadır. Bu görüşlerin bazıları kısaca şöyle ifade edilmektedir:

4.3.3.1 Hirschman ve Dengesiz Kalkınma

Dengesiz kalkınma teorisinin öncüsü A. O. Hirschman'dır. Hirschman'a göre geri kalmış ekonomiler, dengeli kalkınma teorisyenlerinin öngördükleri gibi, bütün sektörlerde eş anlı bir kalkınma hamlesini gerçekleştirecek ne sermaye miktarına ve ne de arz ve talep yönüyle piyasa genişliğine sahiptirler (Hirschman 1959). Ancak bu ekonomiler içerisinde öyle sektörler vardır ki, bu sektörlerle dengesiz bir biçimde de olsa ağırlık verilmesi sektörler arası ilişkilerden dolayı ekonomide bir sıçrama, bir büyük itiş gerçekleştirebilir.

Hirschman, sektörler arası ilişkilerde eş zamanlı bir tamamlanmayı gerekli görmemektedir. Hatta bazı sektörlerde fazla kapasite yaratılarak gelişmenin hızlandırılmasının daha olası olacağı düşünülmektedir.

Bölgesel eşitsizliğin gelişmekte olan ülkelerin temel sorunu olduğunu belirten Hirschman, bazı bölgelerin kalkınma sürecinde daha önde olabileceğini ifade etmiştir. Hatta bu konuda kuzey-güney ayrımı yaparak, kuzeyi gelişmiş, güneyi ise geri kalmış bölgeler olarak nitelendirmektedir. Ancak bu dengesizliğin kalkınmayı kolaylaştıracağını ileri sürmektedir (İlkin 1988).

Hirschman'ın modelinde sosyal sabit sermaye yatırımları ve doğrudan verimli faaliyetler üzerinde durulmakta ve bu yatırımların tamamlayıcı karakterinden söz edilmektedir. Hirschman'a göre ülkenin yapısına göre belirli bir sektöre yapılan yatırımlar; diğer yatırımları teşvik ederek, dinamik ve birbirini tamamlayıcı bir süreç oluşturmaktadır.

Hirschman, yatırımların gelir ve istihdam etkisinden çok, yatırımlar arasındaki etkilerden ve onların dinamik yapılarından söz etmektedir. Buna ilave olarak modelinin dayandığı iki önemli nokta vardır. İlki; kalkınma engeli olarak gelişmekte olan ülkelerin doğal ve insan kaynağından yoksun oluşunu değil, bunların etkin kullanılamamasını görmüştür. Diğer saptaması ise; büyüme ve kalkınmanın dengesiz bir süreçte göre

gerçekleştirilmesi gerekliliğidir. Ülke kaynaklarının verimli yatırımlara kanallanması ve kaynakların etkin kullanılması ile kalkınmanın sağlanabileceğini öngörmüştür.

Az gelişmiş ülkelerin yapısı gereği sanayileşmenin tüketim malı üreten sanayilerin kurulması ile başlayacağını belirtmektedir. Tarım ve sanayi sektörlerinin verimlilik açısından bir takım farklılıklarının yanında, sanayi sektörünün ileri ve geriye dönük etkileşimi ile yatırımları uyarması bakımından tarımdan bir adım önde olduğunu ifade etmektedir (Dülgeroğlu 1991).

Hirschman kaynakları yetersiz olan az gelişmiş ülkelerde geniş bir yatırım stratejisinin uygulanamayacağını belirterek, dengesiz kalkınmanın daha realist ve dinamik olarak gerçekleşebileceğini vurgulamıştır. Çoğu ekonomilerde demir-çelik endüstrisi, toplam sektörlerarası bağıllık katsayısı en yüksek olan sektör durumundadır. Bu tür endüstriler seçildiği zaman ileri ve geri bağıllıklar nedeniyle çok geçmeden diğer sektörlerde de yatırım yapma arzusu doğacaktır. Hirschman geri bağlantı katsayısına göre hareket etmenin daha güvenilir olacağını çünkü, mal satabilecekleri bir piyasanın varlığını gören girişimcilerin daha kolay ve daha çabuk yatırım yapacaklarını öne sürmektedir.

4.3.3.2 Paul Streenten Modeli

P.Streenten'a göre dengesizlik, hızlı kalkınmanın bir engeli değil, bir gerekliliğidir. Aksine denge üzerine fazla ısrar etme, durgunluk yaratarak dar boğazlara neden olabilir (Streeten 1966). Dar boğazlar ise bazı şartlarda üretimi geciktirmekle kalmaz, bundan başka, birbirini tamamlayan faaliyetlerin gerilemesi ve yavaşlaması sonucunu yaratır.

Streeten'nın dengesiz kalkınma teorisinin özü; belli şartlar içinde dengesizliğin ilerlemeyi bozmaktan çok canlandıracağı ve teşvik edeceği, hızlı büyümenin bir engeli olabileceğinden çok bir şartı olabileceği ve denge üzerine fazla ısrar etme ve önem vermenin, durgunluğu önlemekten çok ona neden olabileceği şeklinde özetlenebilir. Streeten, gelişmenin dengeyi karışık duruma getirmek, altüst etmek ve denge noktasını bozmak olduğunu anlaşılmaması gerektiğini savunmaktadır.

Dengeli ve dengesiz kalkınma stratejileri çeşitli adlar altındaki kalkınma politikalarında da karşımıza çıkmaktadır: Tarım-sanayi önceliği, Öncü (sürükleyici) sektör seçimi, İthal ikameci-ihracata yönelik sanayileşme gibi.

Dengeli veya dengesiz kalkınma yolunun izlenmesi ülkelerin özelliklerine göre değişme göstermektedir. İlerlemeye giden yol, derinliğine ve genişliğine engellerle doluyorsa ve engellerin kısmen giderilmesi sonucu geriye kalan engellerin yavaşlatma etkisi ilerlemeyi aşıyorsa, dengeli büyüme önerilmektedir. İlerleme engelleri önemli, ama az sayıda ya da farklı şiddette iseler ve de bunlardan birinin üstesinden gelindiğinde ilerlemenin daha da hızlanmasına yarayan güçler harekete geçiyorsa, dengesiz kalkınma önerilmektedir.

Dengeli ve dengesiz kalkınma modellerinin her ikisi de genel olarak ülkelerin yatırım düzeylerinin arttırılması ve potansiyel girişim talebinin efektif hale getirilmesini önermektedir. O halde kalkınmanın tek engeli, üretim faktörlerinden yoksun olmak değildir. Potansiyel üretim faktörlerini, altyapı, tasarruf, emek, sermaye, teknoloji ve planlama ile harekete geçirerek kalkınma sürecini başlatmak mümkündür.

Ayrıca gelişmekte olan her ülkenin sorunları, kaynakları, özgeçmişi ve değerleri farklılık arz etmektedir. Bu nedenle buraya kadar incelenen görüşler ışığında, her ülkenin kendi sosyo-ekonomik yapısına uyan kalkınma modeli oluşturması optimal çıkar yol olarak görülmektedir. Buna yönelik olarak bilimsel ve teorik çalışmaların ülke bazında geliştirilmesi, kalkınma hamlesi sağlanabilmesi açısından son derece önemlidir.

4.3.3.3. Kalkınma Kutupları

Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümeyi başlatmak, gelişmiş ülkelerde ise problemlili bölgelerin gelişimini sağlamak amacı ile bazı merkez konumunda görülen yerlere yatırımların yığılması yönünde politikalar uygulanmaktadır. Özellikle kalkınmayı tetikleyerek ekonomik ve sosyal gelişmeyi hızlandıracak merkezlerin oluşturulması günümüzde yaygın şekilde kullanılmaktadır.

Kaynakların etkin kullanılması ve gelişmenin sağlanması amaçlarını öngören modellerden biri kalkınma kutupları modelidir. Kalkınma kutupları olgusu, sanayileşme

sürecinde bölgesel ekonomik farklılaşma sonucu ortaya çıkmıştır. Ekonomistler tarafından gerçekleştirilen bilimsel çalışmalar kalkınma dönemlerinde ülkelerde belirli yörelerin ön plana çıktığını göstermektedir. Örneğin Fransa’da Paris Bölgesi, Brezilya’da San Paulo, Japonya’da Tokyo ve Osaka, Arjantin’de Buenos Aires, İtalya’da Milano, Türkiye’de İstanbul bölgeleri gibi (İlkin 1988).

Öncüsünün F. Perroux’un olduğu “kalkınma kutupları” teorisi dengesiz bir kalkınma teorisidir (Perroux 1958; Aktaran: Freyssinet 1985). Perroux, kalkınmanın ülkenin her yerinde aynı anda başlamasının mümkün olamayacağını; pazarın büyüklüğü, altyapının durumu, hammaddeye yakınlık, yan sanayi, işgücü ve sosyal üst yapı gibi nedenlerden dolayı bazı bölgelerin kalkınmada öncelik kazanacağını ve kalkınma kutuplarının oluşacağını belirtmektedir. F.Perroux, ekonomik kalkınmanın her yerde aynı anda değil, önce belli yerlerde farklı yoğunlukta ortaya çıktığını ve bu noktadan çeşitli şekillerde ve farklı yollardan ekonominin tümüne yayıldığını belirtmektedir.

Perroux, ekonomik kalkınmanın ülkenin her yerinde eş zamanlı olarak gerçekleşmeyeceğini, bazı bölgelerin öncelik kazanacağını ve belirli kalkınma kutuplarının oluşacağını vurgulamıştır (İlkin 1988). Ülkelerin kalkınma süreçlerinde sürükleyici ve öncü sektörlerin belirli bölgelerde toplanması bir rastlantı değil, ekonomik koşulların bir gereğidir. En önemli neden sermayenin etkin kullanılma amacıdır. Kutuplaşma aslında belli sayıda ekonomik faaliyetlerin bütünleşmesi sonucu ortaya çıkan bir kalkınma sürecidir.

Bölgesel kalkınma modelleri arasında en etkin olanlarından birisi belirli bazı yörelerde “kalkınma kutupları”nın oluşturulmasıdır. Bu kalkınma kutupları, lokomotif vazifesi görerek, en yakınlarından itibaren uzak çevrelerine kadar ekonomik bir canlılık başlatırlar.

Kalkınma kutupları birkaç değişik şekilde oluşturulabilir. Örneğin, seçilen bölgelerde yeni endüstri merkezleri oluşturularak, yeni iş yerleri açılarak işsizlik sorununa çözüm üretilebilir. Bu yeni endüstriler bir kez kuruldu mu, bu yörelerdeki ekonomik faaliyetler, çarpan etkisiyle diğer ekonomik faaliyetleri başlatır. Bu merkezler

ve ekonomik faaliyetler gittikçe büyürler, ölçek ekonomisi haline gelirler ve son derece önemli bir konum kazanırlar (Fisher 1989).

Ekonomik büyüme her yerde aynı zamanda başlamamaktadır. Büyüme bazı noktalarda veya kutuplarda değişik yoğunluklarda başlamakta ve gücüne göre etrafını etkisi altına almaktadır. Bu modele göre; bazı ekonomik faaliyetler ve yenilikler bazı yörelerde yoğunlaştırılmakta ve bu ekonomik faaliyetler daha sonra, etrafına yayılmaya başlayarak genişleme göstermektedir. Kalkınma kutuplarının oluşturulmasında etkili olan bazı faktörlerin başında;

- Pazar büyüklüğü
- Hammaddeye yakınlık
- Altyapı ve ulaşım olanakları
- Sosyal üst yapı imkânları (Okul, sağlık merkezi, kültürel aktiviteler)
- İnsan gücü gelmektedir.

Ülkelerin kalkınma deneyimleri incelendiğinde sadece ekonomik sektörler bakımından değil, sosyal ve kültürel bakımdan da belirli bölgelerin ön plana çıktığı görülmektedir. Türkiye’de özellikle İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya, Kocaeli, Bursa, Denizli illeri hem ekonomik hem de sosyo kültürel açıdan gelişme göstermiş bölgelerimizdendir.

Kalkınma Kutupları modeli dünyanın pek çok yerinde başarıyla uygulanmaktadır. Yurt dışındaki denemelere örnek olarak ABD’nin Tennessee Vadisi uygulaması gösterilmektedir. Tennessee Vadisinde, akademik çevreler, özellikle de üniversiteler ile yapılan işbirliği neticesinde; hem kalkınma program ve politikasının alt yapısı mükemmel bir temele oturtulmuş, hem de bölgede yaşayan her kesime hitap eden bir eğitim öğretim seferberliği yapılmıştır. 1933 yılında ülkenin en fakir kesimlerinden biri olan Tennessee Vadisinde elektrik ancak % 3’ünde mevcut iken, aynı yıl kurulan Tennessee Vadisi Kalkındırma Otoritesi’nin faaliyetleri sonucunda bölge, kısa bir süre sonra ülkenin en büyük enerji üreticisi haline gelmiştir. 1942’de 40 bin kişiye iş verilmiş, projenin bitiminde bu insanların işsiz kalmalarını önlemek için çok geniş kapsamlı meslek kursları açılmış ve bu kurslarda işçilere yeni meslekler öğretilmiştir.

Kalkınma amaçlı kutuplaşma modeli, gelişmekte olan bölgeler açısından olumlu sonuçlar içermesine rağmen, belirli bir düzeye ulaştıktan sonra bazı sorunları da beraberinde getirdiği gözlemlenmektedir. Aşırı büyüyen kutuplarda çevre kirlenmesi, trafik, kentleşme, su yetersizliği, göç gibi sosyo-ekonomik sorunlar yaşanmaktadır. Bu tür nedenlerden dolayı gelişmiş ülkelerde belirli bir seviyeden sonra kalkınma planlamasında düzenlemeye gidilir. Fransa’da Paris bölgesinin büyümesini kontrol altına almak amacı ile alınan tedbirler bu duruma örnek gösterilebilir (Es 1998).

Kalkınma Kutbu modelinin Türkiye’de de uygulandığı bölgeler bulunmaktadır. Güneydoğu Anadolu Projesini (GAP) kalkınma kutbu modeline örnek olarak gösterilebilir. Bölgelerarası farklılaşmayı ve az gelişmişliği gidermek amacıyla planlanan GAP, bir yandan bölgesel kalkınmayı amaçlarken, bir yandan da kalkınmayla birlikte ortaya çıkabilecek sorunlarla ilgili öngörüler yapmayı ve stratejilerini buna göre düzenlemeyi hedefleyen bir projedir. Bir bölgesel gelişme projesi olarak GAP’ın genel kalkınma hedefleri arasında ekonomik yapıyı geliştirmek, GAP bölgesinde gelir düzeyini yükseltmek ve bu bölge ile diğer bölgeler arasında entegrasyonu gerçekleştirmek amacı da vardır. GAP’ın tam olarak çalışmaya başlaması ile bu bölgenin ekonomik gelişme ve kalkınması da hızla başlayabilecektir.

Kalkınma kutuplarının değişik uygulamaları vardır. Bunların başında organize sanayi bölgeleri gelmektedir. Geniş kapsamlı organize sanayi merkezinde bölge ve ülke pazarına sunulabilecek ürünler üretilebilir ve istihdam oluşturulabilir. Seçilecek bölgenin gerek kara ve hava, gerekse denizyolu ulaşımı açısından optimum düzeyde olması sonuçların daha etkin olmasını sağlamaktadır. Böyle bir sanayi bölgesinde üretilen ürünler kara, hava ve deniz yolu ile hem yurt içi hem de yurt dışı pazarlara kolayca ulaştırılabilir.

Türkiye’de hemen hemen bütün il ve ilçelerimizde görülen organize sanayi bölgelerinin bazıları basit, motorlu araç tamirci dükkanından öteye gitmemektedir. Bu tür sanayi bölgelerinin Ankara’daki Orta Doğu Sanayi ve Ticaret Merkezi (OSTİM) gibi etkin ve kapsamlı olanları da bulunmaktadır. Kocaeli, Bursa, Mersin, Denizli v.d. Organize Sanayi Bölgelerini bunlara örnek olarak verilebilir. Kurulacak benzeri bir geniş kapsamlı organize sanayi bölgesi küçük atölyeler veya büyük işletmeler şeklinde

olsa da bölge ve ülke pazarına sunulabilecek üretimler yapılabilir ve istihdam oluşturulabilir.

4.3.4 Krugman ve Bölgesel Kalkınma

Amerikalı ekonomist Krugman'a göre İkinci Dünya Savaşı sonrasında Rosenstein-Rodan, Hirschman gibi ekonomistler tarafından artan getiri ve dışsal ekonomileri vurgulayan kuramlar ileri sürülmüştü. Ancak, zamanla bu kuramlar popülaritesini kaybetmektedir. 1970'li yıllarda sanayi organizasyonunda, uluslararası ticarette ve büyüme konusunda meydana gelen gelişmelerle bu kuramlar yeniden değer kazanmaktadır.

Krugman, Helpman, Ethier, Dixit ve Norman gibi yeni ticaret teorisyenleri, ülkelerin bol olarak sahip oldukları kaynaklarda uzmanlaşmalarının gerekli olmadığını, ticaretin yalnızca onların farklılıklarından faydalandığını ve uzmanlaşmayı avantajlı kılan artan getiriler nedeniyle ticaret yaptıklarını ileri sürerler. Yeni ticaret teorisi, gelişmekte olan ülkeler için oldukça önem arz eden dışsallık gibi piyasa aksaklıklarından faydalanmak için kamu müdahalesini önermektedir. Bu müdahale için ise stratejik ticaret politikası adı altında politika önermeleri ileri sürülmektedir.

Krugman ekonomik faaliyetlerin işlerlik kazanmasında coğrafik unsurların önemine dikkat çekerek, optimum ulaşım kaynaklarına sahip üretim bölgelerinin daha çabuk gelişebileceğini belirtmiştir. 1991 yılında yaptığı çalışmasında bir ülkenin sanayileşmiş bir bölgesinde ve tarımsal üretimin yoğun olduğu bir bölgesinde, yerleşim tercihlerinin ekonomik faaliyetlere olan etkilerini analiz etmiştir (Krugman 1991). Çalışmasının sonucunda yerleşim ihtiyacında görülen talebin, üretimle doğrudan bir ilişki içinde olduğu ortaya çıkmaktadır.

Krugman'a göre doğru endüstrileri öncü olarak seçmek, uygun zamanda ve yerinde politikalarla doğru firmalara destek vermek sureti ile verimlilik artışı ve ihracat olanakları oluşturmaktadır. Devletin, dış ticarete ihracat yardımları ve ithalat sınırlamaları gibi politikalarla müdahalesi sonucunda da ülkenin refah düzeyi artabilmektedir (Krugman 1999).

Kalkınmanın belirli bölgelerde gerçekleştirilmesi bölgeler arası gelir ve refah seviyelerinde eşitsizlikler ortaya çıkarmaktadır. Geri kalmış yörelerin geliştirilmesi ve bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi hedefi bölgesel kalkınma kavramını ekonomi literatürüne kazandırmıştır. Krugman “Bunalım Ekonomisi” terimini ilk kez kullanarak önemli bir ekonomik sorun olan talep düşüşünü işaret etmiştir. Krugman ekonomilerde talep tarafından ortaya çıkan gerilemenin, dünyanın büyük bir bölümünde refah ve kalkınmışlık üzerinde açık ve güncel bir kısıt haline geldiğini vurgulamaktadır (Krugman 2005).

Krugman, serbest piyasa ekonomisine işlerlik kazandırarak, faiz oranlarını yükseltmeden piyasalara yerli paranın değerini düşürme izni verilmesini savunmaktadır. Ancak bu durumun gelişmiş ülkelerde fayda sağlamakla birlikte, gelişmekte olan kimi ülkelerde yarar sağlayabileceğine değinmektedir (Krugman 2005).

Bölgesel kalkınma, özellikle gelişmiş ülkelerde, refah seviyesinin ülkenin her bölgesine yayılmasını amaçlamaktadır. Bu amacın gerçekleştirilebilmesi için, öncelikle geri kalmış bölgelerin sanayileşmesi ve ticaret olanaklarının arttırılması Krugman tarafından önerilen tedbirler arasındadır. Krugman,, yoksulluk ve sağlık konularında destek sağlama faaliyetlerinin arttırılması, gelişmemiş bölgedeki eğitim kuruluşlarına destek verilmesi gibi önerilerde de bulunmaktadır (Krugman 2001).

Krugman’ın uzun vadeli yatırım yapmak isteyen yabancı sermayenin ülkeye gelmesini desteklemesi; ülke ekonomisine ve bölgesel kalkınmaya olumlu katkılar sağlayabilecek gözükmektedir. Sıcak para olarak adlandırılan kısa vadeli yabancı sermaye girişinin tersine uzun vadeli ve kalıcı sermayenin ülke ekonomisine büyük ölçekli yatırımlar ile destek vermesi mümkün gözükmektedir. Ayrıca uluslararası finans kuruluşlarına çok fazla bel bağlanmaması ve mali krizlerin minimum dış müdahale ile çözümlenmeye çalışılması gerektiğini vurgulaması; ekonominin kendi kaynakları ve yapısal tedbirlerle optimal düzeye çıkabileceğini işaret etmektedir. Bu önerilerin dikkate alınması ile gelişmekte olan ülkelerin kalkınma hamlelerinde görülen bölgesel eşitsizlikler minimum düzeylere inerek, ekonomik ve sosyal gelişme sağlanabilmesi mümkün gözükmektedir.

4.3.5 Stiglitz Modelleri

Bazı piyasa oyuncularının diğerlerinden daha iyi enformasyona sahip oldukları gerçeğinden yola çıkarak geliştirdiği “Piyasaların Asimetrik Enformasyonla Analizi” teorisiyle 2001 Nobel Ekonomi Ödülü kazanan Amerikalı ekonomist J. Stiglitz, gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinde gerçekleştirdiği çalışmaları ile tanınmaktadır.

Stiglitz, Modern Enformasyon Analizi teorisinin, gelişmekte olan tarım piyasalarından, gelişmiş ülkelerde finans piyasalarına kadar sayısız uygulamalarının bulunduğunu vurgulayarak, kalkınmanın araçlarından en önemlisinin reel sektör olduğunu belirtmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde yaşanan krizlerin, daha çok mali kriz olduğunu ve bunun için mali sektöre ağırlık verildiği, reel sektörün ise göz ardı edildiği konuları üzerinde durmuştur. Nitekim 1997 Asya krizi sırasında IMF ve Dünya Bankası’nın uyguladığı politikaları eleştirerek, Dünya Bankası’ndaki baş ekonomistlik görevinden ayrılmıştır.

Stiglitz, gelişmekte olan ülkelerde yaşanan kaynak darboğazında, gelirleri yurtiçi kaynaklı olan şirketlerin kısa vadeli dolar üzerinden borçlanması çok riskli olduğunu vurgulayarak, borçlanma maliyetlerinin önemine değinmiştir. Gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYİH)’nın kalkınma açısından artık doğru araç olmadığına dikkat çekmiş ve ABD’de GSYİH artarken ortalama bireyin gelirinin azaldığını belirtmiştir. Ayrıca gelişmekte olan ekonomilerde gerçekleştirilen özelleştirmelerin, sanılanın aksine büyümeyi negatif etkilediğini, yaptığını yaptığı çalışmalar sonucunda ortaya koymaktadır (Godoy ve Stiglitz 2006).

Stiglitz’in gelişmekte olan ülkelere yapmış olduğu incelemelerde tespit ettiği ve IMF ye yönelik görüşleri kısaca aşağıdaki gibi değerlendirilebilir (Stiglitz 2003):

- IMF’nin yanlış teşhislere dayalı çözüm önerileri krize düşen gelişmekte olan ülkelerin toparlanmasını geciktirmektedir. IMF çoğunlukla enflasyon hedefini, büyüme ve istihdam hedeflerinin önünde tutmaktadır. Ancak, bu politikanın ekonomilere maliyeti oldukça yüksek olabilmektedir. Çünkü enflasyona aşırı odaklanan bir program yüksek kur oranlarıyla rekabet gücünü kaybetmekte; düşük ekonomik büyümeye yol açmakta ve işsizliği arttırmaktadır.

- Kriz sonrasında en çabuk toparlanan lkeler, IMF'nin getirdiği reçetelere en az itibar edenler. IMF'nin reçetelerine harfi harfine uyan Tayland krizden en geç çıkan ülke oldu. IMF'nin tavsiye ettiği gibi zarar eden mali kuruluşları toptan kapatmak yerine, fonun hazırladığı reçeteye uymayarak bu kuruluşları rehabilite etmek yoluna giden Güney Kore ise, toparlanma yoluna daha çabuk girdi.
- IMF reçeteleri mali sistemde şeffaflık eksikliği ve başta sorunlu krediler olmak üzere bankacılık sisteminin temel göstergelerindeki zayıflık üzerine odaklanmaktadır. Oysa bunların krizle fazla ilgisi bulunmamaktadır. şeffaf olmayan ve finans kurumları güçsüz olan birçok ülke mali krize girmemiştir.
- Güney Kore'nin bazı IMF önerilerini reddetmesi de bu ülke ekonomisinin canlanmasına yardımcı oldu. Güney Kore, sorunlu finans kurumlarını IMF'nin tavsiye ettiği gibi kapatmak yerine kurtarmayı tercih etti.

Stiglitz'in uygulamalarına şiddetle karşı çıktığı IMF; ye ülkelerinin finansman ihtiyaını karşılamak ve bu kapsamda demeler dengesi açıklarının kapatılarak, ülkede ekonomik istikrarı tesis etmek amacıyla kurulmuştur. IMF'nin temel özelliği; finansman kolaylığı sağlayacağı ülkelerin uygulayacakları ekonomik programı da belirlemesi olmaktadır. Ancak IMF tarafından uygulanan istikrar programları; her ülkenin ekonomik yapı ve şartları farklı olduğundan özellikle gelişmekte olan ülkelerde olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Zamanla IMF; ye ülkelerin kendilerine olan kredi borçlarını ödeyebilmeleri için bu ülkelere istikrar programı uygulatan bir finansman kurumu haline dnşmştir. Türkiye de IMF'nin kuruluş dönemleri olan 1947'li dönemlerden bugüne; içine düştüğü ekonomik krizlerden kurtulabilmek, yapısal değişimleri sağlayabilmek ve finansman sıkıntısını giderebilmek amacıyla sürekli IMF destekli ekonomik istikrar programları uygulamaktadır.

Türkiye içerisinde bulunduğu ekonomik sıkıntılardan kurtulabilmek amacıyla farklı dönemlerde farklı önlemleri içeren IMF destekli istikrar politikaları uygulamasına rağmen bu politikaların büyük bir kısmı; ülkede yapısal düzenlemeler yeterli düzeyde olmadığından kendinden beklenen sonucu vermemiştir. Ayrıca ülkede yaşanan siyasi değişimler de bu politikaların uygulanma sürecini etkilemiş ve başarılı sonuçların gecikmesine yol açmıştır. IMF gerek gelişmekte olan ülkelerde gerekse Türkiye'de uyguladığı istikrar önlemleri ile ülke ekonomilerinde her zaman yer almış ancak; çeşitli nedenlerden dolayı başarılı sonuçlara imza atamamıştır

5. KALKINMA DİNAMİKLERİ VE STRATEJİLERİ

5.1 Kalkınmanın Dinamikleri

Kalkınmaya etki eden faktörlerin ekonomi literatüründe net bir listesi bulunmamakla birlikte, çalışmanın daha önceki bölümlerinde ele alınan kalkınma teorilerinden hareketle belirli bir ülkenin gelişmesine etki eden faktörleri ekonomik ve sosyal faktörler olarak iki grupta toplamak mümkündür. Bu bölümde çalışmanın uygulama kısmı için ele alınacak değişkenlerin, özellikle de bir ülkenin kalkınmasında önemli olan ve ekonomi literatüründe genel kabul görmüş temel faktörlerin üzerinde durulmaktadır.

Kalkınma üzerinde ekonomik ve sosyal yönlü faktörler dışında, gerek ulusal gerekse uluslar arası alanda uygulanan politikaların da önemli etkileri söz konusudur (Elizondo ve Krugman 1996). Diğer bir ifade ile kamu müdahalesinin yoğun olduğu politikalar ile piyasa yönelimli politikaların ülkelerin kalkınmaları üzerinde etkileri farklı olacaktır. 1990'lı yıllardan sonra giderek daha belirgin hale gelen küreselleşme ve bu akımın önerdiği neo-liberal politikalar, önceden gelişmekte olan ülkelerin çoğunda uygulanan bölgesel kalkınma politikaların yerine ekonomik kararların piyasa mekanizması tarafından şekillendirildiği bir yapıyı öngörmektedir (Değer 2003).

Ülkelerin kalkınmışlık düzeylerinin farklı olmasının nedenlerini açıklamak amacı ile çeşitli faktörler öne sürülmüştür. Bir ülkenin kalkınmasına etki eden faktörler; alansal ve fiziki koşullar, altyapı, insan, sermaye ve finans kaynakları, endüstriyel yapı ile bilgi ve teknoloji düzeyi gibi çeşitli değişkenleri içermektedir. Bu bölümde kalkınmaya kaynak teşkil edebilecek, temel faktörler genel olarak ele alınmaktadır.

5.1.1 Coğrafi Faktörler ve Doğal Kaynaklar

Ekonomik gelişme ve bir ülkenin doğal kaynakları arasında önemli bir ilişkinin varlığı genellikle kabul edilmektedir. Bu görüş coğrafi determinizmin bir bölümünü oluşturmaktadır. Kalkınmanın gerçekleşmesi ve bir ülkenin sanayi toplumu haline gelebilmesi, ülkenin sanayi için gerekli, enerji ve hammadde kaynaklarına sahip olmasına bağlıdır (İnan 2000).

Bir ülkenin coğrafi konumu, iklimi, yeraltı ve yer üstü zenginliklerinin yer aldığı alansal faktörler, ülkenin üretim, tüketim ve dağıtım faaliyetleri açısından önemlidir. Bu faaliyetlerin optimal biçimde gerçekleştirilebilmesi, ülkedeki kişilerin refah düzeyleri açısından ayrı bir öneme sahiptir.

Ülkelerarası gelişmişlik farklılıklarının giderek derinleşmesi, doğal kaynakların ve coğrafi faktörlerin kullanımı konusunda çeşitli bilimsel çalışmaların oluşturulmasına zemin hazırlamıştır. Coğrafi koşulların farklılığından yola çıkarak yapılan yaklaşımlarda kalkınmada coğrafyanın önemi gibi konular vurgulanmaktadır (Krugman 1999).

Kalkınmaya destek sağlayabilecek önemli faktörlerden birisi; doğal kaynakların durumu ve bunların işletilebilme olanağıdır. Genelde az gelişmiş ülkelerin doğal kaynaklardan yoksun olduğu kabul edilmesine rağmen, gelişmişlik olgusunu belirleyecek faktörlerin doğal kaynakların işletilmesi ve tüketimi açısından da ele alınması gerçekçi bir yaklaşımdır. Günümüzde dünyanın en önemli kaynağı olan petrol genellikle az gelişmiş ülkeler tarafından üretilmekte, gelişmiş ülkeler tarafından tüketilmektedir. Doğal kaynaklar ve az gelişmişlik olgusu ile uluslararası ekonomik ve siyasal yapının iç-içeliğini ve birçok hammaddenin üretim ve ticaretinde çok uluslu şirketlerin etkili olduğunu belirtmek gerekmektedir (İlkin 1988). 1992 yılında yaşanan Körfez krizi ve 2005 yılından bu yana devam eden Irak-ABD savaşının nedenleri arasında petrolün geldiğini unutmamalıdır. Gelişmiş ülkelerin, hayati önem arz eden doğal kaynaklara sahip olma talebi artarak devam etmektedir.

Coğrafi yapısı ve doğal kaynakları kısıtlı ve dengesiz olan bir ülkenin gelişmesi imkânsız değilse de oldukça güç gözükmektedir. Bugün az gelişmiş ülkelerin çoğunluğu tropikal veya sub-tropikal iklim kuşağında bulunmaktadır. Burada coğrafi konum ve iklim koşulları az gelişmişliğin bir nedeni olarak gösterilmektedir.

Doğal kaynaklar bakımından zengin olan ülkeler her zaman avantajlı konuma sahiptir. Ancak kıt kaynaklar da kalkınmaya her zaman engel oluşturmamaktadır. Doğal kaynaklar açısından kıt olan ülkeler arasından yer alan, Japonya, İsviçre ve Norveç gibi ülkeler kalkınma hamlesini uzun yıllar önce tamamlamışlardır.

5.1.2 Nüfus, İnsan Kaynakları ve Beşeri Sermaye

Kalkınma ve nüfus arasındaki ilişki ekonomistler için yeni bir konu değildir. Hatta denilebilir ki işlenmiş konuların en eskisidir. Nüfus ile ekonomik gelişme arasındaki ilişkinin öncüsü T. Malthus'dur. Kötümser teorisi ile ün yapan Malthus, ekonomik gelişme ve nüfus arasındaki yarışın zamanla nüfus lehine döneceğine ve nüfus artış hızlarının zamanla yavaşlatılması gerektiği tezini ileri sürmüştür.

Kalkınmanın temel faktörü insan gücüdür. Bu insan gücünün özellikleri, kalkınmayı güdüleyen, hızlandıran veya yavaşlatan etki göstermesine neden olur. Nüfus yapısının bileşimi, nitelikli ve eğitilmiş işgücü kalkınmanın önemli dinamiklerinden biridir (Han ve Kaya 2004).

Gelişmiş ülkelerde II. Dünya Savaşından itibaren sanayileşme ile birlikte nüfus artışı da görülmüştür. Bu dönemde verimlilik ve toplam hasıla arttığından dolayı, kişi başına düşen gelir miktarı süratle yükselmiştir. Amerika ve Avrupa ülkeleri ile diğer ülkeler arasında gelir düzeyi açısından belirgin bir farklılık meydana gelmiştir.

Nüfus artış oranı sonraki yıllarda azalarak artmaya devam etmiştir. 1970 ve sonrasında sağlık alanında yapılan araştırmalar ve geliştirilen teknikler sonucu ölüm oranlarının düşmesi ve ortalama yaşam süresinin yükselmesi ile birlikte nüfus artmaya devam etmiştir. 1990'lı yıllarda ise gelişmiş ülkelerde doğum artış oranındaki azalmaya paralel olarak nüfus artışı sifıra yaklaşmıştır. 21. yüzyıla geldiğimiz günümüzde ise gelişmiş ülkelerin çoğunda nüfus artışı negatif seviyelerde olup, nüfusta bir durağanlık dönemine girilmiştir. ABD, Avrupa ve Japonya'da yaşlı nüfusun giderek artması sonucunda, bilimsel çevreler tarafından yaşlı nüfusun etkin yönetilmesine yönelik akademik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. J.D. Sachs'a göre gelişmiş ülkelerde nüfusun durumunda yaşanan gelişmeler olumlu sayılabilecek niteliklere sahip bulunmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde önceleri artan, daha sonraları azalan bir nüfus artışı süreci yaşanmaktadır. Söz konusu ülkelerde ise nüfus artış oranı gelişmiş ülkelerdeki nüfus artış oranının çok üzerindedir. Bu olay gelişmekte olan ülkelerin nüfusunun

dünya nüfusunun büyük çoğunluğunu içerdiği dikkate alınarak, “nüfus patlaması” olarak adlandırılmaktadır.

Tablo 2: Nüfus Artış Oranları (Yıllık %)

Ülkeler	1980	1990	2000	2006
ABD	0.9	1.1	1.1	0.8
Almanya	0.2	0.8	0.1	-0.7
Arjantin	1.4	1.4	1.0	0.9
Brezilya	2.3	1.7	1.4	1.2
Bulgaristan	0.4	-1.8	-1.8	-0.5
Çin	1.2	1.4	0.7	0.5
Fransa	0.5	0.5	0.4	0.2
İngiltere	0.1	0.3	0.7	0.2
Japonya	0.7	0.3	0.1	-0.1
Norveç	0.4	0.3	0.6	0.4
Yunanistan	0.9	0.7	0.3	0.8
Türkiye	2.2	2.3	1.6	1.2
Dünya Ortalaması	1.7	1.8	1.2	1.1

Kaynak: World Bank WDI Online Database

<http://publications.worldbank.org/WDI/> Erişim Tarihi:12.05.2007

Tablo 2’ye göre 1980 yılından günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan kimi ülkelerdeki nüfus artış oranları görülmektedir. Gelişmiş ülkerden ABD, Fransa, İngiltere ve Norveç’te 2006 yılı nüfus artış oranı % 1 in altındadır. Bu durum gelişmiş ülkelerin nüfus miktarlarında neredeyse hiç bir değişim yaşanmadığını göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki nüfus artış oranları da rakamsal olarak çok fazla gözükmemesine rağmen, nüfus miktarlarının fazla olması nedeni ile her yıl gerçekleşen küçük bir artış bile kalkınmanın daha geç ulaşılmasına neden olmaktadır. Global ölçekteki nüfus hızla artmaya devam ederse, dünyadaki doğal kaynakların kullanımı konusundaki sıkıntılar da giderek artacaktır.

Günümüzde gelişmiş ülkelerdeki nüfusun yapısı da değişime uğramaktadır. Genç nüfusun toplam nüfus içindeki payının düşüklüğü dikkat çekicidir. 51 yaş ve üzerini kapsayan üçüncü neslin fazla olması, söz konusu ülkelerde yaşam standardının yüksekliğini, nitelikli sağlık hizmeti ve daha iyi beslenme koşullarının varlığını işaret etmektedir. Gelişmiş ülkelerde, nüfus artışının yavaşlaması ve yaşam süresinin artması nedeniyle nüfus, giderek yaşlanmaktadır. Bu durumun; beklentiler, işgücünün büyüklüğü ve dolayısıyla potansiyel istihdam ve üretim artışı üzerinde ciddi etkiler yapması söz konusudur.

Türkiye'ye yönelik projeksiyonlarda 2020 yılına kadar ve hatta ondan sonra nüfus büyümesinin devam etmesi öngörülmektedir. 2020 yılında Türkiye Avrupa ülkeleri içindeki nüfusta ilk sırayı alacak gözükmemektedir. Ancak, Türkiye'deki nüfus büyüme oranının gelecek on yıllarda önemli ölçüde yavaşlayacağı öngörülmektedir. Yine de, 2020 yılında Türkiye nüfusunun 83 milyon olması beklenmektedir. Türkiye'de artan genç nüfusun, kuşkusuz, işgücündeki artış nedeniyle hızlı ekonomik büyümeye doğrudan katkı yapması beklenmektedir (DPT 1998).

Kalkınmada kaynak teşkil eden nüfusun miktarından başka kalitesi de önem arz etmektedir. Beşeri sermaye olarak da adlandırılan kalifiye insan kaynağı kalkınma hamlesinde ülkenin vazgeçilmez dinamiklerinden birisidir. Beşeri sermaye genel anlamda daha iyi eğitilmiş, daha sağlıklı, dengeli beslenebilen, niteliği artırılmış insan kaynağıdır. Aynı zamanda fiziki sermayeyi bütünleyen ve verimliliği arttırarak kalkınmayı belirleyen başlıca faktördür.

Beşeri sermayenin önem kazanmasında 1970'li yıllarda popüler olan insan merkezli kalkınma yaklaşımlarının rolü olmaktadır. Bu yaklaşımlar, emeği üretimde kullanılan bir sermaye malı haline getirmiş ve beşeri sermaye adı altında teori ve modellere taşımıştır. Barro (2000) tarafından yapılan analizler, nitelikli işgücünü temsil eden beşeri sermayenin ileri teknoloji ürünlerini daha kolay kullanarak üretimde verimliliği arttırdığını ortaya koymaktadır.

Doğu Asya mucizesini gerçekleştiren Hong Kong, Singapur, Güney Kore ve Tayvan'da büyümenin itici gücü, beşeri sermayeye ya da insana yapılan yatırım olmuştur. Sadece Tayvan'da devlet tarafından yılda yaklaşık 7000 öğrencinin yurtdışına eğitim amaçlı gönderildiği bilinmektedir (Dura ve ark. 2004).

Gelişmekte olan ülkelerde kalkınmayı belirleyen faktörler önemli ölçüde beşeri sermaye ve beşeri yatırımlardır. İngiltere'de başlayan sanayi devriminin kısa sürede Almanya ve Fransa'ya sıçraması, hemen ardından Amerika ve Japonya'ya yayılmasının altında yatan temel neden bu ülkelerde okur-yazar oranının yüksek olmasıdır. Daha çok beşeri sermayedeki gelişmelere bağlı olan kalkınma, nitelikli insan faktörü ile yapısal değişimleri gerektirmektedir (Han ve Kaya 2004).

Ülkelerin rekabet gücünü belirleyen beşeri sermaye, sürekli eğitim ile gelişme ihtiyacı taşımaktadır. Bu doğrultuda beşeri sermaye yatırımları ile işgücü verimliliğinin artması amaçlanmaktadır. Eğitim ve sağlık alanında yapılan yatırımlar daha sağlıklı, kendisini sürekli geliştirip yenileyen, yeni üretim tekniklerinden haberdar işgücü yaratarak verimliliği ve geliri de arttırmaktadır.

H.W. Singer'e göre de beşeri sermayenin eğitime yapılan harcamaların iki önemli özelliği bulunmaktadır (Kaynak 1988):

- Beşeri sermaye yatırımlarının ve sonuçlarının üretime uygulanmasında azalan verimler yasası geçerli değildir. Tam tersine; artan getiriler geçerlidir. Herhangi bir araştırma başarısız bile olsa, sonraki araştırmalar için bir deneyim olacaktır. Bu anlamda projeler birbirini geliştirmektedir.
- Bilgi stokunda sürekli artış yaratılmaktadır. Bilgi stokuna katılan yeni bilgiler, beklenmedik yenilikler doğurabilmektedir. Bu yüzden de “beyin gücü” zaman zaman önder sektör olarak değerlendirilmektedir.

Bilgi toplumu ve teknolojiye dayalı rekabet ortamında eğitimin önemini benimseyen gelişmiş ülkeler rakiplerinin başarılarını inceleyip, onlardan faydalanma yollarını aramaktadırlar. Örneğin; Japonların disiplini, daha başarılı bilgi aktarma sistemi, Amerikan eğitim sistemindeki yaratıcılığın önemsenmesi, Almanya'nın mesleki eğitim sistemi, ülkeler arasında gıpta edilen konular arasındadır (Kozlu 1994).

Üretim faktörlerinin en önemlisi olan işgücünün niteliğini eğitim yoluyla arttırmak mümkündür. Nitelik artışı beraberinde verimliliğin artmasını da sağlamaktadır. Kişilere eğitim yoluyla kazandırılan bilgi ve beceri, verimlilik artışı ve uzmanlaşma olarak ülke ekonomilerinin kalkınmasında itici bir güç oluşturmaktadır.

Eğitim, işgücünün beceri ve üretkenlik kapasitesini geliştirerek ulusal gelirin büyümesine doğrudan katkıda bulunmaktadır. Yapılan araştırmalar, ulusal gelirdeki artışın önemli bir bölümünün işgücünün eğitim düzeyindeki artışla açıklanabileceğini göstermektedir. Eğitim, bireysel gelişmeye katkı yapan en önemli unsurlardan biri olup; ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmenin de temel araçlarından birisidir. Yirminci yüzyılın başlarında eğitimin kalkınmadaki rolüne dikkat çekilmekte, bu alandaki çabalar

ulusal yatırım olarak değerlendirilmekte ve ekonomik kalkınmanın temel noktası olduğu belirtilmektedir.

Denison tarafından yapılan araştırmalarda işgücünün eğitim düzeyinin, ulusal gelirdeki artışın ABD’nde %15, Almanya’da %2, İngiltere’de %12, Belçika’da %15, Kanada’da %25’ini açıkladığı saptanmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde de karmaşık sonuçlar elde edilmiştir. Bu oran Arjantin’de %16 gibi yüksek bir rakam olarak görülürken, Meksika, Brezilya ve Venezüella’da ise %1-3 gibi düşük oranlarda kalmıştır. Türkiye için ise bu oranın %21 civarında olduğu tahmin edilmektedir.

Wheeler tarafından gelişmekte olan 88 ülkeyi kapsayan ve insan kaynakları ile büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen modelin sonuçlarına göre, okuma yazma oranında %20’den %30 oranına bir artış GSMH’da %8’den %16’ya kadar bir artışa yol açmaktadır. Yükseköğretim kademesindeki eğitimin hem bireye hem de topluma geri dönüş oranının oldukça yüksek olduğu da tespit edilmektedir (Tuna 2003).

Eğitim konusunda yapılan bir başka araştırmanın sonuçlarına göre, bir yıl fazla okula devam etmenin, özel getiri oranını %5 ile %15, işçi başına verimi ise %20 oranında artırdığı anlaşılmıştır. Ayrıca, gelir farklılıklarının da eğitimden kaynaklanan verimlilik farklılıklarına bağlı olduğu tespit edilmiştir (Romer 1990).

Beşeri sermayeye yapılan yatırımlarda eğitim kadar sağlık ve beyin göçü gibi faktörler de dikkate alınmalıdır. Özellikle eğitim ve sağlık alanlarında yatırımların eşanlı olarak gerçekleştirilmesi ile sağlıklı ve daha iyi eğitilmiş bireylerin ülke kalkınmasında çok daha olumlu etkiler yaratacağı kuşkusuz bir gerçektir.

Eğitim ve sağlık konusunda Sab ve Smith’in 2001 de yapmış oldukları çalışmada gelişmekte olan ülkelerin çoğunun eğitilebilir genç nüfusa sahip olduklarını tespit etmişlerdir. Aynı zamanda bu nüfusun eğitilmesi durumunda, bu ülkelerin gelişmiş ülkelerin düzeyine ulaşabileceklerini vurgulamışlardır. Dolayısıyla, gelişmekte olan ülkeler sahip oldukları beşeri sermaye kaynaklarını rasyonel kullandıkları zaman, günümüz gelişmiş ülkelerinin düzeyine ulaşabilirler. Kaynaklara sahip olmanın yanında kaynakların etkin kullanımı da kalkınmada son derece önemlidir.

Küresel boyutta ekonomik değişimlerin ve bilgi çağının yaşandığı günümüzde, Türkiye'nin de eğitime ayrı bir önem vermesi gerekmektedir. Bu çağı yakalamanın anahtarı eğitimden geçmektedir. Çağımızda ortaya çıkan bir gerçek de eğitimi yüksek olanın, gelirin de yüksek olduğudur. Olaya tersinden bakıldığında geliri yüksek ülkelerin, vasıflı işgücü oranının da yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 3 : Seçilmiş Ülkelerde Öğrenci İçin Yapılan Toplam Eğitim Harcamaları 2005 (\$)

Ülkeler	İlköğretim ve Lise Harcaması	Yüksek öğretim Öğrencisi İçin Yapılan Harcama	GSMH İçinde Eğitim Harcamalarının Payı (%)
Avustralya	84.945	-	4,8
Avusturya	100.190	65.424	5,5
Danimarka	103.920	51.852	8,3
Finlandiya	77.710	58.489	6,5
Fransa	85.084	43.030	5,9
Almanya	83.055	62.187	4,7
Yunanistan	55.033	25.850	4,3
İtalya ¹	100.437	43.906	4,9
Japonya	81.730	47.031	3,7
Kore	63.187	24.316	4,6
Meksika	22.796	19.747	5,8
Norveç	120.603	-	7,6
İspanya	67.479	41.673	4,3
İsveç	89.628	75.221	7,5
İsviçre ¹	129.950	93.869	6,0
TÜRKİYE¹	11.233	11.275	3,7
İngiltere	82.489	51.529	5,4
ABD	107.614	-	5,7
Brezilya	11.356	-	3,9

Kaynak: OECD, (2006), Education at a Glance, OECD Indicators - 2006 Edition.; EU, (2005), Europa in Zahlen, Eurostat Jahrbuch 2005. 1. Yalnız devlet okulları

Tablo 3’de verilere göre en yüksek toplam ilk ve ortaöğretim harcamasını yapan ülke 188.605 \$ ile Lüksemburg’dur. OECD ülkeleri ortalaması ise 77.204 \$ olarak gerçekleşmektedir. Türkiye’de ise bu rakam 11.233 \$ gibi düşük seviyededir. Ancak toplam eğitim harcamalarının GSMH’ya olan oranları dikkate alındığında özellikle Lüksemburg ile Türkiye arasında çok büyük bir farkın olmadığı görülmektedir. Lüksemburg’da %3,9 olarak gerçekleşen bu oran Türkiye’de de %3,7’dir. Öğrenci başına iki ülke arasında harcama bakımından çok yüksek bir fark olmasına rağmen, oransal değerlendirmede bu farkın ortadan kalktığı görülmektedir. Lüksemburg’un

KBMG'nin yüksek, öğrenci sayısının da az olması öğrenci başına harcamanın yüksek olarak gerçekleşmesine neden olmaktadır.

Yükseköğretim kademesinde ise, derslerin çeşitliliği karşılaştırmaları çok daha zorlaştırmaktadır. Örneğin, Japonya'da bir yükseköğrenim öğrencisi için yapılan yıllık harcama yaklaşık olarak Almanya ile aynıdır (Japonya'da 11 556 Dolar, Almanya'da 11 594 Dolar). Fakat yükseköğrenimde ortalama öğrenim süresi Almanya'da 5.4 yıl iken Japonya'da 4.1 yıl olup, dolayısıyla bir yükseköğretim kademe öğrencisi için yapılan kümülatif harcama Japonya'da yalnızca 47 031 Dolar iken, Almanya'da 62 187 Dolar'dır (OECD 2006).

Türkiye'de eğitim çok yönlü bir sorundur. Mesleki altyapının yetersizliği, sanayinin talep ettiği vasıflı işgücü eksikliği, düşük verimlilik ve hızlı nüfus artışının etkisiyle eğitimdeki sorunlar artmaktadır. Bununla beraber, Türkiye'nin 2001 yılında uygulamaya başladığı "Türkiye Cumhuriyeti'nin Yüzüncü Yıl Kalkınma Stratejisi"nin en önemli hedefi de 2023 yılında Türkiye'yi "Bilgi Toplumu" haline getirmektir (Karluk 2002).

5.1.3 Finansal Potansiyel ve Sermaye Stoku

Üretim artışını gerçekleştirerek, ekonomik büyümeye ve ülkenin kalkınmasına dayanak sağlayan faktörlerden birisi de finansal potansiyel ve sermaye stokudur. Sermaye stoku, ülkenin belli bir alanda sahip olduğu kendileri de üretilmiş olan üretim araçları birikimidir (Han ve Kaya 2004).

Hem yatırılabilir finansal fonları hem de üretimde kullanılan üretim araçlarını kapsayan fiziki sermaye faktörü, yatırımların gerçekleştirilebilmesi ve kalkınmanın sağlanabilmesi için vazgeçilmez unsurların başında gelmektedir (Wong 2002).

Kalkınmanın önceki dönemlerinde finansal konular anahtar bir konuma sahiptir. Finansal sektörler özellikle sanayileşme öncesinde önem kazanmaktadırlar. Bankalar ve finansal piyasalar; işletmeler için bilgi üretmek, bir fon havuzu yardımı ile ödemelerde kolaylık sağlamak ve üretim sermayesi sağlamak sureti ile ekonomi için gerekli olan yatırımları teşvik etmektedirler (Rousseau 2002).

Kapitalist ekonomide sermaye bir mülktür ve sahiplerine üretimden pay almalarını sağlamaktadır. Eğer sermaye üretimde kullanılan makineler ve fabrikalar gibi fiziki varlıkların bir toplamı olarak tanımlanırsa, net yatırımlar bu stoku arttırıcı bir özelliğe sahiptir. Ekonomideki sermaye miktarındaki artış, ülkede gerçekleştirilen üretim artışını ifade etmektedir. Üretim artışı, ülkede verimliliğin bir göstergesi olarak GSMH'nın yükselmesine yol açarak kişilerin gelir düzeylerinde bir artışa neden olmaktadır. Gelir artışı yaşayan kişilerin refah düzeylerindeki yükselme, ülkenin kalkınmışlık düzeyini olumlu yönde etkilemektedir.

Finansal kaynakların yetersiz olduğu gelişmekte olan ekonomilerin kalkınması, gerek iç gerekse dış piyasalarda işgücüne oranla daha dinamik olan sermaye faktörünün arttırılmasına bağlıdır. Sermaye girişinin sağlanması ve yatırımların arttırılması, gerek ekonomik gerekse sosyo-politik çevrenin optimal düzeyde yaratılmasına bağlıdır.

Sermaye stokunun arttırılması için, üstlenilen her yatırım projesinin tamamlanması gerekmektedir. Tamamlanmayan yatırımların ülke ekonomisine ve kalkınmasına getirisi bulunmamaktadır. Son zamanlarda yapılan çalışmalar, yerli sermaye kadar yabancı sermaye yatırımlarının da ülkelerin gelişmesinde etkilerinin olduğu yönünde çalışmalar yapmaktadırlar. Yabancı sermaye yatırımlarının gelişmekte olan ülkelere sağlayacağı faydalar genel olarak şu şekilde sıralanabilir (Lin ve Song 2002):

- Yabancı sermaye yatırımları, sermayenin gelişmiş ülkelere az gelişmiş ülkelere transferini sağlamaktadır.
- Gelişmiş ülkelere az gelişmiş ülkelere yönelen sermaye yatırımları, teknoloji, teknik bilgi gibi faktörleri de içermektedir.
- Yabancı sermaye yatırımları, ilgili alanlarda istihdam olanakları yaratarak işsizlik sorununun giderilmesine destek sağlamaktadır.
- Yabancı sermaye yatırımları, gelişmekte olan ülkelerin dünya piyasalarına entegre olmalarına yardımcı olmaktadır.
- Yabancı sermaye yatırımları, dış borç gibi dış destekli sermaye akımlarına nazaran daha az istikrarsızlığa neden olmaktadır.

Yakın zamanlarda ekonomistler, sermaye ve yatırım kavramlarına daha farklı anlamlar yüklemeye başlamışlardır. Örneğin, ülkedeki yollar ve limanlar için genel sosyal sermaye kavramı kullanılmakta ve bu tür sermayenin doğrudan üretime katılmasa bile kalkınmaya dolaylı etkilerinden söz edilmektedir. İnsan gücüne yapılan yatırım olarak ifade edilen insan sermayesinin (beşeri sermaye) de kalkınmanın dinamiklerinden olduğu vurgulanmaktadır.

Üretim artışı sağlamak amacı ile gelişmekte olan ülkelerde ihtiyaç duyulan en gerekli faktör olan sermaye; fiziki sermaye olabileceği gibi önceki bölümlerde detaylı bir şekilde ele alınan beşeri sermaye şeklinde de değerlendirilmektedir. Ülkelerin kalkınmasında önemli bir yere sahip olan faktörlerin başında; yatırımlar ve yatırımların finansmanın için gerekli olan sermaye stoku gelmektedir. Sermaye stokunun yetersiz olduğu ülkelerde, diğer üretim faktörlerine göre daha hareketli olan sermaye faktörünün ülkeye çekilmesi kaçınılmaz gözükmektedir. Ülke açısından sermaye ve yatırımların cazip hale getirilmesi için ekonomik ve siyasi ortamın uygun ve istikrarlı bir hale getirilmesi gerekmektedir.

5.1.4 Altyapı Olanakları

Dar anlamı ile altyapı, ekonomik ve sosyal faaliyetlerin gerçekleştirilebilmesi için gerekli olan yol, baraj, liman, haberleşme ve ulaşım sistemleri, elektrik ve su hizmetlerini kapsamaktadır. Günümüzde ise altyapı kavramı genişletilerek, ulaşım ve haberleşme düzeni, eğitim hizmetleri, ilerleyen teknoloji ile uyumlu düzenlemeler, sağlık şartlarının iyileştirilmesi gibi uygulamaları da kapsamaktadır.

Geniş kapsamlı altyapı tanımı ise maddi, kurumsal ve sosyal altyapı olarak üç başlıkta sınıflandırılmaktadır. (Erkan 1986):

- Maddi altyapı, bir ülkenin enerji, ulaştırma-haberleşme alanlarındaki tüm donanım araçlarının yanı sıra, kamu yönetimi, eğitim, araştırma, sağlık ve sosyal hizmetler için gerekli bina ve her türlü ekipmanı kapsamaktadır.
- Kurumsal altyapı, ülkenin toplumsal değer yargıları, davranış biçimleri, örgütsel kurumları ve sosyo-ekonomik süreci belirleyen yazılı veya yazısız yasa ve kurallar bütünüdür.

- Sosyal altyapı ise, beşeri sermaye olarak da nitelendirilmektedir. Sosyal altyapı, ekonomik faaliyetlerin gerçekleştirilmesi için gerekli olan insan yeteneklerini (girişimcilik, uzmanlaşmış ve nitelikli işgücü, yöneticilik, araştırma ve geliştirme birimleri gibi) kapsamaktadır.

Bir ülkenin kalkınabilmesi için gerekli yatırımların ön koşulu, uygun altyapı olanaklarının varlığıdır. Bu nedenle birçok ülkede, özellikle gelişmiş ülkeler olan ABD ve AB ülkelerinde alt yapıya yönelik olarak yapılan büyük yatırımlar, kalkınmayı hızlandıran ve destekleyen faktörlerden birisi olmaktadır. Kalkınma sürecinin ileri aşamasına erişmiş gelişmiş ülkelerde alt yapı konusunda sorunlar bulunmamaktadır. Genellikle her bölgede alt yapı ve gerekli diğer tesisler kurulmuş ve bölgeler arası eşitsizlik giderilmiş ya da minimum düzeye taşınmıştır.

Altyapı yatırımları; kolayca yeri doldurulamayan veya taklit edilemez ve yüksek maliyetli yatırımlardır. Ayrıca sunulan bölgede uzun dönemli olarak potansiyel kullanıcıların sınırsız bir sayısına hizmet etmektedir. Daha çok kamu sektörü tarafından gerçekleştirilen altyapı olanaklarının optimal düzeye çıkartılması sonucunda ekonomik ve sosyal faaliyetlerin tamamlayıcı temeli hazır hale gelebilmektedir.

5.1.5 Teknoloji Düzeyi

Teknoloji; sermaye ve işgücü verimliliğini etkileyen her şey olarak ifade edilmektedir. Diğer bir deyişle, üretim faktörleri bileşiminde verimliliği arttıran temel faktör teknoloji olmaktadır. Teknolojik gelişme ekonomik büyümeyi açıklayan önemli unsurlardan biridir. Önemi son dönem kalkınma literatüründe daha fazla vurgulanmaktadır. Bir ülkede kaynakların daha etkin kullanılmasını, daha verimli çalıştırılmasını ve üretim kapasitesinin hızla artmasını sağlayan bir faktördür. Teknolojik gelişmenin gelişmekte olan ülkelerin kalkınma süreçlerinde önemli bir yeri bulunmaktadır. Çünkü teknolojik ilerleme, sadece üretim tekniğinde bir gelişme olmayıp, toplumun sosyo-kültürel değer yargılarını değiştiren bir gelişmedir.

Teknolojik gelişmelerden yararlanarak aynı miktar kaynakla daha fazla üretim sağlanabilmektedir. Yeni üretim yöntemlerinin ve yeni tekniklerin kullanılması sonucunda bir birim girdi karşılığında, daha önceden elde edilen çıktı miktarından daha

fazla çıktı elde edilmesi mümkündür. Teknolojideki gelişmeler ülkedeki bilimsel ortamla da direkt bağlantılıdır. Nüfusun eğitim düzeyinin artması, araştırma-geliştirme (ar-ge) faaliyetlerine daha fazla kaynak ayrılması nüfusun teknolojik yenilik yaratma gücünü arttırmaktadır.

Hem gelişmiş ve hem de gelişmekte olan ülkeler teknolojik değişim süreci yaşamaktadırlar. Bu değişim süreci genel olarak batı ülkelerinde başlamakta ve daha sonra tüm dünyaya yayılmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler, teknolojik değişim sürecini gelişmiş ülkelerinin gerisinden takip etmektedirler. Teknolojik değişim süreciyle birlikte tüm dünyada produktivite artarken ekonomik büyüme gerçekleşmektedir. Çünkü teknolojik değişim süreci ekonomik refah artışını sağlayan temel araç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yeni ve başarılı şekilde pazarlanabilir ürünler (yenilikler) ortaya çıkmasında gerekli temel faktörlerden birisi olan ve teknolojik değişim sürecini tetikleyen unsurun yeni bilgi(bilimsel ve teknik icat, keşif) olduğu düşüncesi yaygın bir şekilde kabul edilmektedir. Bilimsel icatlar, teknolojik değişim sürecini tetikleyen bir unsur olarak ekonomik büyüme, refah artışı, uluslararası ticaret ve bölgesel kalkınma üzerinde kritik rol oynamaya devam etmektedir.

ABD, 1995-2000 yılları arasında teknolojiye Avrupa ülkeleri ve Japonya'dan daha fazla kaynak ayırmıştır. Bunun bir sonucu olarak da ABD'nde sağlanan büyüme, Avrupa ülkeleri ve Japonya'dan daha yüksek olmuştur (Gordon 2002). Dünya Bankası verilerine göre, 1995-2000 yılları arasında AB'nin GSMH büyüme ortalaması yaklaşık %2.6, Japonya'nın %1.5 iken, ABD'nin ise %4 ile neredeyse bu ülkelerin iki katı oranında bir büyüme ortalaması yakalamıştır.

Ülke ekonomilerinin teknolojik değişim süreçleri, yenilik kapasitelerine bağlı olarak şekillenmektedir. Ancak bu türden bir ekonomik yapıya sahip olabilmek yeterli büyüklükte bir fiziki ve insan sermayesi birikimine sahip olmayı gerektirmektedir. Bu birikimin oluşması ise bugünden yarına olamamaktadır. Zengin bir bilim, üretim ve teknoloji geçmişi gerektirmektedir (Figueiredo 2002). Teknolojik değişim ve gelişim süreci ise uzun ve maliyetli bir öğrenme sürecini beraberinde getirmektedir.

Günümüzde teknolojik değişimler, ekonomik ve sosyal alanda önemli gelişmelere neden olmaktadır. Hızla gelişen ekonomilerde, enerji, elektrik ve telekomünikasyon sektörünün durumu uluslararası rekabet ağını destekleyerek, ekonomik ve sosyal büyümede önemli bir role sahip olmaktadır. Pazarlıoğlu&Gürler'in(2007) yapmış olduğu çalışmada Avrupa Birliği'ne üye ve aday 30 ülkenin telekomünikasyon yatırımlarının ve kullanımının uzun dönemde ekonomik büyümeye olan etkisi incelenerek, bu tür teknoloji yatırımlarının kişi başına reel GSMH üzerine etkisinin anlamlı ve pozitif olduğu görülmektedir.

Modern kalkınma literatüründe önemli bir yer tutan “teknolojik açık” kavramı, iki ülkenin teknoloji düzeyleri arasındaki fark olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımdaki teknoloji düzeyi; iki ülkenin hem buluş hem de yenilik düzeyleri arasındaki fark olarak ifade edilmektedir (Han ve Kaya 2004).

Gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki mevcut teknolojik açık, her zaman az gelişmiş ülkelerin aleyhine olmayacağı, aksine bu ülkelerin daha çabuk kalkınacağı görüşü öne sürülmüştür. “Geç gelenlerin avantajı” olarak adlandırılan bu teoriye göre; gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkelere daha yüksek bir hızla kalkınma şansına sahiptirler. Çünkü ileri teknolojiye sahip olabilmek için gelişmiş ülkelerin geçirdiği uzun, zahmetli ve yüksek maliyetli deneyimi yeniden yaşamalarına gerek yoktur. Modern teknoloji hazır olarak kendilerine gelmektedir (Han ve Kaya 2004).

“Geç gelenlerin avantajı” teorisi, gelişmekte olan ülkeler açısından yeni ar-ge çalışma maliyetlerine girmeden ve orta düzeyde teknolojileri kullanmadan modern teknolojilere sahip olabilmeleri bakımından gerçekten de doğrudur. Ancak bu durum yeterli altyapı olanaklarının varlığı ile mümkündür. Ne yazık ki gelişmekte olan ülkeler, modern teknoloji dünyasına “geç” gelmişler ve sahip oldukları avantajları kullanamamışlardır.

5.1.6 İhracat

Bir ülkenin kalkınmasına çarpan ve bağlantı etkileri ile etki ettiği düşünülen ihracat miktarı, yeni gelirlerin ortaya çıkmasını sağlayarak ülke ekonomisini olumlu yönde geliştirmektedir.

İhracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri dikkate alan Keynesyen görüş, bir ülkenin ekonomik olarak büyümesinin ihracat tabanına ve talebine bağımlı olduğunu ifade etmektedir. İhracat miktarındaki artışın ekonomiyi olumlu etkileyeceğine dair görüşün altında ihracatın kaynak dağılımındaki etkinliği arttıracığı, bir ülkeye ölçek ekonomilerinden yararlanma imkânını sağlayacağı ve teknolojik değişim ve verimliliğe yol açacağı görüşleri yatmaktadır (Balassa 1992).

Gelişmekte olan ülkelerde ihracat sektörü, ülkenin dinamiklerinden biridir. Son zamanlarda yapılan çalışmalar, ihracatın yeni üretim yöntemlerinin geliştirilmesi ve verimlilik artışına yol açan yeni teknoloji ve fikirlerin geliştirilmesinin yanı sıra ticarete konu olmayan sektörlerde de bilginin yayılması şeklinde etkilerinin olduğunu göstermektedir. Ticarete konu olmayan sektörler, yeni teknolojilerin yayılım etkilerinden fayda sağlamakta ve bu faydalar literatürde pozitif dışsallık olarak değerlendirilmektedir (Sun ve Parikh 2001).

Küreselleşen dünyada artık ekonomik sınırlar giderek genişlemektedir. Her ülke/yatırımcı pazar hedefini belirlerken uluslar arası boyutta düşünülmelidir. İhracat yapmak ve ihracat potansiyelini arttırmak bir ülkenin ve bu ülkedeki firmaların büyümesi ve rekabet gücünü artırması bakımından önem arz etmektedir. Tüm bunların yanı sıra ihracatın ekonomiler üzerinde aşağıdaki etkileri de bulunmaktadır:

- Satışı ve kârı artırmak,.
- Dünya pazarlarından pay almak,
- Satışta iç pazara olan bağımlılığı azaltmak,
- Pazar dalgalanmalarını dengede tutmak,
- Fazla üretim kapasitesini satmak,
- Rekabet gücünü artırmak,
- İstihdam yaratmak,
- Dış ticaret açığının kapanmasına yardımcı olmak.

Bir ülke veya bölgenin ekonomik büyümesinin ilk itici gücü, o ülkeden diğer ülkelere yapılan ihracatın otaya çıkardığı çarpan ve bağlantı etkileridir. Ancak, dış ticarete açılan ülkelerin özellikle ihracat konusunda faydayı ve riski önceden çok iyi analiz etmeleri ve ihracat planlaması ile işe başlamaları, ciddi hatalara düşmemeleri için profesyonel kadro istihdam etmeleri ya da profesyonel hizmet olarak organizasyonlar yapmaları gerekmektedir.

Özellikle 1980’li yıllardan itibaren önemi vurgulanan ve ihracata yönelik stratejilerin uygulandığı gelişmekte olan ülkeler açısından ihracat, kalkınmanın temel araçlarından birisidir. Ülkenin yapmış olduğu ihracat gelir etkisi yanında, yeni teknoloji ve ürünlerin gelişmesini destekleyen üretim yöntemlerinin ülkeye girmesi bakımından da önem arz etmektedir.

Tablo 4 : Seçilmiş Ülkelerde İhracat Miktarları (Milyon \$)

Ülkeler	1980	1990	2000	2006
Almanya	182,895	419,622	634,547	1,021,012
Arjantin	3,895	14,643	30,936	49,100
Brezilya	21,668	37,993	64,672	111,354
Bulgaristan	7,807	6,034	7,692	12,966
Çin	20,334	67,200	279,687	981,850
Fransa	144,823	264,706	379,343	454,739
Norveç	27,024	46,612	77,001	87,935
Japonya	144,855	314,298	444,858	512,742
İngiltere	145,413	237,121	404,646	475,357
ABD	280,899	552,100	1,096,799	1,325,244
Yunanistan	11,556	15,589	28,194	46,484
Türkiye	3,669	20,830	47,934	85,624
Dünya	2,341,357	4,364,561	7,968,409	11,819,646

Kaynak:World Bank WDI Online Database

<http://publications.worldbank.org/WDI/> (Erişim Tarihi 09.07.2007)

Tablo 4’te seçilmiş kimi ülkelerin ihracat miktarları arasında büyük farklılıklar göze çarpmaktadır. ABD dünya ihracatında önemli bir paya sahip gözükmektedir. Gelişmiş ülke olarak adlandırılan Almanya, Fransa, Japonya ve İngiltere’nin de ihracat rakamları oldukça yüksektir. Çin son yıllarda büyük atılım yaparak ihracat hacmini gelişmiş ülkeler seviyesine çıkarmış ve hatta bazılarını da geçmiştir. Ancak hala kalkınmış ülkeler liginde yer almamaktadır. Bunun nedeni arasında kalkınmışlık düzeyine ulaşabilmek için sadece ihracat rakamlarının yeterli gelmediğini belirtmek mümkündür.

Türkiye gelişmekte olan bir ülke olarak ihracat rakamlarında geçmişten günümüze gelişme göstermiştir. Türk ekonomisinin en önemli sorunlarından birisi de ihracatın içinde sanayi ürün payının artırılmasıdır. Bu anlamda, ihracatın desteklenmesi ve teşvik edilmesi için ihracat mevzuatının ve işlemlerinin kolaylaştırılması, bazı teşvik ve desteklerin sağlanması gerekmektedir. Çok hızlı gelişen uluslararası ticaret işlemleri ve büyüyen diğer ülke ekonomileri karşısında ihracat rakamlarımız büyümekle birlikte, ihracatımızın rekabet gücü zayıflamaktadır. Son zamanlarda ihracata yönelik düzenlemeler yeterli gelememektedir. Özellikle, ihracatçılara sağlanan desteklerin ve ihracat mevzuatının revize edilmesi ve bazı dış ticaret işlemlerinin disipline edilmesinde fayda sağlayacağı kuşkusuzdur.

Türkiye ihracat miktarında gelişme göstermesine rağmen dış ticaret açığı açısından pek bir ilerleme kaydedememektedir. İthalatımız ihracatımızın üstünde artış göstermektedir. Son zamanlarda ekonominin gündemini sürekli işgal eden “dış ticaret açığı” nın giderek büyümesini engellemek ve açığı ihracat lehine çevirmek, ancak ihracata yönelik köklü ve radikal düzenlemeler yapmakla gerçekleşebilecektir. Ancak, izlenen kur politikası piyasada kimi zaman güven ortamı, kimi zaman da tedirginlik ortamı yaratmaktadır. Özellikle ihracatçılar için belirsizlik veya karamsarlık ortamının iyimserlik havasına veya ortamına dönüştürülmesi sağlanmalıdır.

Ülkemizde son yıllarda ihracattaki artış rekor seviyeye gelmesine rağmen piyasalarda olumlu etkisinin henüz kendisini yeterince hissettirmemesi; yüksek vergi ve işçilik maliyeti karşısında uluslar arası rekabet gücünün zayıflığı ve ihracatçı firmaların başta ihracat planlaması olmak üzere risk/fayda/maliyet analizlerini sağlıklı yapmamalarından da kaynaklanmaktadır.

5.1.7 Kamu Harcamaları

Farklı ekonomik sistemi benimsemiş ülkelerde farklı uygulama düzeyleri olmasına rağmen, her ülkede devletin ekonomik ve sosyal hayata müdahalelerde bulunduğu görülmektedir. Bu müdahale kaynakların etkin dağılımını sağlayabilmek amacı ile yapılan çeşitli uygulamaları kapsamaktadır.

Kamu harcamalarının kalkınmayı çarpan etkisi ile dolaylı olarak etkileyebileceğini vurgulayan ekonomistler, bu tür harcamaların öncelikle alt yapı, eğitim, sağlık, ulaştırma, haberleşme, enerji, güvenlik gibi konularda yapıldığını belirtmişlerdir. Özel işletmelerin üstlenmek istemediği gelir dağılımını iyileştirme, kaynak dağılımını etkinleştirme ve bilgi eksikliğini giderme gibi amaçlar için yapılan kamu harcamaları mevcut hükümetler tarafından gerçekleştirilmektedir.

Kalkınma üzerinde kamu harcamalarının net etkisi kamu harcamalarının verimliliğine bağlı olarak farklılaşmaktadır. Bunun yanı sıra, yüksek kamu harcamalarının varlığının ve özel sektörün önüne geçen kamu sektörü durumunun daha düşük bir büyüme sürecine neden olacağı genellikle kabul görmektedir. Kamu harcamalarının temel finansman kaynağının halktan toplanan vergiler olması, kaynakların etkin dağılımını olumsuz etkileyebilmektedir. Kamu harcamalarının vergiler yolu ile özel sektörün kaynaklarından alınması ekonominin daralmasına neden olabilmektedir (Lin ve Song 2002). Bu hassas denge hükümetler tarafından iyi analiz edilerek oluşturulmalıdır.

5.1.8 Sektörel Yapı

Kalkınma literatüründe, bir ülkenin sektörel yapısının kalkınma ve büyümeyi etkileyebileceği yönünde görüşler ortaya çıkmıştır. Belirli bir ülkedeki sektörlerin karması olarak tanımlanan sektörel yapı, ülkenin gelişme potansiyellerini etkileyebilmektedir.

Bir ülkede mal üreten ana sektörler tarım ve sanayidir. Hizmet sektörünün gelişimi, bu iki sektörün gelişmesine bağlıdır. Gelişmekte olan ülkelerde işgücünün büyük bir bölümü, sanayi sektörü yeterince gelişmemiş olduğundan tarım sektöründe çalışmaktadır. Ekonomik gelişme ile birlikte işgücü kademeli olarak tarımdan sanayi sektörüne kaymaktadır. Sanayi sektörü optimal düzeyde gelişme gösterince, işgücü sanayi kesiminden hizmetler sektörüne kaymaktadır. Dolayısı ile önce tarım sektörü, sonra sanayi, en son da hizmet sektörlerinde gelişmeler görülmektedir. Buna “Üç Sektör Kanunu” denmektedir (Zaim 1997)

Tarım sektörünün GSMH içindeki payının düşmesi, tarım sektörünün gelişmediği anlamına gelmemektedir. Ancak tarım sektörünün diğer sektörlerdeki gelişmeden oransal olarak daha yavaş geliştiğini göstermektedir. Ülkelerin kalkınması ve refah seviyelerinin yükselmesi sanayi alanındaki gelişmelere bağlı olduğu genellikle kabul edilen bir gerçektir. Gelişen bir sanayi, çarpan etkisi ile ekonominin diğer sektörlerini de genişletip zincirleme bir etki yaparak, kalkınmayı hızlandırmaktadır.

Tarım toplumundan sanayi toplumu haline gelen ülkelerdeki refah seviyesi artışı, sanayileşmenin kalkınmada ne derece önemli bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır. Sanayileşmenin sonrasında gelişme gösteren hizmetler sektörü ise; kapsam, nitelik ve işlev bakımından ulaştırmadan turizme, tıptan bankacılığa, basın yayından sermaye piyasalarına, eğitimden sosyal hizmetlere kadar birçok farklı etkinliği içinde bulundurmaktadır.

Dünyadaki ekonomik ve sosyal gelişmelere bağlı olarak yeni hizmet alanları da ortaya çıkarmaktadır. Bu artan hizmet alanları ekonomi içinde hizmetler sektörünün payını gelişmiş ülkeler bazında sürekli arttırmaktadır. Kalkınmışlık kriteri olarak hizmetler sektörü payının yüksekliği çeşitli araştırmalar sonucu ortaya konmaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde hizmetler sektörü giderek daha önemli bir yere sahip olmakta, bu ülkelerde hizmetler sektörünün istihdama ve GSMH'ya etkileri ve katkıları giderek artmaktadır.

Tablo 5 : Seçilmiş Ülkelerde Yurt İçi Üretim Sektörlere Dağılımı (%)

Ülkeler	Tarım				Sanayi				Hizmetler			
	1980	1990	2000	2005	1980	1990	2000	2005	1980	1990	2000	2005
ABD	3	2	1	1	34	28	24	23	64	70	75	76
Kanada	4	3	2	2	37	32	34	30	58	65	64	67
Norveç	4	4	2	2	40	36	43	43	55	61	55	55
Fransa	5	4	3	2	33	27	23	21	63	70	74	77
Almanya	2	2	1	1	41	38	30	30	56	61	68	69
Japonya	4	3	2	2	41	40	32	31	55	58	66	67
Çin	30	27	15	13	49	42	46	48	21	31	39	40
İngiltere	2	2	1	1	42	35	28	26	55	63	75	73
Türkiye	26	18	15	12	22	30	25	24	51	52	59	64
Arjantin	6	8	5	9	41	36	28	36	52	56	67	55
Brezilya	11	8	7	8	44	39	28	38	45	53	65	53
Romanya	-	24	13	10	-	50	36	35	-	26	51	55

Kaynak: World Bank WDI Online Database <http://publications.worldbank.org/WDI/>

Erişim Tarihi:12.05.2007

Tablo 5'e göre gelişmekte olan ülkelerde tarım hala üretimde öncelikli yerini korumaktadır. Sanayinin retimdeki payı açısından karşılaştırıldığında; gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere göre çok düşük düzeylerdedir. Hizmetler sektörü açısından ele alındığında ise gelişmenin artmasıyla birlikte hizmetlerin üretimden aldığı pay yükselmektedir.

Türkiye'de tarım sektörü büyük bir potansiyele sahip olup, kalkınmaya değişik yollardan katkı yapmaktadır. Bu bağlamda, tarım sektörü ülkemizde çalışan nüfusun %39,5'ine istihdam sağlamakta olup, sadece bu nedenle bile üzerinde durulmaya değer bir sektör niteliğindedir. Kaldı ki ülke nüfusunun zorunlu gıda maddeleri ihtiyaını karşılaması, sanayi sektörüne hammadde sağlaması, sanayi ürünlerine talep yaratması, ulusal gelir ve dış satıma katkıları ile de büyük öneme sahiptir (Kıral ve Akder 2000).

Kalkınmanın sürdürülebilirliğinin sağlanması için yukarıda ele alınan faktörlerin tek başına kullanılması yeterli değildir. Çünkü bu faktörler birbirine bağımlıdır ve ilişki içindedirler. Örneğin, teknolojik yenilik sağlamak için sermaye stokuna ihtiyaç vardır. Aynı zamanda kaynaklar etkin kullanılamıyorsa, teknolojik yenilikler ve sermaye israf ediliyor demektir. Ayrıca beşeri sermaye eksikliği kalkınmayı olumsuz yönde etkilemektedir.

Yukarıda sayılan nedenlerden dolayı kalkınmanın sağlanabilmesi ve sürdürülebilirliği bakımından emek, sermaye, teknolojik gelişme, eğitim gibi kaynakların belli oranlarda bile olsa tamamına sahip olmak gerekmektedir.

5.2 Kalkınma Stratejileri

lke ekonomilerinin tarihsel gelişimine bakıldığında, genelde ülkelerin birbirini izleyen benzer aşamalardan geçtikleri görülmektedir. Birinci aşama, ilkel ve tarımsal ürünler ihracatının arttırılmaya çalışıldığı süreçtir. İkinci aşamada, ithal edilen sanayi mallarının yerli üretimle ikame edilmesi çabaları yoğunlaşmakta ve nihayet üçüncü aşamada, ülkelerin dışa açılması ve ihracatın özendirilmesi söz konusu olmaktadır. Bu perspektiften bakıldığında sanayileşme stratejilerini, dış ticarete bakış açılarına göre sınıflandırmak mümkündür.

Ekonomik gelişmenin hızlandırılması sürecinde nelerin yapılması gerektiği, gelişmekte olan ülkelerin ortak temel sorunudur. Farklı tarihsel geçmiş ile değişik oranlarda insani ve doğal kaynaklara sahip olan ülkeler, yapısal özellikleri bakımından da geniş bir gruba oluşturmaktadır. Ülkelerin yapısal ekonomik özelliklerine göre uygulanan temel iki sanayileşme stratejisi; ithal ikameci sanayileşme stratejisi ve ihracata yönelik strateji ya da dışa açılmadır.

5.2.1 İthal İkameci Strateji

İthal ikameci model, daha önceleri yurt dışından ithal edilmekte olan malların koruyucu ve özendirici önlemlerle, yurt içinde üretilmesini öngören bir sanayileşme stratejisidir (Seyidoğlu 1982). İthal ikameci sanayileşme stratejileri, yabancı ürünlerin iç pazara girişlerini engelleyen önlemler vasıtasıyla, yerli üretimi teşvik ederek hızlı bir gelişmeyi gerçekleştirmeye çalışan politiklardır. Dengeli bir sanayileşme söz konusudur.

Genellikle düşük gelir, geri teknoloji ve küçük piyasa çerçevesi içinde çalışan gelişmekte olan ekonomiler, sosyo-ekonomik yapılarını değiştirerek sanayileşmeyi amaçlamaktadırlar. Hızlı bir ekonomik kalkınmayı hedef alan bu ülkeler, amaçlarını gerçekleştirebilmek için ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejilerini uygulamaktadır.

İthal ikamesi birçok ülkede, ekonomik yapıyı modernleştirmenin ve gelişmiş ülkelerdekine benzer bir sanayi yapısı oluşturmaının etkili bir aracı olarak görülmektedir. Uluslararası piyasalarda rekabet edebilir düzeye gelinceye kadar yurtiçi üretimin dış ticaret politikaları ve çeşitli parasal ve mali araçlarla korunmasını amaçlayan bu strateji, aynı zamanda içe dönük bir sanayileşme politikası olarak da kabul edilmektedir.

Daha önce yurt dışından ithal edilen bir malın yurt içinde üretilmesini öngören bir sanayileşme stratejisi olarak tanımlanan (Korum 1977) ithal ikamesinde, kurulan sanayiler dış ticaret ve döviz kuru politikalarıyla dış piyasanın rekabetinden korunmaya çalışılmaktadır. Bu amaçla alınan önlemlerin başlıcaları ithalata konan gümrük vergileri, ithalatı kısıtlayıcı kotalar ve bazı mallara konan ithal yasaklarıdır.

İthal ikameci sanayileşme stratejisinin temelinde bebek/genç endüstriler tezi bulunmaktadır. Bu yaklaşıma göre, devlet yerel sanayileşmeye en uygun bir veya birkaç endüstriyi gümrük duvarlarını yükselterek korumaya almakta, böylece bu endüstriler iç piyasanın talebi sayesinde hızlı biçimde büyüebilmektedir. İlk başta ilkel üretime sahip olan bu endüstrilerde parça başına maliyetler yüksek olmakta, fakat zamanla hızlı büyümenin etkisiyle optimum üretim ölçeğine yaklaşıldıkça, ortaya çıkan içsel ve dışsal faydalar nedeniyle parça başına maliyetler düşmektedir. Böylece dış ürünlere karşı korunan bu endüstrilerin zamanla korumalar azaltılsa bile ihracata yönelebilecek seviyeye geleceği umulmaktadır.

İthal ikameci stratejiler bazı sorunlara da sahip bulunmaktadır. Birincisi, korunan endüstrilerinin kullandıkları girdilerin sınırlı olma eğilimiyle ilgilidir. Burada korumadan kastedilen, aşırı değerlenmiş kur politikası, tarifeler, kotalar ve ithalat yasaklarıdır. Ayrıca devlet destekli düşük faizli kredi temini, kamunun ürettiği mal ve hizmetlerin bu endüstrilere maliyetlerinin altında satılması da önemli teşvik unsurlarındandır. İkinci sorun, ithal ikameci stratejileri tercih eden ülkelerin sermaye mallarına yüksek gümrük vergileri koymama yönündeki eğilimleriyle ilgilidir. İthal edilen sermaye malları büyük ölçüde yerel üretim için kullanılmaktadır. Eğer iç piyasada işçi ücretleri de nispeten yüksekse, bu durum sermaye-yoğun üretim biçiminin benimsenmesine neden olabilmektedir. Sonuçta, istihdam yeni sanayileşen sektörlerin büyüme hızı kadar artmamaktadır.

İthal ikamesi uygulayarak yüksek korunan ekonomilerde sermaye-yoğun teknolojiler içeren yatırım malları ithalatının teşvik edilmesi, stratejinin rasyonel bir sonucudur. Söz konusu teşvikler ile döviz kuru aşırı değerlenerek sermaye malları fiyatını ücret aleyhine ucuzlatarak, emek talebini olumsuz etkilemektedir. Bu durum, emek yoğun sektörlerde, sermaye yoğun sektörlerle oranla büyümenin daha düşük kalmasına neden olmaktadır (Seyidoğlu 1982).

Zaman içinde çeşitli eleştirilere uğrayarak yerini ihracata yönelik kalkınma stratejisine bırakan İthal ikameci yaklaşımın Türkiye’de kapitalizmin gelişmesi, yerel sanayinin güçlenmesi ve iç pazarın genişletilmesi yönünde önemli katkıları olmuştur. Bugünün şartları içinde ihracata yönelen ekonomilerin çoğunun ithal ikamesi uygulamaları içinde doğdukları unutulmamalıdır. Bu bağlamda iki strateji birbirini

tamamen dışlayan stratejiler olmaktan çok, kapitalizmin değişik gelişme düzeylerini içermeleri ile dikkat çekmektedir (Eralp 1981).

5.2.2 İhracata Dayalı Strateji

İthal ikamesi stratejisine alternatif olarak kendini gösteren ihracata yönelik strateji dünyada 1960'lardan itibaren uygulanmaya başlanmıştır. İhracata yönelik strateji temelde serbest ticaret görüşünü benimseyen bir yaklaşımdır.

Gelişmekte olan ekonomilerin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları alanlarda ve uluslar arası serbest ticaret koşullarında üretim yapmalarını öngören bir stratejidir. Böylece ülke ekonomisi ve üretim hacmi, ithal ikamesi stratejisinde olduğu gibi salt iç talep tarafından değil, uluslar arası talep tarafından da belirlenmektedir. Sonuç olarak gerçekleştirilen üretim, uluslar arası düzeyde rekabetçi konuma gelerek, dış pazarlarda satılma imkânına kavuşmaktadır. Ülke ekonomisi de döviz girişi sağlayarak kalkınma hamlesi için kaynak sağlamış olmaktadır (Berksoy 1982).

İhracata dönük sanayileşme stratejisi, hükümet programlarının, ülkenin kaynaklarına göre karşılaştırmalı üstün durumdaki malların dış talebe göre üretilmesi amacıyla dizayn edilmesi anlamına gelmektedir. Sanayileşmenin önündeki engellerden biri, gelişmekte olan ülkelerde iç pazarın küçüklüğüdür. Nüfusun büyük çoğunluğu kırsal kesimde olup, büyük bir Pazar oluşturmak için gerekli satın alma gücüne sahip değildir. İhracata yönelik strateji ile pazar yetersizliği sorunu, uluslararası piyasalara açılarak çözülmüş olmaktadır.

İhracata yönelik büyüme stratejisinin temel ögesi, sanayileşme ve büyüme için gerekli dürtülerin iç talepten çok dış talepten, yani mal ve hizmet ihracından geldiği bir ekonomik yapılanmadır. Genelde göstergesi ihracat/GSMH oranının büyümeye koşut olarak yükselmesi, yani ihracatın yıllık artış hızının GSMH artış hızının üzerinde olmasıdır (Kazgan 1998).

İhracata dönük sanayileşme stratejisinin uygulanabilmesi için hükümetlerin üzerine düşen önemli görevler bulunmaktadır. Bu uygulamalardan bazıları; ihracatçı

için ucuz enerji, girdi vs. temini, vergi muafiyeti ve indirimleri, ihracat teşvikleri, ithalat vergileri, şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

İhracata dönük sanayileşme stratejisinin faydalarına baktığımızda, ilk olarak dış ticaretin olmamasının neden olduğu kaynakların atıl kalma durumundan uzaklaşılması ve daha etkin kaynak tahsisinin sağlanması gösterilebilir. Örneğin, dış ticaretin söz konusu olmadığı durumda, oldukça zengin ve büyük tarım arazilerine sahip bir ülke tüm arazisini kullanamayabilecektir. Bunun anlamı ülkenin üretim olanakları eğrisinin içinde yer almasıdır. Bu ülkenin dış ticarete açılması durumunda var olan kaynakların daha yoğun olarak kullanılması söz konusu olabilmektedir.

İkinci fayda olarak, bu tip gelişme stratejisi yabancı sermayeyi çekici etki oluşturmaktadır. Yabancı firmalar ihracat yapan sektörlerin yanında yer alabilmekte, zamanla ekonomik gelişme arttıkça yabancı yatırımlar ilişkili endüstrilerde konumlanmakta ve nihayet diğer endüstrilerin gelişmesini kolaylaştırmaktadır. Diğer taraftan, yabancı sermaye üretim olanakları eğrisinin sağa kaymasına neden olacaktır.

Son olarak, ihracata dönük sanayileşme stratejisi ‘bağlantı etkilerine’ sahiptir. Bağlantı etkileri, bir endüstride meydana gelen büyümenin ekonomideki sektörler veya diğer endüstriler üzerinde oluşturduğu faydalardır. Örneğin, otomotiv sektörünün gelişmesi otomotiv yan sanayi endüstrisinin de gelişmesini sağlamaktadır. Bu tip etkileşime geri bağlantı denmektedir. İkinci tip bağlantı ileri bağlantıdır. Bir ihracat sektörünün gelişmesi ekonomik altyapının -yollar, demiryolları, hava ulaşımı, telekomünikasyon vb- gelişmesine de öncülük etmektedir. Ekonomik altyapının gelişmesi ülkedeki diğer endüstrilerin de düşük maliyetle hizmet almalarını sağlayarak büyümeyi hızlandırmaktadır.

Dünyada ihracata dönük sanayileşme stratejisinde başarılı olmuş ülkelere örnek olarak Kanada, Avustralya ve Amerika Birleşik Devletleri’ni vermek mümkündür. İhracata dönük sanayileşme stratejisinin saydığımız artılarına karşın bazı ekonomistler ve hükümet yetkilileri bu stratejiyi eleştirmektedirler. İlk eleştiri noktaları, birincil üretim için dünya piyasalarının büyüme hızının, ekonomik büyümeyi sağlamak için yeterli olmayacağı yönündedir. Birincil üretim için en büyük talep dünyadaki sanayileşmiş ülke piyasalarından gelmektedir. Fakat bu ülkelerin büyüme hızı, birincil

ürünlere olan taleplerindeki artış hızından fazla olmaktadır. Bu durumda zamanla birincil ürünlerin sanayileşmiş ülkelerin ithalatı içerisindeki payının düşmesi beklenmektedir.

İlkiyle ilişkili bir diğer eleştiri, ihracata dönük sanayileşme stratejilerinin uygulanması durumunda dış ticaret hadlerinin birincil üretim yapan ihracatçılar aleyhine değişebilecek olmasıdır. Burada birincil ürünlerin fiyatlarının, ithal edilen imalat sanayi ürünleri fiyatlarına göre düşme eğiliminde olacağı savunulmaktadır. Bu düşmenin iki nedeni vardır. Birincisi, eğer sanayileşmiş ülkelerde birincil ürünlere olan talep nispeten daha az artıyorsa; bu durum birincil ürünlerin fiyat artışı üzerinde aşağı doğru bir baskı oluşturacaktır. İkincisi, hükümetlerin ihracata dönük sanayileşme stratejisini uygulaması durumunda, birincil ürünlerin dünya piyasalarındaki arzları artarak ve bu nedenle fiyatlar düşme eğiliminde olmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti, kurulduğu dönemden bugüne kadar ekonomik büyümesini sanayileşme üzerine kurmuştur. 1923'te yapılan İzmir iktisat Kongresinde ulusal tabanlı liberal ekonomi vurgulanmıştır. Ancak 1929 buhranı sonrası özel sektörden hedeflenen sağlanamayınca devletçi politikalar uygulanmaya başlamıştır. 1934 I. Sanayileşme Planı ile devlet öncülüğünde ithal ikameci politika uygulanmaya başlamıştır. II. Dünya Savaşı sonrası, gerek savaştan galip çıkarak dünyanın iki süper gücünden biri olan ABD'nin dünya ekonomisini liberal düzene çekme isteği, gerek savaşın toplum üzerinde yarattığı ekonomik gerilemenin etkisiyle 'yeni devletçilik' adı verilen bir anlayış şekillenmiştir. Buna göre devletin görev alanı özel teşebbüsün karlı görmediği ve/veya büyük sermaye gerektiren faaliyetler olarak belirlenmiştir.

İthal ikameci sanayileşme döneminde tüketim malları sektöründe ithal ikamesi büyük ölçüde sağlanmışsa da ara ve yatırım mallarında üretiminde istenilen artış sağlanamamıştır. İthal ikameci sanayileşme stratejisinin bırakılmasının nedeni, büyümenin finansmanı sorunudur. 24 Ocak 1980 ekonomik istikrar kararlarıyla 'piyasa ekonomisi esaslı, ihracata dönük sanayileşme politikası'nın benimsenmesine neden olmuştur.

24 Ocak 1980 istikrar kararlarının iki önemli amacı vardır; birincisi ekonomideki devlet müdahalesinin en aza indirilerek piyasa ekonomisine işlerlik kazandırılması, ikincisi, geleneksel sanayileşme politikası olan ithal ikameci politikadan ihracata dönük

sanayileşme politikasına geçilmesidir. Bu politika değişikliğinden sonra, ithalatta liberalizasyona gidilmiş, sanayileşmede özel sektöre öncelik verilmiştir. Negatif faiz uygulamasından reel faiz uygulamasına geçilmiş, düşük ücret politikası izlenmiş ve yüksek döviz kuru ile ihracat desteklenmiştir. Dış piyasaya açılmayla, pazar genişlemiş, kapasite kullanım oranları artmış, ölçek ekonomileri oluşmaya başlamış sonuçta maliyetler düşerken rekabet edebilirlik artmıştır. Bu değişim sonucunda, ihracat 1980 yılındaki 2,9 milyar dolar seviyesinden yaklaşık otuz kat artarak, 2006 yılında 100 milyar dolara ulaşmıştır. Bununla birlikte, ihracata dayalı büyüme stratejisi, büyümenin finansmanı sorununu ortadan kaldıramamış, Türkiye ihracatının teknolojik yapısı dünya ticaretine uyum sağlayamamış ve ihracatın ithalata bağımlılığı azaltılamamıştır.

6. KALKINMANIN HEDEF HALİNE GELMESİ

Yirminci yüzyılın sonunda yapılan istatistikler dünyada yaşayan insanların dörtte üçünün gelişmekte olan ülkelerde yaşadığını ortaya koymaktadır. Yirmi birinci yüzyılda dünyada yaşayan her beş kişiden ancak biri gelişmiş bir ülkede yaşama sahip olacaktır (Şaylan 1994). Bu durum, ekonomik ve sosyal açıdan, bireyler ve toplumlar arası eşitsizliğin somut bir göstergesidir.

Ülkeler arasında gelişmişlik ve az gelişmişlik düzeylerinin gittikçe belirginleşmesi, günümüz dünyasının en önemli sorunlarından birini oluşturmaktadır. Halen Birleşmiş Milletlere üye olan 189 ülkenin yaklaşık üçte ikisi az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülke olarak nitelenmektedir.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında başta ekonomistler olmak üzere çeşitli sektörlerden bilim adamları, ekonomik büyüme ve kalkınma kavramları üzerinde önemle yoğunlaşmışlardır. Bunun öncelikli nedenleri arasında gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki farkın giderek büyümesi gelmektedir. Üretilen mal ve hizmetlerin ülkeler arasındaki dağılımı incelendiği zaman, gelişmiş ülkelerin yaratılan gelirden çok büyük bir pay aldığı, buna karşılık az gelişmiş ülkelerin gelirden aldığı payın ise çok yetersiz olduğu görülmektedir.

20. yüzyıldaki siyasi ve ekonomik gelişmeler, kalkınma sorununu ülkelerin en önemli ve ağırlıklı konusu haline getirmiştir. İkinci Dünya savaşı sonucunda ortaya çıkan eşitlik, adalet, gelişme vb. gibi değerler toplum ile bütünleşerek ön plana çıkmış ve büyük etkinlik kazanmıştır. Gelişme düzeyi düşük ülkelerin temel hedefi, ekonomik ve sosyal bakımdan optimal düzeye ulaşabilmek haline dönüşmüştür.

Bu gelişmeler çerçevesinde bir yandan sanayileşmiş ve kalkınmış ülkeler oluşurken, diğer yandan da gelişme düzeyi oldukça düşük hatta hiç gelişemeyen ülkeler gözlenir duruma gelmiştir. Kalkınmanın hedef haline gelmesi, sadece ekonomik yaşamın sürdürülebilir olması değil, toplumların sosyal ve kültürel alanda kendilerini geliştirebilmeleri için gereken bir süreçtir.

Global gelirin yılda yaklaşık 31 trilyon dolardan fazla olduğu bir dünyada yaşamaktayız. Bazı ülkelerde ortalama bir kişi yılda 40,000 dolardan fazla gelir sağlamakta. Ancak yine bu aynı dünyada 2.8 milyar insan—gelişmekte olan ülkelerdeki insanların yarısından fazlası—yılda 700 doların altındaki bir gelirle yaşamaktadır. Bunların içerisindeki 1.2 milyar insan günde 1 dolardan az kazanmaktadır(WDI Online Database).

Birleşmiş Milletlerin yayınladığı Human Development Report 2005 verilerine göre dünyanın en zengin ülkelerinde yaşayan % 20'lik bir nüfus, dünya gelirinin % 86'sına sahipken, en alt kademedeki % 20'lik nüfus ise dünya gelirinin sadece ve sadece % 1'lik bir bölümüne sahiptir. Geriye kalan % 13'lük bir gelir ise % 60'lık orta gelir düzeyindekiler tarafından paylaşılmaktadır. Türkiye açısından da benzer bir durum söz konusudur. Ülke gelirinin % 55'ini nüfusun en zengin % 5'lik grubu alırken, nüfusun en fakir % 20'si toplam gelirin sadece % 5'ini paylaşmak durumundadır. Hem dünyada hem de Türkiye'de gelir dağılımının adaletsiz yapısı, gündemdeki yerini korumaktadır.

Yine Birleşmiş Milletlerin bir alt kuruluşu olan FAO (Dünya Gıda ve Tarım Örgütü)'nün raporlarına göre dünyada aşırı beslenme ve aşırı tüketimin yol açtığı hastalıklardan dolayı ölenlerin sayısı, eksik beslenmeden dolayı ölenlerin sayısından en az iki kat fazladır

Sağlık sektöründe yaşanan sıkıntıları ve kalkınmışlık düzeyini yansıtmaları bakımından ülkede yaşanan bebek ölüm oranları da bir karşılaştırma yapması bakımından önem taşımaktadır. Birleşmiş Milletler tarafından her yıl sürekli incelenen özellikle 0-6 yaş çocukları kapsayan sağlık taramaları ölüm oranlarını azaltıcı etkiler yapmaktadır. Tablo 6'da verilen doğum sonrası oluşan bebek ölüm oranlarının gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından bir hayli farklılık içerdiğini göstermektedir. Bu durum gelişmekte olan ülkelerin sağlık kuruluşları ve sağlık personeli açısından yapılacak pek çok düzenlemenin varlığını işaret etmektedir.

Tablo 6 : Yıllık Bebek Ölüm Oranları (1000 bebekte)

Ülkeler	1980	1990	2000	2006
Gelişmiş Ülkeler	12	8	5	5
Gelişmekte olan Ülkeler	60	44	35	30
Az Gelişmiş Ülkeler	113	94	83	75
Dünya	79	64	57	51
Türkiye	103	67	38	26

Kaynak: World Bank WDI Online Database

<http://publications.worldbank.org/WDI/> Erişim Tarihi:11.01.2007

Dünyadaki bu dengesiz gelir dağılımı ve eşitsizlik başta Birleşmiş Milletler (BM) olmak üzere sosyal sorumluluk taşıyan ülkeleri harekete geçirmiştir. Buna yönelik olarak Eylül 2000’de toplanan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu “küresel düzeyde insan onuru, eşitlik ve esenlik ilkelerinin güçlendirilmesi için topluca taşıdıkları sorumluluk” çerçevesinde Binyıl Bildirgesi’ni ilan ederek, ülkeler açısından dengeli kalkınmanın önemini vurgulamıştır. Söz konusu ilkelerin hayata geçirilmesi için sekiz adet Binyıl Kalkınma Hedefi belirlenmiştir. Bu hedefler; her bir ülke için 2015 yılına kadar sürdürülebilir kalkınma ve yoksullukla mücadele alanında sağlanan ilerlemeyi ölçülebilir ve izlenebilir bir biçimde gösterecek şekilde geliştirilmiştir.

Binyıl Kalkınma Hedefleri’nin gerçekleştirilmesi için harcanan ulusal ve küresel çabalar, BM’nin küresel kalkınma kolu olarak UNDP tarafından koordine edilmektedir. BM Genel Kurulunda kabul edilen Binyıl Kalkınma Hedefleri ana hatları ile şunlardır (www.un.org.tr Erişim Tarihi:07.07.2007):

1. Aşırı yoksulluk ve açlığın ortadan kaldırılması

- Günde 1 dolardan az geliri olan nüfusun yarı yarıya azaltılması
- Açlık çeken nüfusun yarı yarıya azaltılması

2. Evrensel ilköğretimin gerçekleştirilmesi

- Tüm kız ve erkek çocukların ilköğretimlerini eksiksiz tamamlamaları

3. Kadın-erkek eşitliğinin sağlanması ve kadınların konumunun güçlendirilmesi

- İlköğretim ve orta öğretimde kız-erkek öğrenci dengesizliğinin tercihen 2005 yılına kadar ve her düzeyde giderilmesi

4. Çocuk ölümlerinin azaltılması

- Beş yaşından küçük çocuklar arasındaki ölüm oranının üçte iki azaltılması

5. Anne sağlığının iyileştirilmesi

- Anne ölüm oranının dörtte üç azaltılması

6. HIV/AIDS, sıtma ve öteki hastalıklarla mücadele edilmesi

- HIV/AIDS'in yayılmasının durdurulması ve geri döndürülmeye başlanması
- Sıtma ve öteki önemli hastalıkların görülme sıklığının durdurulması ve geri döndürülmeye başlanması

7. Çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması

- Sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin ulusal politika ve programlarla bütünleştirilmesi; çevresel kaynaklardaki kaybın kazanıma dönüştürülmesi
- Sağlıklı içme suyuna sürdürülebilir biçimde ulaşamayan nüfusun azaltılması
- 2020 yılına kadar en az 100 milyon gecekondlu sakininin yaşamının iyileştirilmesi

8. Kalkınma için küresel bir ortaklık geliştirilmesi

- Kurallara bağlı, öngörülebilir ve ayrımcılıktan arınmış, açık bir ticari ve mali sistem geliştirilmesi. Ulusal ve uluslararası düzeyde iyi yönetim, kalkınma ve yoksullukla mücadele taahhüdü de buna dahildir.

- Çok yoksul ülkelerin özel ihtiyaçlarının ele alınması. Bu ülkelerin ihracatına gümrük vergisi ve kota bağımsızlığı sağlanması; ağır borçlu yoksul ülkelere ödeme kolaylığı sağlanması; resmi iki taraflı borçların iptal edilmesi ve yoksullukla mücadele eden ülkelere daha fazla resmi kalkınma yardımı yapılması

- Denize çıkışı olmayan gelişmekte olan ülkelerle, gelişmekte olan ada devletçiklerinin özel ihtiyaçlarının ele alınması

- Borcun uzun vadede sürdürülebilir kılınmasına yönelik ulusal ve uluslararası önlemler aracılığıyla gelişmekte olan ülkelerin borç sorununun kapsamlı biçimde ele alınması

- Gelişmekte olan ülkelerle işbirliği içinde, gençlik için düzgün ve üretken iş olanakları sağlanması

- İlaç şirketleri ile işbirliği içinde, gelişmekte olan ülkelerde zorunlu ilaçlara makul fiyatlarla ulaşabilmenin sağlanması.

Kalkınmanın gerekliliği sadece ekonomik yaşamın sürdürebilmesi için değil, toplumların sosyal ve kültürel olarak da kendilerini geliştirebilmeleri için gereken bir süreçtir. Kalkınma; ülkedeki bireylerin, yaşam düzeyinin yükseltilmesi ve giderek uygar dünyadaki gelişmiş ülkeler arasına katılması demekse, ondan vazgeçmek mümkün değildir. Özetle; kalkınmanın hedef haline gelmesinin temelinde insan hayatına sundukları olduğunu söylemek mümkündür.

6.1 Ekonomik Kalkınmadan İnsani Kalkınmaya Geçiş

Bir ülkede milli gelir artışının yüksek oluşu, o ülkenin gelişmiş bir ülke olarak adlandırılabilmesi için yeterli değildir. Ekonomik açıdan kalkınmış birçok ülkede sosyal sorunların çözülemediğinin görülmesi üzerine ekonomik büyüme ve insani gelişme arasındaki ilişkinin daha iyi kurulması gereği ortaya çıkmıştır.

İnsani kalkınma, uzun yıllar gelişmekte olan ülkelerin gelişmişlik düzeylerini ifade etmekte kullanılan ekonomik kalkınma ya da sosyo-ekonomik kalkınma kavramlarından farklı olarak, toplumların yaşam kalitesinin iyileştirilmesini esas almaktadır. İnsani kalkınma kavramı çok boyutlu bir kavramdır. Gelirin yanında insan mutluluğu ve yaşam kalitesini, iyi bir eğitimi, sağlıklı ve uzun bir yaşamı içermektedir. Bunun yanı sıra, insanın her alanda yaratıcılığını kullanmasına olanak sağlayan, demokratik hak ve özgürlükleri güvence altına alan bir yaklaşım içermektedir.

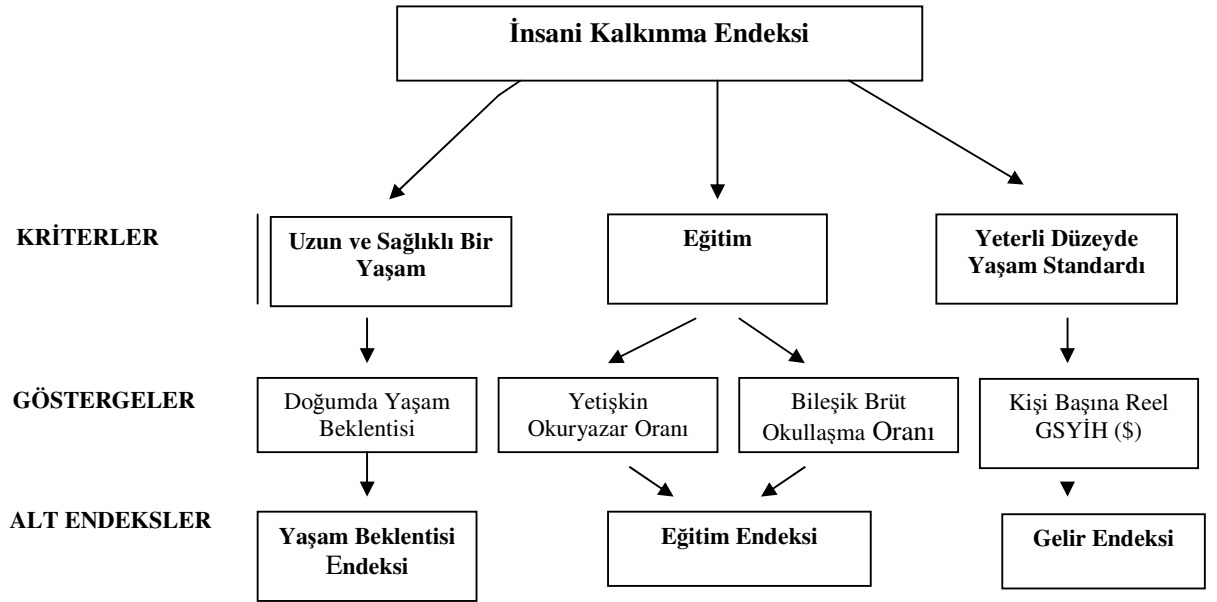
İnsani kalkınma, kişilerin en temel gereksinimlerini karşılayabilmelerini, sağlıklı bir ortamda yaşayabilmelerini, eğitim yolu ile kendilerini geliştirebilmelerini ifade eder. Tüm bu olanaklar yaşam kalitesinin göstergeleridir. İnsani kalkınma ve yaşam kalitesi son derece göreceli kavramlar olduğundan, bunları tanımlamak da oldukça güçtür. Bu konuda geliştirilen ve yaşam kalitesi göstergelerini içeren ölçüt, ilk kez 1990 yılında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından İnsani Kalkınma Endeksi (İKE) adlandırılmıştır (Demir 2006). İKE, ülkelerarası sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerinin de ortaya koymak amacı ile oluşturulmuştur.

6.1.1 İnsani Kalkınma Endeksi

Yaşam kalitesini ancak göreceli olarak gösterebilen insani kalkınma kavramının ölçülebilmesi ve bu ölçümün güncelliği ve gerçeği tam olarak yansıtması ayrı bir önem taşımaktadır. İnsani kalkınma kavramı, ülkelerin refah ve kalkınmışlık derecesini, yani çağdaş anlamıyla insani kalkınma kavramını sayısal değerlere dönüştürerek ölçümleme yapılmasını sağlar. İnsani Kalkınma Endeksi, hem ekonomik hem de sosyal kalkınmayı dikkate alan çok yönlü bir ölçüttür. Yaşam kalitesinin bir göstergesi olan bu endekste bulunan değişkenler;

- satın alma gücüne dönüştürülmüş gelir,
- ortalama yaşam süresi beklentisi,
- ortalama eğitim süresi-yetişkinler arasındaki okuma yazma oranıdır (UNDP 2005).

Şekil 1 : İnsani Kalkınma Endeksi

Kaynak: UNDP, (2001), “Human Development Report 2001”, Making New Technologies work for human development, p:239, Oxford University Press, New York.

Şekil 1’de İnsani Kalkınma Endeksin hesaplanmasında kullanılan kriter, gösterge ve alt endeksler gösterilmektedir. Endekste gösterilen değişkenlerin her biri için ele alınan ülkeler içinde en düşük ve en yüksek değerler bulunur. Bu iki değer arasındaki

fark, ulaşılması gereken toplam uzunluk olarak kabul edilir. Bir ülkenin puanı, o ülkenin toplam uzunluğunun yüzde olarak neresinde olduğunu göstermektedir. Yani, insani kalkınma endeksi, üç alt endeksin toplanıp, üçe bölünmesi ile elde edilir.

Endeks hesaplamalarında kullanılan minimum ve maksimum değerler, ülkelerin geçmiş yıllardaki performansları dikkate alınarak saptanmaktadır. Göstergelerin her biri için minimum ve maksimum değerler şunlardır:

- Doğumda yaşam beklentisi: 25 yaş ve 85 yaş,
- Yetişkin okuryazar oranı: %0 ve %100,
- Okullaşma oranı: %0 ve %100,
- Kişi başına reel GSYİH (\$): 100\$ ve 40,000\$.

6.1.2 İnsani Kalkınma Endeksi'nin Hesaplanması

UNDP'nin açıkladığı İnsani Kalkınma Endeksi(İKE), insani gelişme konusunun üç boyutunu ölçen bir bileşik göstergedir. Sıralamanın kriterleri uzun ve sağlıklı bir yaşam, eğitim ve insanca bir yaşam standardına sahiplik olarak ifade edilmektedir. Bu çerçevede insani gelişme raporları kalkınmanın sadece ulusal geliri büyüten değil eninde sonunda 'insanların seçimlerini artıran süreç' olduğunu savunmaktadır.

İnsani Kalkınma Endeksi, insani refahın değişimlerini gösteren, farklı bölgelerde ve ülkeler arasında gelişmeyi karşılaştıran barometre ve ulusal hükümetlerin sağladığı istatistiklere dayandırmaktadır. İnsani Kalkınma Endeksi (İKE) hesaplanırken Yaşam Beklentisi Endeksi, Eğitim Endeksi ve GSYİH Endeksi'nin aritmetik ortalaması alınmaktadır:

$$\text{İKE} = \frac{(\text{Yaşam Beklentisi Endeksi}) + (\text{Eğitim Endeksi}) + (\text{GSYİH Endeksi})}{3}$$

3

Birleşmiş Milletler UNDP tarafından geliştirilen insani kalkınma endeksi, hem ekonomik hem de sosyal kalkınmayı dikkate alan çok yönlü bir ölçüttür. İKE, ülkeler arasında kalkınmışlık düzeyleri açısından bir karşılaştırma yapılmasına olanak sağlamaktadır. Mutlak değil, göreceli bir ölçüttür. Birleşmiş Milletler tarafından her yıl

yapılan hesaplamalar sonucu, ülkeler düşük, orta ve yüksek insani kalkınmaya sahip olarak üç gruba ayrılmaktadır.

Ülkelerin kalkınmışlığını ölçmek için kullanılan insani kalkınma endeksi 0 ile 1 arasında değerler almaktadır. Ülkeler arasında karşılaştırma imkânı verir. Sıfır ile bir arasında değer alan ülkeleri Birleşmiş Milletler, düşük, orta ve yüksek insani kalkınmaya sahip olarak üç gruba ayırır. Buna göre;

0,00 – 0,49 değerlere sahip ülkeler: Düşük insani kalkınmaya sahip ülkeler,

0,50 – 0,79 değerlere sahip ülkeler: Orta düzeyde insani kalkınmaya sahip ülkeler

0,80– 1,00 değerlere sahip ülkeler: Yüksek düzeyde insani kalkınmaya sahip ülkeler.

Dünya ülkeleri içerisinde en iyi insani kalkınma endeks değerine sahip ülke Norveç'tir. Gelir endeksi açısından Lüksemburg, yaşam beklentisi endeksi açısından Japonya ilk sırayı almaktadırlar. Eğitim endeksinde ise ilk sırayı Belçika, Danimarka, Hollanda, Finlandiya, İsveç, İngiltere ve Norveç paylaşmaktadırlar. İnsani gelişme endeks sıralamasında en altta Sierra Leone yer almaktadır. Bu ülkeyi Nijer, Burundi, Burkina Faso, Etiyopya, Mozambik gibi ülkeler izlemektedir.

Bilgi çağında yaşadığımız 21.yüzyılda dünyada hala okuma-yazma oranı çok düşük olan ülkeler vardır. Örneğin dünyada insani gelişme endeksi en yüksek ülke olan Norveç'te okuma yazma oranı % 99 olarak hesaplanmıştır. Buna karşın Sierra Leone de yetişkinler arasında okuma yazma bilenlerin oranı % 32.0 lık veriyle Norveç'te okuma yazma bilenlerin üçte birinden daha azdır. Okullaşma oranı açısından da iki ülke arasındaki fark dikkat çekicidir. Sierra Leone de okullaşma oranı % 30 iken Norveç'te ise bu oran % 98 civarındadır.

Refah standardı açısından kıyaslandığında ise durum çok daha şaşırtıcıdır. Norveç'te reel GSYİH 28.433 dolar iken bu tutar dünyanın en yoksul ülkesi olan Sierra Leone' de sadece 448 dolar dır. Tablo 7 de seçilmiş ülkelerdeki insani kalkınma endeks değerleri ve dünya sıralamasına ait bazı verilere yer verilmektedir.

Tablo 7 : Seçilmiş Ülkelerde İnsani Kalkınma Endeksi 2005

Ülkeler	Sıra	Yaşam Beklentisi Endeksi	Eğitim Endeksi	Gelir Endeksi	İnsani Kalkınma Endeksi
Belçika	9	0.90	0.99	0.94	0.945
Çek Cum.	31	0.84	0.93	0.85	0.874
Danimarka	14	0.87	0.99	0.96	0.941
Almanya	20	0.90	0.96	0.94	0.930
Yunanistan	24	0.89	0.97	0.88	0.912
İspanya	21	0.91	0.97	0.90	0.928
Fransa	18	0.91	0.97	0.94	0.938
İtalya	18	0.92	0.95	0.94	0.934
Lüksemburg	4	0.89	0.95	1.00	0.949
Macaristan	35	0.80	0.96	0.83	0.862
Malta	32	0.89	0.85	0.86	0.867
Hollanda	12	0.89	0.99	0.95	0.943
Avusturya	17	0.90	0.96	0.95	0.936
Polonya	36	0.82	0.96	0.79	0.858
Finlandiya	13	0.89	0.99	0.94	0.941
İsveç	6	0.92	0.99	0.93	0.949
İngiltere	15	0.89	0.99	0.94	0.939
Bulgaristan	55	0.79	0.91	0.73	0.808
Romanya	64	0.77	0.89	0.72	0.792
Türkiye	94	0.73	0.82	0.70	0.750
Norveç	1	0.91	0.99	0.99	0.963
ABD	10	0.87	0.97	0.99	0.944
Japonya	11	0.95	0.94	0.94	0.943
Kanada	5	0.92	0.97	0.96	0.949
Çin	85	0.78	0.84	0.65	0.755
Arjantin	34	0.82	0.96	0.80	0.863
Brezilya	63	0.76	0.89	0.73	0.792
Meksika	53	0.83	0.85	0.75	0.814
Rusya	62	0.67	0.96	0.76	0.795

Kaynak: UNDP, (2005), “Human Development Report 2005”, International Cooperation at a Crossroads Aid, Trade and Security in an Unequal World, Pp.:219-220, New York.

Kişi başına düşen gelir yönünden yapılan “gelişmekte olan” ve “gelişmiş ülke” sınıflandırması açısından değerlendirildiğinde ise şu sonuçlara ulaşılır.

- Araştırmalar sonucunda tüm dünyada ortalama yaşam beklentisi 66.7 yıl olarak tahmin edilmektedir. 174 ülke ortalamasına göre dünyada okuma-yazma oranı 78.0, okullaşma oranı % 65; ortalama kişi başına reel GSYİH 6.980 dolar dır.

- Gelişmiş ülkelerde ortalama yaşam beklentisi 78 yıl, okuma yazma oranı % 99; okullaşma oranı % 94; reel kişi başına düşen GSYİH ise 26.050 dolar olarak hesaplanmıştır.

- Gelişmekte olan ülkelerde ise ortalama yaşam beklentisi 64.5 yıl olarak tahmin edilmektedir. Okuma yazma oranı % 72.9; okullaşma oranı ise % 61 olarak hesaplanmıştır. Gelişmekte olan ülkelere kişi başına düşen GSYİH ise yaklaşık 3.530 dolar civarındadır.

6.1.3 Türkiye’de İnsani Kalkınma Endeksinin Gelişimi

Türkiye tarihsel süreç içerisinde insani gelişme açısından bazı alanlarda gelişme kaydetse de, genel olarak performansının yeterli olmadığı söylenebilir. Çünkü ülkeler bazında yapılan sıralamadaki yerinde yıllar itibarıyla çok fazla bir değişiklik olmamıştır. (Birleşmiş milletlerin 2003 yılı İnsani Kalkınma Raporu verilerine göre) Türkiye 1975 yılında 0,589 indeks değeri ile 96. sırada yer alırken, (2005 yılı raporu verilerine göre) 2005 yılında 0,750 indeks değeri ile 94. sırada yer almaktadır.

Aradan geçen 28 yılda sadece ülkeler sıralamasında iki basamak yükselbilmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, ülkenin kalkınma açısından iyi bir performans göstermediği görülmektedir. Bunun en önemli nedenlerinden birisi hiç kuşkusuz 1974 petrol kriziyle başlayan ve süre gelen ekonomik, sosyal ve siyasi krizlerdir. Bununla birlikte Türkiye’nin indeks değerine benzer insani kalkınma endeks değerine sahip olan ülkelerin daha iyi performans göstermeleri de önemli başka bir nedendir.

Günümüzde geleneksel “okur-yazar”lığın yerini “bilgi okur-yazar”lığı almıştır. Bu bağlamda temel eğitim, orta öğretim yanında bilimsel bilgi üreten ve bunları topluma dağıtma fonksiyonlarını gören Yükseköğretim Kurumları çok önemli hale gelmektedir. Türkiye AB’ye üyelik yolunda bugüne kadar birçok uyumlaştırma politikası uygulamış ve uygulamaya devam etmektedir. Ancak eğitim, bilgi teknolojileri konusunda, özellikle gelişmiş AB ülkelerinin düzeyinin çok altındadır.

UNDP Kalkınma İndeks verilerine bakıldığında okullaşma oranı, bölgesel dengesizlikler ve en önemlisi kadınların sosyoekonomik ve siyasi yaşamdaki yerleri itibarıyla Türkiye’nin; Suriye, Mısır gibi Orta doğu ülkeleri ile Ruanda, Gana, Bostwana gibi bazı Afrika ülkelerinin gerisinde kaldığı görülmektedir (UNDP 2005).

UNDP tarafından yayınlanan 2005 yılı verilerini esas alan İnsani Kalkınma Raporunda ise Türkiye orta düzeyde insani gelişme kategorisinde yer almaktadır.

Türkiye insani gelişme yönünden Arjantin, Kolombiya, Tayland, Malezya Brezilya, Lübnan, Libya, Bulgaristan gibi ülkelerin daha gerisinde yer alırken komşumuz Yunanistan 23. sırayla İnsani gelişme yönünden Türkiye'nin çok ilerisindedir. Tablo 8'de Türkiye'nin yıllar itibariyle insani kalkınma endeksindeki gelişmeler gösterilmiştir. 1975 yılında 0,589 endeks değerine sahip olan Türkiye bu rakamı 2005 yılı itibariyle 0,750'ye yükseltmişse de, bu ülkenin bir üst ülke grubu içerisine girmesine yetmemiştir.

Tablo 8:Türkiye'nin İnsani Kalkınma Endeksi Gelişimi (1975–2005)

Yıllar	İnsani Kalkınma Endeksi
1975	0,589
1980	0,612
1985	0,649
1990	0,681
1995	0,712
2001	0,734
2003	0,750

Kaynak: UNDP, (2005), “Human Development Report 2005”,International Cooperation at a Crossroads Aid, Trade and Security in an Unequal World, Pp.:219-220, New York.

Türkiye'nin gelişmekte olan ülke klasmanında yer alan bir ülke olarak beşeri sermaye konusunda oldukça yetersiz olduğu söylenebilir. Söz konusu indeksin genel sıralamasında ülkemiz 2005 yılı için hazırlanan endekste de 177 ülke içinde 94. sırada yer almıştır. Türkiye bu seviye ile halen “orta gelirli ülkeler” sınıfında yer almaktadır. Türkiye, orta düzeyde insani kalkınmaya sahip bir ülke olarak, özellikle son yıllarda giderek sıralamada daha aşağılara gitmektedir. İKE açısından büyük aşamalar kaydedemediğimiz ne yazık ki bir gerçektir.

2006 Yılı İnsani Kalkınma Raporu'na göre Türkiye İnsani Gelişim Endeksi'nde 177 ülke arasında iki sıra yükselerek 92'nci sırada yer almıştır ve 2006 yılında da “orta düzeyde gelişmiş ülke” olarak kabul edilmektedir. Listenin ilk sırasında yine Norveç yer almaktadır.

Türkiye'nin 2006 insani kalkınma sıralamasında yükselmesini, en çok kişi başına düşen gayrisafi yurtiçi hasılanın (GSYİH) satın alma paritesi cinsinden 7 bin 753 dolara çıkması etkilemiştir. Ancak, gelirdeki bu artış Türkiye'yi bir üst lige yükseltmemektedir. Türkiye'nin insani kalkınması yüksek ülkeler arasına girmesi için 29 sıra yükselip 63'üncülüğe ulaşması gerekmektedir. UNDP 2006 İnsani Kalkınma Endeksi'ne göre Türkiye halen, özellikle eğitim, okullaşma ve yaşam beklentisi

konularında çok önemli sorunlarla karşı karşıya kalmaya devam etmektedir. Bu konuda Arnavutluk, Bosna gibi daha yoksul ülkeler, Türkiye'den iyi performans göstermiştir.

6.2 Kalkınma Anlayışlarında Değişim

Geleneksel kalkınma anlayışının, çok boyutlu kalkınma olgusuna yöneldiğini ve artık kalkınmanın daha geniş bir içerikte ele alındığını önceki bölümlerde detaylı bir şekilde incelemiştik. Gerçekten de yalnızca kişi başına düşen GSMH artışının, sağlıklı gelişen bir ekonominin göstergesi olarak kabul edilmesinin, kalkınma olgusunu açıklamada son derece yetersiz olduğu anlaşılmaktadır.

Günümüzde ülkelerin kalkınmışlık düzeyleri, milli gelir miktarı yanında; eğitim, sosyal, kültürel ve politik durumları ile de ölçülmektedir. Ekonomik gelişme kişi başına düşen mal ve hizmet birimleriyle ifade edilebildiği gibi, kişi başına düşen eğitim ve sağlık harcamaları da gelişmişliğin önemli ölçütleri arasındadır. Bunlara paralel olarak okuryazarlık ve okullaşma oranı, ortalama yaşam süresi gibi değerler de bir ülkenin gelişmişlik düzeyinin bir göstergesidir. Bütün bunlar kalkınmanın merkezine insanı yerleştirmektedir. İnsanın düşüncesi, yetenekleri, eğitim düzeyi ile oluşan ekonomik ve kültürel ortam yenilik ve yaratıcılığı gerçekleştirerek üretim sürecinin girdisi olarak ekonomiye katkı sağlamaktadır.

1998 yılında refah ekonomisine katkılarından dolayı Nobel Ekonomi Ödülü kazanan ekonomist Amartya Sen, gıda üretimi ve parasal temelli ürünlerin oluşturduğu gelirlerin, kalkınmanın tam ölçütünü gösteren değerler olamayacağını savunmaktadır. Yüksek gelir düzeyine sahip ülkelerin, yoksulluğu giderememiş ve adil gelir dağılımını tamamen sağlayamamış olmasına dikkat çekmiştir. Sen'in bu görüşleri doğrultusunda, Birleşmiş Milletler'in her yıl yayınladığı Kalkınma Programındaki kriterlere ilave olarak, gelir düzeylerinin yanı sıra, ülkelerdeki bebek ölüm oranları, ortalama yaşam süreleri, okuma yazma oranları, günlük tüketilmesi gereken kalori miktarları gibi kriterler de toplumsal refahın tespitinde kullanılmaya başlanmıştır.

6.2.1 Temel Gereksinimler Yaklaşımı

Bugüne değin yoksulluk konusunda yapılan araştırmalarda hep kişilerin yaşamlarını sürdürmeleri için gerekli bir gelir imkanına sahip olup olmadıkları konusu araştırılmaktadır. Ancak yoksulluk, parasal bir gelire sahip olmanın ötesinde bireylerin insanca yaşamlarını sürdürmeleri için gerekli asgari sosyal imkanlara sahip olup olmadıkları yönünden de araştırılmalıdır. Örneğin, dünyanın birçok bölgesinde yeterli gelire sahip olmakla birlikte insani yaşam için gerekli şartlara ve imkanlara sahip olmayan bireyler bulunmaktadır. Buradan hareketle Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ilk kez 1997 yılında yayınladığı İnsani Kalkınma Raporu içerisinde yoksulluğun bu farklı boyutlarını ele almakta ve ölçmeye çalışmaktadır.

Yoksulluğun giderilmesi kapsamında beslenme, sağlık, eğitim vb gibi temel hizmetlerin sağlanmasına öncelik veren çalışmalar, Temel Gereksinimler Yaklaşımı adı ile yeni bir yaklaşımın doğmasına yol açmıştır. Temel Gereksinimler Yaklaşımı'nın kurucularından olan Seers, Kalkınmanın Anlamı (1979), adlı eserinde kalkınmanın merkezinde insan olduğunu ve insani potansiyelin gerçekleşmesinin kalkınmanın temel ölçütü olduğunu vurgulamıştır. Temel gereksinimler Dünya Bankası'nın ortaya koyduğu biçimiyle iki unsur tarafından belirlenmektedir (Han ve Kaya 2004):

- Beslenme, konut, giyim gibi fizyolojik gereksinimlerin karşılanması,
- Sağlık, içme ve kullanma suyu, eğitim, ulaşım gibi temel hizmetler denilen gereksinimlerin karşılanmasıdır.

Temel ihtiyaçlar yaklaşımı, basit bir biçimde, yaratılan gelirin yoksullar lehine yeniden paylaşımını öngörmemektedir. Aksine öngörülen politikalar, insan sermayesine yapılan yatırımları içermekte ve bu yolla kalkınma üzerinde olumlu etkiler yaratılacağını ileri sürmektedir (Han ve Kaya 2004)

Bu yaklaşım çerçevesinde ekonomik büyüme bir gereklilik olarak görülmele birlikte, yarattığı sonuçlar nedeni ile kalkınma sürecine ilişkin göstergelerin ve amaçların yeniden tanımlanması gerektiği savunulmaktadır.

6.2.2 Kalkınma Etiği

1970'li yıllardan itibaren pek çok uluslararası kuruluş ve ekonomist tarafından, kalkınma iktisadının asıl amacının temel insan ihtiyaçlarının nasıl giderileceğine ilişkin politika önerilerinde bulunmak olduğu öne sürülmektedir. 1990'lı yıllardan itibaren temel ihtiyaçlar etiği yaklaşımı altında, pek çok sosyal bilimci, yerel farklılıkları da gözetenek temel insan ihtiyaçlarının genelliğini ve evrenselliğini ortaya koymakta ve temel insan ihtiyaçlarını yeniden tanımlamaktadır..

Bu konuda çalışmalar yapan araştırmacılarından biri de D.Goulet'tir. Goulet “Kalkınma Etiği ya da Kalkınma Ahlakının” kurucusu olarak tanınlanır. Goulet 1960'lı yıllardan bu yana kalkınma kavramının yeniden tanımlanması ve öncelikle ahlaksal açıdan sorgulanması gerektiğini savunmuştur (Han ve Kaya 2004).

Ahlaki değerlerin önemsenmesi gerektiğini vurgulayan Goulet, temel gereksinimler sağlandıktan sonra bireylerin kendilerine güvenlerinin geliştirilebilmesi için bireysel özgürlüklerin de genişletilmesi tezini savunmuştur. Günümüzde 21. yüzyıl ekonomisinin daha insan merkezli olması yolunda atılan adımlardan yola çıkılarak, kalkınma modelleri ve arayışlarının da değişim geçirdiği gözlemlenmektedir.

6.2.3 Sürdürülebilir Kalkınma

Kalkınmada amaç olan ekonomiyi genişletmek, dünya geneline yansıtıldığında küresel ekonominin genişletilmesi anlamına gelmektedir. Küresel ekonominin genişlemesi ise yerkürenin doğal kaynakları ve sistemleri üzerindeki baskıları da arttırmaktadır.

21. yüzyılda büyük önem kazanmış ve bazı ekonomistler tarafından yeni dönemin egemen hedefi olarak kabul edilen “sürdürülebilir kalkınma”; gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılayabilmelerini tehlikeye sokmaksızın, bugünkü kuşakların ihtiyaçlarını karşılayabilen kalkınma stratejisidir. Sürdürülebilir kalkınma, insan ile doğa arasında denge kurarak doğal kaynakları tüketmeden, gelecek nesillerin ihtiyaçlarının karşılanmasına ve kalkınmasına olanak verecek şekilde bugünün ve

geleceğin yaşamını ve kalkınmasını programlama anlamını taşımaktadır. Sürdürülebilir kalkınma sosyal, ekolojik, ekonomik ve kültürel boyutları olan bir kavramdır.

1987 yılında hazırlanan Ortak Geleceğimiz ya da Brundtland Raporu'na göre benimsenen eko-kalkınma, sürdürülebilir kalkınma stratejisinin temelini oluşturmaktadır. Çok boyutlu olan sürdürülebilir kalkınma kavramıyla; kalkınma ve mevcut doğal kaynaklar ile çevre korumasının birbirini bütünleyici kavramlar olduğu ve ikisinin de ortak amacının yaşam kalitesinin iyileştirilmesi anlamına geldiği belirtilmektedir.

Sürdürülebilir kalkınma kavramıyla ilgili uluslararası düzeydeki ilk bütünsel yaklaşımlar, 1992'de Rio de Janeiro'da gerçekleştirilen "Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı"nda ele alınmıştır. Konferans'ta, çevre ile kalkınma stratejilerinin tüm alt başlıkları irdelenerek, bunların karşılıklı etkileşimlerinin sorgulandığı bir 21. yüzyıl gündemi (Gündem 21) belirlenmiştir.

Sürdürülebilir kalkınma, toplumun refahı için kısa, orta ve özellikle uzun vadede gerekli olan ihtiyaçların karşılanmasına yönelik ekonomik büyüme modelini tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. Bu kavram, bugünün ihtiyaçlarının, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını yerine getirme olanağını engellemeyecek biçimde karşılanmasına yönelik kalkınma düşüncesini temel almaktadır. Uygulamada ise sürdürülebilir kalkınma, çevrenin korunmasına önem vermek suretiyle uzun vadeli bir ekonomik kalkınmanın koşullarını oluşturmayı öngörmektedir. Mart 1995'de Kopenhag'da gerçekleştirilen sürdürülebilir kalkınma konferansı, toplumsal dışlanmayla mücadele edilmesi ve kamu sağlığının korunmasının önemini vurgulamıştır (www.ikv.org.tr.Erişim Tarihi:24.07.2007).

Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımında: sosyal ve ekonomik politikalar, doğal kaynakların yönetimi, çevrenin korunması ve gelecek nesillerin ihtiyaçları adı altında dört anahtar konu birlikte ele alınmaktadır. Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi için çevre ve ekonomi arasındaki etkileşime yönelik olarak literatürde çeşitli çalışmalar yer almaktadır. Yapılan bu çalışmalar konuyu farklı noktalarda ele almışlardır. En basit neo-klasik tek sektörlü bir model olan Solow'un büyüme modeli: temelde büyüme ile kirlilik bağlantısını test etmektedir. Model: içsel büyüme modeli çerçevesinde çevreye

verilen zararları azaltıcı ve kaynakları yeniden üretici teknolojiye yönltilmesini sağlayan bir modeldir. İçsel büyüme kuramlarında beşeri sermayeye verilen önem nedeniyle bireyin nitelikli olacağını, bununda çevre için eğitimi, katılımı ve çevre bilincini geliştirici etki yapacağını savunmaktadır. Solow modelinde, ülke dengeli büyüme yolunda yaklaşırken, sürdürülebilir büyümeye doğru geçiş ilk olarak ekonomik büyümeyi kötüleştirici daha sonra ilerleyici çevresel niteliğe sahip olacağını ortaya koymaktadır. Coase (2000) tarafından ortaya konulan ve çevresel sorunların çözüm yaklaşımı olarak literatüre “Coase Teoremi” olarak geçen teoriye göre: dışsal ekonomilerde mülkiyet hakları oluşturulursa, taraflardan biri diğerinin zararını karşılayarak sosyal optimuma ulaşılır ve ekonomik etkinlik sağlanacağına dayanmaktadır.

Önümüzdeki yıllarda, artan ekonomik faaliyetler ve nüfus hareketleri nedenleriyle, çevresel sorunların yerel, ulusal, bölgesel ve küresel düzeylerde şiddetlenmesi beklenmektedir. Böyle büyüyen sorunlara cevaben, çevreye daha az zarar veren ekonomik kalkınma modellerinin desteklenmesi büyük öncelik taşımaktadır. Bunun için, daha güçlü siyasi irade ve vizyon, ulusal düzeyde etkili çevre politikaları ve artan ölçüde bölgesel ve küresel işbirliğini gerektirmektedir (DPT 1998).

Mevcut kalkınma politikalarına ve eğilimlere müdahale edilmediği ve yeni stratejiler denenmediği sürece, geçerli büyüme gelecek kuşakların yaşamını ve refahını tehdit etmektedir. Sürdürülebilir kalkınma ile gelecek kuşakların yaşam ve refahları güvence altına alınmaktadır.

1950-2000 yılları arasında kereste kullanımı üç katına, kağıt kullanımı altı katına, yakalanan balık miktarı beş katına, fosil yakıt tüketimi dört katına çıkmış, hava ve suyu kirleten öğelerin sayısı ise katlanmıştır (www.fao.org.Erişim Tarihi:25.12.2006). Bu durum sürdürülebilir kalkınma açısından tehlike sinyalleri vermektedir. Dünya ekonomisinin gelişmekte olduğu, ancak ekonominin üzerinde yükseldiği eko-sistemin büyümediği acı bir gerçektir. Bu gerçek ekonomi-ekosistem arasındaki ilişkinin giderek gerginleşmesine sebep olmaktadır.

Ekonomi teorisyenleri daha çok büyüme sorunları ile ilgilendiklerinden ekonomik büyüme ve kalkınmanın çevre üzerindeki etkilerini pek önemsemediler. Çünkü doğal

kaynak arzının sınırsız olduğu ve üretim amacı ile ürüne dönüştürölme potansiyelinin sonsuz olduğu kanaatindeydiler. Bu nedenle uzun dönemde ortaya çıkabilecek sorunları dikkate almadılar (Başkaya 2001).

Sürdürölabilir kalkınmanın çok boyutlu bir kavram olmasının yanı sıra kalkınma ve çevre korumanın birbirine çelişik kavramlar olmadığı, aksine ikisinin de yaşam kalitesinin arttırılmasına yönelik kavramlar olduğu savunulmaktadır. Sürdürölabilir kalkınma, uzun vadeli planlama ve uluslararası uyuma dayalı politikalar ile gerçekleştirilebilir. Ekolojik kaygılar taşıyan kalkınmanın sürdürölabilirliğinin sağlanabilmesi için kapitalist mantığın dışına çıkılması gerekmektedir (Başkaya 2001).

Ülkeler ancak belirli bir kalkınmışlık düzeyine ulaştıktan sonra sürdürölabilir kalkınma konularını önemsemeye başlamaktaalar. Kalkınma sürecinde çevre sorunları ve sürdürölabilir kalkınma ihmal edilerek, pek dikkate alınmamaktadır. 1980'li yıllardan itibaren büyüme odaklı çevre sorunlarının ve sürdürölabilir kalkınmaya yönelik problemlerin ortaya çıkması ile mevcut kaynak yapısı ve çevre ile uyumlu kalkınma politikaları üreilmeye başlanmıştır.

Tüm dünyanın çözmesi gereken sorun, kendi kendini yok etmeden insanların temel gereksinimlerini karşılayabileceği bir sistem tasarlamaktır. Kyoto Protokolü, küresel ısınma ve iklim değışikliği konusunda mücadeleyi sağlamaya yönelik uluslararası tek çerçeve olarak belirlenmiştir. Birleşmiş Milletler İklim Değışikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS) içinde imzalanmıştır. Bu protokolü imzalayan 160 ülke, karbon dioksit ve sera etkisine neden olan diğer beş gazın salınımını azaltmaya veya bunu yapamıyorlarsa salınım ticareti yoluyla haklarını arttırmaya söz vermişlerdir. Protokol, ülkelerin atmosfere saldıkları karbon miktarını 1990 yılındaki düzeylere düşürmelerini gerekli kılmaktadır. 1997'de imzalanan protokol, 2005'te yürürlüğe girebilmiştir. Çünkü, protokolün yürürlüğe girebilmesi için, onaylayan ülkelerin 1990'daki emisyonlarının (atmosfere saldıkları karbon miktarının) dünyadaki toplam emisyonun %55'ini bulması gerekmekteydi ve bu orana ancak 8 yılın sonunda Rusya'nın katılımıyla ulaşılabilmiştir.

Günümüzde gelişmiş ülkelerin sürdürölabilir kalkınmaya yönelik söylemlerine rağmen, bu kalkınma modeline yönelik katkı yaptıklarını söyleyebilmek ne yazık ki

mümkün değildir. Dünyanın en önemli gücü olan ABD, tüm ülkelerce kabul gören Kyoto protokolüne imza koymamaktadır. Hem sürdürülebilir kalkınmanın önemini vurgulamak hem de sürdürülebilir kalkınma için yapılması gerekenlere destek vermemek ne büyük bir çelişkidir.

Sonuç olarak sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşebilmesi; sürdürülebilir şekilde teknik bilgi ve üretim artışını sağlayabilecek bir ekonomik sistem, uyumsuzluklara dayalı gerilimlere kendi içinde çözüm üretebilen bir sosyal sistem, ekolojik tabanı korumaya özen gösteren bir üretim sistemi, sürekli yenilik peşinde koşan bir teknolojik sistem, ticarette ve finansmanda sürdürülebilirliği sağlayan bir uluslar arası sistem, hataları giderme yeteneğine sahip esnek ve ılımlı bir yönetim sisteminin oluşturulması alınacak kararlara vatandaşların etkin katılımının sağlanmasını ile mümkün olacaktır.

6.3 Kalkınmanın Ekonomik ve Sosyal Engelleri

Her ülkenin ekonomik ve sosyal koşulları farklı olduğundan, kalkınma politikalarında ortak noktalar olmasına rağmen temelde farklılıklar gözlemlenmektedir. Kalkınma politikasını, ülke otoritelerinin ekonomik ve sosyal tercihleri belirlemektedir. Belirlenen bu tercihler ülkede yaşanan sorunlara yönelik olarak uygulamaya konulmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerin koşulları farklı olduğundan yaşamakta oldukları sorunlar da farklılık gösterebilir. Ancak kalkınmaya engel teşkil edecek ekonomik ve sosyal sorunlar benzer özellikler taşımaktadır. Büyük bir kısmı az gelişmiş ülkelerin yapısal özelliklerinden kaynaklanan ve ortak özellikler taşıyan, kalkınmanın ekonomik ve sosyal engelleri başlıca şöyle sıralanabilir:

- Hızlı nüfus artışı
- Dünya piyasalarında yaşanan istikrarsızlık
- Üretim ve sermaye birikimi yetersizliği
- İç Pazar yetersizliği
- Ulaştırma ve haberleşme olanaklarının yeterli düzeyde geliştirilememesi
- Kalifiye olmayan işgücü ve beşeri sermaye
- Bankacılık ve sigortacılık sisteminin etkin olmayışı
- Gelir dağılımındaki aşırı adaletsizlik

- Olması gerekenin altında eğitim düzeyi
- Sağlık sisteminin yetersizliği ve buna bağlı olarak yaşam süresinin kısalığı
- Yozlaşma ve rüşvetin yaygınlığı
- Etkin vergi sisteminin eksikliği
- Teknoloji kullanımı yetersizliği ve modernleşme eksikliği.

Kalkınmanın engellerinden biri de gelişmekte olan ülkelerin her zaman optimal çözümleri seçebilecek olanaklara sahip olamamalarıdır. Buradan varabileceğimiz yargı; gelişmekte olan ülkelere gerçekten kaynakların yetersizliği değil, kaynakları işleyerek ekonomik ve sosyal yapıyı harekete geçirebilme noksanlığıdır.

Gelişmekte olan ülkelere kalkınmanın tam olarak sağlanamamasının bir nedeni de, kalkınma planlarının ülkelerin mevcut yapısal özelliklerine göre şekillenmemesi ve toplumun sosyo-kültürel yapısı ile uyum sağlayamamasıdır. Aynı zamanda bilimsel ve teknolojik gelişmenin yarattığı imkanlardan yararlanma olanakları da kısıtlıdır. Kalkınma sürecinde, tüm bunların yanında siyasal ve ekonomik bağımsızlıkları da birlikte kullanamazlar. Çünkü az gelişmiş ülkelere yapılan kaynak aktarımının ardında askeri ve politik amaçların bulunduğu gerçeği vardır (Minibaş 1992).

Gelişmekte olan ülkelere tarımsal üretim ve istihdam gibi temel konulardaki gibi yapısal sorunların varlığı ciddiyetini korumaktadır. Tarım piyasalarında yaşanan gelişmeler ve dünyada hızla artan nüfus, ülkelerin kalkınma stratejilerini de etkileyen boyutlara ulaşmıştır. Ülkeler arasındaki gelişim farklılıkları, teknolojik üstünlüğün yarattığı ayırım, nüfus artış oranlarındaki farklılıklar, tarım ve sanayi sektörlerinde çalışanlar arasında yaşanan gelir dengesizliği, toplumların kalkınma aşamasında görülen sorunların başında gelmektedir. Gelişmekte olan ülkelere yaşanan problemlerin belirlenmesi, gerek teorik gerekse uygulama ve sonucunda politika üretebilme açılarından sürdürülen kalkınma arayışları, ülkeler açısından farklı koşullara sahip olsa da küresel bir sorun olarak nitelendirilmektedir.

Sonuç olarak gelişmekte olan ülkelere, gelir düzeyi düşüktür, eğitim ve sağlık hizmetleri yetersizdir, gelir dağılımında eşitsizlik bulunmaktadır. Söylenebilir ki; genel olarak yaşam standardı düşük, nüfus artış oranı ve işsizlik oldukça yüksek, ülke ekonomisinde tarım kesiminin payı yüksektir. İhracat genellikle; tarım, orman ürünleri

ve hammaddeler gibi temel ihraç ürünlerine dayalıdır ve nihayet uluslar arası ilişkilerde bağımlılık, etki altında kalma ve yüksek bir riske maruz kalma temel özelliştir. Tüm bu koşullar kalkınmayı engelleyici nitelikler taşımaktadır.

6.4 Kalkınmanın Finansmanı

Gelişmekte olan ülkelerin kalkınma hamlelerinde kullanabileceği ekonomik ve sosyal araçlar söz konusudur. Bunlar makro bakımdan yani tüm ülke açısından ele alınarak uygulamaya konulmaktadır. Söz konusu araçlar para, maliye, eğitim, sağlık, dış ticaret vs. politikası adı altında toplanmaktadır. Kalkınma politikası araçlarının gerçekleştirilebilmesi için ülkenin kaynaklarına ihtiyacı bulunmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerin en önemli özelliklerinden birisi, kalkınma için gerekli finansman kaynaklarına yeterli düzeylerde sahip olamamalarıdır. Gerçekten de gelişmekte olan ülkelerin gelişme süreçlerinde karşılaştıkları darboğaz, kalkınma hamlesinin istikrarlı bir şekilde sürdürülebilmesine olanak vermeyen finansman zorluklarıdır.

Az gelişmişlik olgusunun süreklilik kazanmaması ve kısır döngünün kırılabilmesi için ülkeler kalkınma amaçlı kaynak arayışına girmektedirler. Kalkınmanın finansmanı ülkenin iç dinamikleri ile yapılabileceği gibi, bu kaynaklar yetersiz kaldığında dış kaynakların kullanılması da söz konusu olmaktadır. Kalkınmanın finansmanında ne oranda bir kaynağa ihtiyaç duyulacağı önemli bir husustur. Bu oran ülkeden ülkeye farklılık gösterebileceği gibi, ülke içinde dönemden döneme de farklılık gösterebilmektedir. Kalkınma için gerekli finansman büyüklüğünü belirleyen temel unsur; ülkenin hedef seçtiği kalkınma hızıdır. Bu kalkınma hızını yakalayabilmek için kalkınmayı finanse edecek potansiyel iç ve dış kaynaklar önem taşımaktadır.

Kalkınmanın finansmanı, kalkınma politikasının çözüm bekleyen sorunlarından biridir. Bu bölümde önce ülkenin iç finansman kaynakları ele alınarak, ardından da dış finansman kaynakları üzerinde durulmaktadır.

6.4.1 İç Kaynaklarla Finansman

Kalkınmanın iç finansman kaynakları; vergiler, sermaye piyasası, iç borçlanma, gönüllü bireysel ve kurumsal tasarruflar ile enflasyon yolu ile sağlanan gelirlerden yani enflasyonist finansmandan oluşmaktadır. İç finansman kaynakları ekonomik aktörlerin gönüllülük veya zorunluluk esasına göre şekillenmektedir.

Zorunluluk unsuru taşıyan iç finansman kaynaklarının başında vergiler gelmektedir. İç borçlar demokratik toplumlarda genellikle gönüllülük esasına dayanmaktadır. Kalkınmanın iç finansman kaynaklarından enflasyonist finansman da bir anlamda zorunluluk unsuru taşımaktadır.

6.4.1.1 Gönüllü Tasarruflar

Tasarruf, gelirin tüketilmeyen kısmıdır. Tasarruflar, ekonomi literatüründe yatırımlara aktarılır. Yatırımların ve sermaye birikiminin en uygun kaynağı, gönüllü tasarruflardır. Gelişmekte olan ülkelerde kişilerin ortalama gelir düzeyi düşük olduğundan ötürü tasarruf eğilimi çok düşük seyretmektedir. Kişiler gelirleri ile öncelikle temel gereksinimlerini karşılamakta ve gelirlerinin büyük bir kısmını tüketim harcamalarında kullanmaktadırlar.

Kalkınmanın “ödenmesi gereken bir bedeli vardır. Sıkıntılara katlanmadan fedakarlık yapmadan, arzu edilen hedeflere ulaşmak mümkün değildir” (Savaş 1974). Bu amaç doğrultusunda tasarrufları çekici hale getirebilmek için yapılacak uygulamaların başlıcaları aşağıda belirtilmektedir.

- Finansman kurumlarının sayı ve çeşidini arttırarak güvenli yatırım alanları oluşturmak (bankalar, finans ve sosyal sigorta kuruluşları vb)
- Tasarruflara reel faiz uygulamak
- Tasarruf eğilimi yüksek kesimler lehine gelir dağılımını iyileştirmek
- Yatırım olanaklarını arttırarak, yatırımları teşvik etmek (vergi indirimi, ucuz hammadde ve enerji, teşvikler vb).
- Tarımda verimliliği yükseltmek.

Gelişmekte olan ülkelerdeki bireyler gönüllü olarak gelirinden daha büyük bir oranı tasarruf ederse, yatırımlar için kaynak ve sermaye otomatikman devreye girmiş olur. Fakat, bireyler yüksek bir yaşam standardını tercih edecek olursa, o zaman yatırımlar kanalı ile kalkınma zorunlu bir tasarruf yolu olan yüksek vergileme ile yapılacaktır (Kargül 1983).

Gelişmekte olan ülkelerde iç tasarrufların yeterli düzeyde olmaması, sermaye birikimini olumsuz etkilemektedir. Bu ülkelerde sermaye birikiminin iç kaynaklarla arttırılması, ancak tasarrufların artırılması ile mümkündür. Tasarrufları arttırmak için ya tüketimi kısmak ya da gelir miktarını arttırmak gerekmektedir. Gönüllü tasarrufları çekici hale getirerek, yeni finansal kaynakların yaratılması kalkınma açısından büyük öneme sahiptir. Gönüllü tasarrufların arttırılabilmesi için hükümetler tarafından tasarrufları özendirici bir dizi önlemin devreye konulması yaşamsal değer taşımaktadır.

6.4.1.2 Zorunlu Tasarruf: Vergiler

Vergiler kalkınmanın en temel finansman kaynağıdır. Literatürde zaman zaman zorunlu tasarruf olarak da adlandırılan vergiler, kamu harcamalarını finanse etmek amacıyla hükümetlerin gerçek ve tüzel kişilerden cebren ve karşılıksız olarak tahsil ettiği ekonomik değerler olarak tanımlanabilir. Vergilerin amacı, kamu harcamalarını karşılamak için kaynak yaratmaktır. Bunun yanı sıra hükümetler vergi sistemlerini kullanarak, gelir dağılımının yeniden düzenlenmesini, ekonomik istikrarın sağlanmasını ve kalkınmanın sağlanmasını amaçlarlar.

Kalkınmanın finansmanı bakımından en uygun vergileme; gönüllü tasarrufları azaltmadan, genellikle yüksek gelir gruplarının tüketim harcamalarını kısıacak bir vergi politikası ile gerçekleştirilebilir (Han ve Kaya 2004). Ne var ki gelişmekte olan ülkelerin ekonomik yapısı bunu önlemektedir. Gerek dolaylı, gerekse dolaysız vergilerde, vergi yükü büyük ölçüde düşük gelir grupları üzerine binmektedir. Buna karşılık, özellikle tarım kesimindeki yüksek gelir gruplarının katlandıkları özveri oldukça düşüktür.

Vergilemeyi zorunlu bir tasarruf aracı olarak düşündüğümüzde gelişmekte olan ülkelerin aşağıdaki özelliklerinin dikkate alınması gereklidir:

- Gelişmekte olan ülkelerde ortalama gelir düzeyi düşüktür.
- Gelir dağılımı adaletsizdir.
- Vergi toplama etkinliği düşüktür.
- Vergi kaçakları ve vergi kayıpları mevcuttur.

Bu koşullara sahip ülkelerde, vergilerin daha çok düşük gelir grupları üzerinde yoğunlaşması, hem vergi gelirlerinin düşük kalmasına hem de gelir dağılımının daha da kötüleşmesine yol açmaktadır.

Klasik görüşe göre, vergi politikasının sosyal amaçlarından olan vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı ile kalkınmayı sağlama amacı çelişmektedir. Dolaylı vergiler, tüketimi azaltarak tasarrufları teşvik etmesi ve kalkınmaya finansman sağlaması bakımından önemli ise de, adil vergi olarak kabul edilmemektedir. Öte yandan adil olduğu kabul edilen artan oranlı dolaysız vergilerin, yatırımların finansmanı için gerekli tasarrufları ve kalkınmayı olumsuz etkilemesi söz konusudur.

Yukarıda ifade edilen tüm olumsuzluklara rağmen, gelir gruplarının düzeylerine uygun vergi oranlarının tespit edilerek, etkin bir hesap ve denetim mekanizması oluşturularak kaynak sağlanması açısından, vergileme politikası uygulamaları, vazgeçilemez bir yöntemdir. Ancak vergi oranlarının optimal düzeyde belirlenmesi gerekmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde vergi oranları yüksek oranlarda seyrederken, gelişmiş ülkelerdeki vergi oranları daha düşüktür. Bu adaletsizliğin ortadan kaldırılması ve vergi yükünün sadece belirli kesimden değil toplumun tüm kesimlerinden eşit düzeylerde belirlenmesi, gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasına destek sağlayacak önlemler olarak gözükmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde, vergilemenin yayılacağı grupların tespiti de önemli bir sorundur. Eğer ekonomi belirli bir kalkınma hızına sahip değil ise ve büyük ölçekli yatırımlar yapılacaksa, toplumun tümüne belirli oranlarda bu fedakarlığın yüklenmesi söz konusudur. Ancak ülkede belirli bir kalkınma hızına ulaşılmış fakat bu oran yükseltmek isteniyorsa, o zaman yüksek yaşam standardına sahip gruplara bu fedakarlık yüklenebilmektedir.

6.4.1.3 Finansman Kaynağı Olarak Enflasyon

Enflasyonun ekonomi üzerinde çok çeşitli etkileri olmakla birlikte, bu çalışmada sadece bir finansman kaynağı olarak kullanılıp kullanılamayacağı yönündeki işleyişi üzerinde durulmaktadır. O nedenle, enflasyonun nedenleri, çeşitleri ve sonuçları üzerinde detaylı bir şekilde durulmamıştır.

Son yıllarda, ülkeler birbiri ardı sıra devamlı olarak fiyatlar sorunu ile başa çıkmaya çalışmaktalar. Pek çok ülke için enflasyon diye anılan fiyat yükselişleri olgusu, esas itibari ile geçici bir olaydır. Belirli dönemlerde ortaya çıkan ve negatif etkileri yanında zaman zaman olumlu yansımalara da neden olan bir olgudur (Friedman 1981).

Ekonomide fiyatlar genel seviyesinin sürekli ve önemli ölçüde artışı olarak ifade edilen enflasyonun bir hükümet politikası olarak açık finansmana başvurulması sonucunda kalkınmanın finansmanına destek sağlayabileceği yönünde görüşler bulunmaktadır. Temel olarak arz ve talep dengesizliğinden veya maliyetlerdeki artıştan kaynaklanan enflasyonun, gelişmekte olan ülkelerde bazı özel durumlar için olumlu sonuç vermesi muhtemeldir. Özellikle ekonomik kriz dönemlerinde para arzının artırılması sonucu atıl üretim faktörlerinin hükümetler tarafından harekete geçirilmesi olumlu sonuçlar doğurabilir. Çünkü bu tür depresyon dönemlerinde girişimcilerin özel girişimlere pek hevesli olmadığı bilinmektedir. Buna göre enflasyonist finansman, ancak düşük istihdamdaki bir ekonomi için ve belirli koşullarda bir reçete olarak önerilebilir (Han ve Kaya 2004).

Enflasyon, ekonomik düzenin işleyişinde bir aksama ve bir istikrarsızlık anlamına gelmektedir. Ancak toplumsal hayatın tüm dengesizliklerinde olduğu gibi enflasyonun da başlı başına bir sorun olabilmesi için şiddeti önemlidir. Gelişmiş ülkelerde enflasyon da meydana gelen %1-3 oranındaki artışlar ile gelişmekte olan ülkelerde görülen %5-8 oranındaki fiyatlar genel seviyelerindeki yıllık artışlar yıkıcı bir enflasyon olarak kabul edilmemektedir (Tufan 1997).

Azalan verimler yasası nedeni ile ekonomik gelişme her zaman enflasyon ile birlikte yürümektedir. Bunun nedeni, ülkede faaliyet hacmi genişlemeye başlayınca öncesine göre daha az verimli üretim faktörlerinin de kullanılması zorunluluğu ortaya

çıkmaktadır. Daha verimsiz üretim faktörlerinin kullanılması sonucu maliyetler ve dolayısıyla fiyatlar yükselmeye başlamaktadır. Bu durum gelişme süreci boyunca devam etmektedir (Aren 1989).

Sürekli yaşanan yüksek fiyat artışları, belirli bir dönem sonunda ülkede sıkıntılar yaratmaya başlamaktadır. Kontrolsüz artışlar, ulusal paraya olan güveni ortadan kaldırarak ekonomik istikrarsızlığa neden olmaktadır. Kalkınma noktasına ulaşılmadan görülen enflasyon, bireylerde memnuniyetsizlik, fiyat istikrarsızlığı gibi sosyo-ekonomik sorunlara da yol açabilmektedir.

Bazı ekonomistlerin, gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarının finansmanında uyulması zorunlu prensip olarak gördükleri “enflasyonsuz finansman” görüşüne rağmen (Türk 1983), enflasyon ılımlı oranlarda ise kalkınma politikalarında bir finansman kaynağı olarak kullanılmaktadır.

Şili’de anti-enflasyonist politikaların uygulanmasından yaklaşık on yıl, İsrail’de yaklaşık beş yıl sonra ancak sürdürülebilir büyüme trendine girilebilmiştir. Başarılı istikrar programlarından hemen sonra ekonomik aktivitelerde belli bir genişleme sağlanmasına rağmen, büyüme trendi dalgalanmaktadır. Sıkı tedbirlerin uygulanmasında ekonomik daralma kaçınılmazdır. Bu nedenle, başarılı istikrar programları sadece uzun süreden sonra değil, aynı zamanda “sancılı ve maliyetli bir süreç”ten sonra başarıya ulaşmaktadır. Türkiye 1980 lerden günümüze süre gelen ve kronikleşen enflasyonu ancak 2002 yılından itibaren Merkez Bankası ve hükümet destekli istikrar programları ile indirebilmiştir.

Enflasyon, gelişmiş ve istikrarı sağlamış ekonomilerde ve para ve maliye politikalarının uygulamada karşılaştığı en büyük risk olarak kabul edilmektedir. Gelişmiş ülkelerde enflasyon oranları düşük seviyelerde ve durağan olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde ise istikrarsız ve yüksek oranlarda seyretmektedir. Yukarıdaki açıklamalardan hareketle enflasyonun kalkınma için bir araç olabileceği söylenebilir. Ancak sözü edilen enflasyon, ülke için sosyal ve ekonomik dengeleri bozmayacak ve fiyat artışları ile mücadeleyi gerektirmeyecek düzeyde seyrettiği takdirde olumludur.

6.4.2 Dış Kaynaklarla Finansman

Gelişmekte olan ülkelerde kalkınmada iç kaynaklarla finansman genellikle yeterli olamamaktadır. Bu tür ülkeler iç kaynakların yetersizliği ve dış ödemeler için döviz ihtiyacının karşılanabilmesi amacı ile dış kaynaklara gereksinim duyarlar.

Kalkınma amaçlı yapısal reformlar yapabilmek, üretim kapasitelerini arttırabilmek için ara ve yatırım malları ile hammadde ithal etmek gerekmektedir. Sonuçta artan ödemeler dengesi açıklarıyla karşılaşmaktadır. Bu noktada ciddi finansman kaynaklarına ihtiyaç bulunmaktadır. Bu ihtiyaç giderilemezse ya kalkınmadan vazgeçilmesi ya da dış kaynaklarla tamamlanması gerekmektedir (Minibaş 1991).

Gelişmekte olan ekonomilerde kalkınma sürecinde kullanılacak dış kaynak miktarı da önem arz etmektedir. Ülkede makro dengesizliklere yol açmadan kullanılacak optimal dış kaynak düzeyi; ülkenin emme ve geri ödeme kapasitesi ile saptanabilir. Dış kaynakları emme kapasitesi, dış kaynaklara ödenecek faiz haddi ile sınırlanmaktadır (Savaş 1986). Gelişmekte olan ülkeler geri ödeme kapasiteleri elverdiği sürece yeniden borçlanma yoluna gitmelidirler. Bir ülkenin belli bir yılda faiz, ana para, yabancı sermaye ve kâr transferlerini karşılayabilme gücüne geri ödeme kapasitesi denmektedir. Dış kaynaklar, döviz gelirlerini arttırıcı alanlarda kullanılırsa geri ödeme kapasiteleri de attırılmış olmaktadır (Seyidoğlu 1990).

Dış finansman kaynakları da iç finansman kaynakları gibi gelişmekte olan ülkelerde sermaye birikimi yaratması açısından önemli bir yere sahiptir. Dış finansman kaynakları olarak bu ayırmada yabancı özel sermaye, dış borç ve dış yardımlar (hibe) incelenmiştir.

6.4.2.1 Yabancı Özel Sermaye

Yabancı özel sermaye, gelişmekte olan ülkelerde sermaye birikimi ve teknoloji getirme ile ilgili olarak üzerinde en çok durulan finansman kaynağıdır. İç tasarruf yetersizliği ve dış ödeme güçlükleri ile teknolojik gerilik taşıyan bu tür ülkeler için olumlu yansımaları vardır.

Yabancı sermayenin gerek bir bütün olarak ve gerekse ayrı ayrı ekonomik büyüme ve kalkınma üzerindeki etkilerinin incelendiği ampirik çalışmalara bakıldığında, elde edilen sonuçlar yabancı sermayenin ekonomik büyümeyi daha çok pozitif yönde etkilediği şeklinde olduğudur (Waheed 2004).

Öte yandan World Bank (2001)'de de, yabancı sermaye hareketlerinin ülkedeki toplam faktör verimliliği ve sermaye birikimini artırdığı sürece ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği ileri sürülmektedir. Yine aynı çalışmada, yabancı sermaye hareketlerinin volatilitésinin yüksek olması ve sermaye girişlerinin yöneldiği ülkelerdeki altyapı yetersizliği, bürokratik engeller gibi sorunlara bağlı olarak söz konusu akımların ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin negatif olabileceği de eklenmektedir.

Stoneman (1975)'ın çalışmasında, tasarruflar, net doğrudan yabancı sermaye yatırımları, dış yardımlar ve diğer uzun vadeli sermaye girişlerinin ekonomik büyümeye katkısının pozitif olduğu tespit edilmiştir. Yabancı sermaye girişlerinin sermaye birikiminin düşük olduğu gelişmekte olan ülkelere ekonomik büyümeye katkısının daha yüksek olduğu savı doğrulanmıştır. Asya ve Latin Amerika ülkeleri olarak ayrılan ülkeler için, sermaye girişlerinin Asya ülkelerinde ekonomik büyümeye katkısının Latin Amerika grubuna göre daha yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır.

Gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere yabancı sermaye aktarılması, yeni yatırımların harekete geçirilmesinin yanısıra; modern iş yönetimi anlayışı, teknolojik gelişme ve istihdama katkı bakımından da yararlar sağlayarak iç piyasaya da bir dinamizm kazandırmaktadır. Yabancı sermayenin gelişmekte olan ülkelere neden olabileceği bazı sakınca ve kayıpları da bulunmaktadır. Kalkınma politikası çerçevesinde uygun denetim mekanizmalarının yokluğu, yabancı özel sermayenin, ekonominin kontrolünü ele geçirmesine neden olabilir. Bu durum etkin bir denetim mekanizmasını zorunlu hale getirmektedir.

Yabancı özel sermayenin temel amacının kâr elde etmek olması nedeniyle gelmiş olduğu ülkede elde ettiği kârı kendi ülkesine aktarması sonucu döviz kaybı yaşanabilmektedir. Döviz çıkışlarının yüksek oranlarda olması ülke ekonomisine yarardan ziyade zarar getirmektedir. Spekülatif amaçlı gelen ve sıcak para olarak

adlandırılan ve sermaye piyasası araçlarını kullanarak kâr elde edip, sonra da hızlı bir şekilde ülkesine dönen dış kaynak geliştirmekte olan ülkede dalgalanmalara yol açarak olumsuz etkiler sergilemektedir.

Yabancı özel sermayenin ülkeye geliş nedenleri ile geliştirmekte olan ülkelerin bunları ithal etme nedenleri ve beklentileri farklıdır. Yabancı özel sermayenin kalkınma politikası amaçlarına uygunluğu ile ne kadar hizmet ettiği ve ne kadar gereksinimin olduğu da göz önüne alınarak ülke ekonomisi için rasyonel koşullar içinde değerlendirilmesi sonucu optimum fayda sağlanabilir. Yoğun olarak yabancı özel sermaye kullanmakta olan Çin'in kalkınmışlık düzeyine eriştiğini söylememiz pek doğru değildir. Çin, ekonomik açıdan büyük bir atılım yapmasına rağmen sosyo-ekonomik açıdan bir ilerleme gösterememiştir.

6.4.2.2. Dış Borçlar ve Dış yardımlar

Geliştirmekte olan ülkeler açısından dış borç sağlanması gerçekten hayati bir kaynaktır. Kalkınma hamlesi içine giren bu tür ülkeler finansal darboğazlardan kurtulabilmek amacı ile sık sık dış borç kullanmaktadırlar. Dış borçlar, geliştirmekte olan ülke hükümetlerinin, özel banka ya da firmaların gelişmiş ülkelere veya uluslararası finans kuruluşlarından sağladıkları döviz cinsinden kredileri ifade etmektedir.

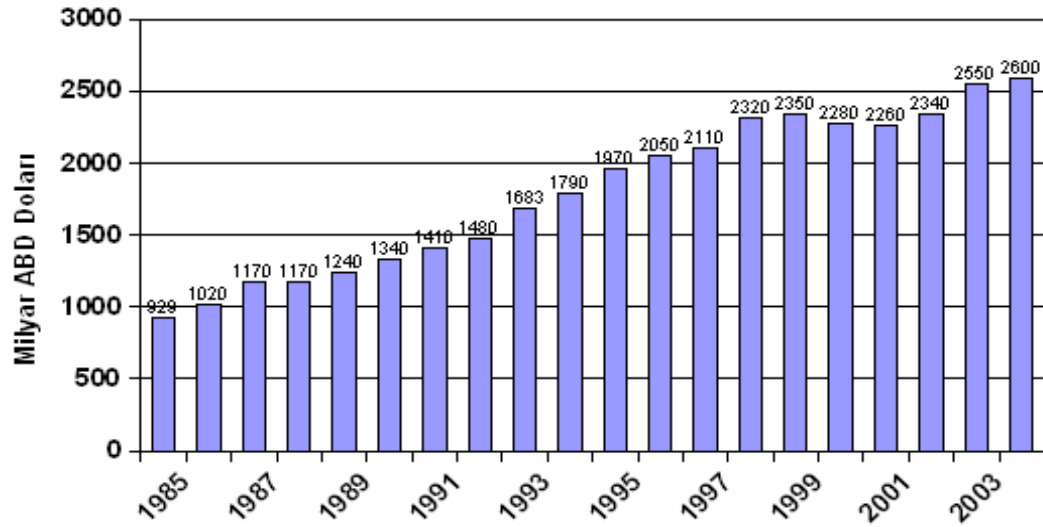
Uluslar arası sermaye hareketleri içinde önemli bir yer tutan dış borçlar, kamu ve özel sektör tarafından kullanılmaktadır. Dış borçlar, genellikle fon fazlası olan ekonomik birimlerden fon talebi içinde olan ekonomik birimlere yönelen fonlardır. Bu ekonomik birimler, hükümetler, firmalar, uluslar arası kuruluşlar ve ticari, kalkınma ve yatırım bankalarıdır.

Dış borçların bir vadesi ve faiz oranı bulunmaktadır. Dış borçlar, borçlu açısından düşünüldüğünde ana para ve faiz geri ödeme özellikleri nedeniyle yükümlülük anlamına gelmektedir. Kalkınma amaçlı kullanılan dış borcun ülkeye sağladığı fayda ile katlandığı maliyet arasındaki fark dış kredinin etkinliğini belirlemektedir. Sağlayacağı ekonomik ve sosyal fayda, katlanılacak maliyetin üstünde ise borcun etkinliğinden söz etmemiz mümkündür Aksi takdirde kullanılan kredi rasyonel yatırımlara gitmiyor, kısa

vadeler ve yüksek faizler içeriyorsa etkinliğinden söz etmek pek mümkün olmamaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerin kalkınma politikalarında, uzun vadeli gelişme kredileri ekonomik ve yapısal altyapının oluşturulmasında, ekonomiyi harekete geçirebilecek yatırımların gerçekleştirilmesinde kullanılırlarsa optimum fayda sağlayabilmektedirler.

Şekil 2 : Gelişmekte Olan Ülkelerde Toplam Dış Borç Stoku

Kaynak: Yalçın E., (2005), İktisadi Büyüme ve Dış Krediler:Ampirik Bir Çalışma, TC Merkez Bankası, Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Yeterlik Tezi, s.40,Ankara.

Şekil 2’de verilen Toplam Dış Borç Stoku; Kamu, kamu garantili ve özel sektör kredileri, IMF’den yapılan kullanımlar ve Dünya Bankası yetkilileri tarafından tahmin edilen kısa vadeli dış kredilerin toplamından oluşmaktadır. Kamu, kamu garantili ve özel sektör kredileri uzun vadeli krediler olarak alınmaktadır. Şekilde de görüldüğü üzere gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınma amaçlı kullanılan kredi miktarı 1980’lerden bu yana her geçen yıl yükselmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin kredi ihtiyacı artarak devam etmektedir. Bu durum bu tür ülkelerde gelişmişlik düzeyine henüz tam olarak ulaşamadığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Papanek (1973)’in çalışmasında yurtiçi tasarruflar, dış yardımlar, yabancı özel yatırımlar, diğer yabancı sermaye girişlerinin ekonomik büyüme katkısının pozitif olduğu tespit edilmiştir. Ancak dış yardımların ekonomik büyümeye etkisi, yabancı özel yatırımlar ve diğer yabancı sermaye girişlerine göre daha yüksek ve anlamlı çıkmıştır.

Öte yandan bu etkinin Asya ülkelerinde pozitif ve anlamlı olduğu görülmüştür. Papanek'e göre dış yardımlar ve diğer sermaye girişleri ekonomik büyümeyi yurtiçi tasarruflara katkıda bulunarak artırmaktadır.

Dış yardımlar ve hibeler de dış tasarrufların bir diğer şeklidir. II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'nın yeniden kalkınması amacı ile ABD tarafından başlatılan dış yardımlar, nakit olarak yapılabildiği gibi, teknolojik yardım, askeri malzeme, yiyecek ve sağlık malzemesi desteği şeklinde de yapılmaktadır. Günümüzde daha çok çeşitli uluslararası kuruluşlar (BM, Dünya Bankası, Unicef, UNDP vb.) tarafından gerçekleştirilen dış yardımların geri ödemesi bulunmamaktadır. Küreselleşen dünyada gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere dış yardımların yapılması anlamlıdır. Ancak yardımların gümrük vergilerini indirmek, bu ülkelerle ihracatı artırmak, istihdam olanakları yaratacak yeni yatırımlar yapmak şeklinde gerçekleştirilme ile gelişmekte olan ülkelere daha büyük yararlar sağlayacağı kesin gözükmemektedir.

Gelişmekte olan ülkelerin dış finansman kaynağı olarak başvurdukları kredilerin kalkınma amaçlarına uygun bir biçimde kullanılmaları esastır. Alınan krediler dış ödeme darboğazlarını kapatabilmek amacı ile kullanılıp yatırımlara yansıtılmıyorsa, ülke ekonomisi açısından gelecekte daha büyük sıkıntılar doğması kaçınılmazdır. Brezilya ve Arjantin'in düştüğü ekonomik darboğazın nedenleri arasında dış borçların etkin değerlendirilememesi yatmaktadır.

6.5 Uluslararası Kurumların Belirleyici Etkisi

İkinci Dünya Savaşından sonra oluşan ekonomik ortamın koşulları- dünya ekonomisinin global bir çerçevede yönetilebilmesi için – yeni bir düzen gerektirdiğinde bazı uluslar arası kuruluşların kurulması kaçınılmaz olmuştur.

Söz konusu tarihten itibaren kuruluş amaçları özelde farklılık arz etmesine rağmen temelde dünya barışının korunması, küresel boyutta kalkınmanın sağlanması, ülkelerarası eşitsizliklerin giderilmesi gibi çeşitli amaçlarla kurulan çok sayıda uluslararası kurum ve kuruluş bulunmaktadır. Bunlar içinde en etkin olanları ve çalışmamıza destek sağlayacak nitelikte özellikler taşımaları nedeni ile Birleşmiş Milletler (BM), Dünya Bankası ve Uluslar arası Para Fonu (IMF) dur.

Uluslar arası kuruluşlar genel olarak birbirleriyle işbirliği içinde çalışmaktadırlar. Bu tür kuruluşlar anlaşma sözleşmelerinde de belirtildiği üzere her türlü vergiden muaf tutulmaktadırlar. Bir diğer ortak özellikleri de ödenmiş sermayelerinin sadece belli bir yüzdesini kredi vermek amacıyla kullanabilmeleridir. Likidite ve risk yönetimi kapsamında bir miktar likit kalma zorunlulukları bulunmaktadır. Bu amaçla da özellikle kredi kullandırdıkları ülkelerin kredi notunun düşük ve kullandırdıkları kredilerin vadelerinin uzun olması nedeniyle risk yönetimi kapsamında yoğun faaliyetleri bulunmaktadır (Yalçın 2005).

Bu ayrımda Birleşmiş Milletler, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar ele alınarak, çalışmaları hakkında genel bilgiler verilmiştir.

6.5.1 Birleşmiş Milletler

Birleşmiş Milletler, (BM), 24 Ekim 1945'te kurulmuş uluslararası bir örgüttür. Birleşmiş Milletler kendini "adalet ve güvenliği, ekonomik kalkınma ve sosyal eşitliği uluslararası tüm ülkelere sağlamayı amaç edinmiş global bir kuruluş" olarak tanımlamaktadır.

Örgütün, kurulduğu yıllarda 51 olan  ye sayısı şu an itibariyle  yeliği kaldırılan Vatikan ve değiştirilen Çin Halk Cumhuriyeti dahil 192'ye ulaşmıştır. Türkiye kurucu üyeler arasında yer almaktadır. Örgütün yönetimi New York'ta bulunan genel merkezinden yürütülür ve  ye ülkelerle her yıl düzenli olarak yapılan toplantılar yine bu genel merkezde gerçekleştirilir.

BM'nin küresel kalkınma ağı olarak Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), bireylerin seçeneklerini arttırmak, onların uzun ve sağlıklı bir yaşam sürmeleri için kapasitelerini geliştirmek, bilgiye ulaştırmak, kaliteli bir yaşam standardına kavuşturmak ve içinde bulundukları topluma ve yaşamlarını etkileyen kararlarına yardımcı olmak için çalışmaktadır.

UNDP 166 ülkede, çeşitli ortakları ile birlikte, toplumlara kendi buldukları çözümlerde yardımcı olarak, onların ulusal ve küresel kalkınma çabalarına destek

vermektedir. UNDP dünyada kurduğu bir çok ortaklıkla temel olarak; Demokratik Yönetişim, Yoksulluğun Azaltılması, Krizleri Önleme ve Atlatma, Enerji ve Çevre, HIV/AIDS alanlarında çalışmalar yapmaktadır.

6.5.2 IMF ve İstikrar Programları

Bugün, küreselleşme hareketinin en önemli araçlarından olan Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) kuruluşu, 1944 yılında Bretton Woods'da alınan kararla gerçekleşmiştir. IMF'nin başlangıç aşamasında 45 olan üye ülke sayısı bugün 184'e ulaşmıştır. IMF kuruluşundan bu yana uluslararası para piyasalarının düzenlenmesinde merkezi bir rol oynamıştır. Kuruluş amaçları gereği, IMF daha çok kısa dönemli politikalara odaklanırken, Dünya Bankası daha çok uzun dönemli politikaların uygulanmasında program ve proje önermekte ve bunlara finansal destek sağlamaktadır (Doğruel 2006).

BM'in bir yan kuruluşu olarak tasvir edilen Dünya Bankası ve IMF, her ne kadar ortak bir amaç olan dünya ekonomisinde fakirliğin azaltılarak sürdürülebilir bir ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması için hizmet etseler de temelde bu durum biraz farklıdır. Dünya Bankası esas itibarıyla, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınması üzerinde odaklanırken, IMF daha çok ülkelerin ödemeler dengesi problemleri ile ilgilenmektedir. Bir anlamda Dünya Bankası bir yatırım ve kalkınma bankası gibi görülebilirken, IMF; ticari banka kategorisinde değerlendirilebilir.

IMF Ana Sözleşmesinin* ilk maddesinde belirtildiği üzere, fonun amacı, ülkeler arasında parasal ve mali konularda işbirliği sağlayarak, dünya ekonomisinde belli başlı makro ekonomik verilerin istikrara kavuşması ve gelir dağılımının düzelmesidir. IMF, bu doğrultuda ödemeler dengesi açığı olan üye ülkelere kaynak aktarır ki, bu finansal aktarım, IMF kolaylıkları olarak adlandırılmaktadır. Bu mali bir yardımdır. IMF'nin diğer görevleri arasında, izleme faaliyetini sürdürmek ve teknik yardım hizmeti sunmak da bulunmaktadır.

* Ekonomik ve mali koşulların değışmesiyle yapılan revizyonlar sonucunda 1945 yılında yürürlüğe giren Ana Sözleşme 1969 ve 1978'de değışikliğe uğramıştır. Ana sözleşme en son 1992 yılında yapılan üçüncü değışiklikle bugünkü halini almıştır. 1969'da SDR yaratılmış, ikinci değışiklikte ise sabit döviz kuru sisteminden dalgalı kura geçilmiştir. Ana sözleşme değışikliklerinde küresel ekonomik ve mali koşullar önemli rol oynamaktadır.

IMF kendi amacını, temelde, kapsamlı ekonomi politikaları ile krizleri önlemek olarak tanımlamaktadır. IMF'nin kurumsal yapısı, dünya ticaretinin dengeli biçimde gelişmesini teşvik etmeyi, rekabetçi devalüasyonlardan kaçınmayı ve ülkelerin ödemeler dengesi problemlerinin düzgün bir şekilde çözülmesini içermektedir (IMF 2002).

Ödemeler dengesinin düzeltilmesi gibi kısa dönemli hedeflerle hareket eden IMF'nin 1980 lerin ortalarına kadar büyüme ile ilgili sorunlar pek gündeminde yer almamakta idi. 1984'te "İyileştirilmiş İzleme Prosedürü" (Enhanced Surveillance Procedure) Meksika ile uygulanmaya başladı. 1985 yılında ise Baker Planı olarak adlandırılan program ile "Sürdürülebilir Büyüme için Program" kavramı dile getirilerek, IMF'nin politika önerileri yapısal programa odaklandı (Boughton 2001).

1990 lı yıllarda ekonominin uzun dönemli performansı ve gelir dağılımı gibi sorunlar tartışılmaya ve politika paketlerinde yer almaya başladı. Ancak kısa dönemli makro ekonomik konularda Meksika için Wijnbergen, Polonya için Sachs gibi akademik geçmişi olan uzmanlar IMF'nin istikrar programlarına yönelik kapsamlı değerlendirme ve eleştirilerde bulundular (Doğruel 2006). Hatta bu eleştiriler IMF ve Dünya Bankası'nın model politika paketlerini revize etmeye varacak sonuçlara bile yol açabilmektedir.

IMF'nin istikrar politikalarına büyük eleştiriler getiren "Yapısalcı iktisatçılar" gelişmekte olan ülke ekonomileri sorunlarının kısa dönemli dengesizliklerden çok daha derin yapısal sorunlar olduğunu vurgulamışlar ve bu sorunların IMF'nin önerdiği politikalarla aşılamayacağını belirtmişlerdir. Bu eleştirilere yönelik olarak Barro (1999) tarafından farklı ülkeler üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda IMF programı uygulayan ülkelerde, büyümenin kriz esnasında negatif olduğuna ve sonrasında da sorunların yaşandığına dikkat çekilmektedir.

IMF'nin özellikle Asya'daki krizden çıkış politikasını eleştiren, krizin derinleşmesine farklı bir bakış açısı getiren ve P. Krugman, J. Sachs ve J. Stiglitz gibi ekonomistler IMF'nin ülke sorunlarına sadece finansal analiz ile mali açıdan yaklaşımını yetersiz bulduklarını ifade ederek, yapısal sorunların göz ardı edildiğini

belirtmişlerdir. Akademik dünyadan gelen en sert eleştiri ise Dünya Bankası eski baş ekonomisti J. Stiglitz tarafından yapılmıştır. Stiglitz, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslar arası kuruluşların gelişmiş ülkelerin lehine hareket ettiğini öne sürmüş ve küreselleşmenin gelişmekte olan ülkeler üzerindeki olumsuz etkilerini gidermede yetersiz kaldığını belirtmiştir (Stiglitz 2003).

IMF'ye sosyal konularda yapılan eleştiriler ve ABD'nin 11 Eylül sonrası değişen uluslar arası politika stratejileri doğrultusunda, IMF önceki yıllarda göstermiş olduğu yapısal reformlar konusundaki baskıcı tutumunu hafifletmiş gözükmektedir (Uzunoğlu 2004). Ancak IMF'nin hala ülkelerin kalkınmalarından ziyade, kısa vadeli finansal sorunları giderme amaçlı uygulamalar yaptığı görülmektedir.

6.5.3 Dünya Bankası ve Yapısal Destekler

1944 yılında Bretton Woods'da alınan kararlar doğrultusunda Uluslararası Para Fonu ile birlikte kurulması kararlaştırılan ve 1945 yılında kurulan Dünya Bankası (resmi adıyla Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası) günümüzde 180'i aşan üye sayısı ile bir tür “uluslararası kalkınma kuruluşu” işlevi gören bir yapıdadır. IMF'ten farklı olarak kısa dönemli finansal politikalar yerine orta ve uzun dönemli ihtiyaca yönelik yapısal program ve projeler önermekte ve bunların finansmanına katkıda bulunmaktadır.

Dünya Bankasının amacı, dünya ekonomisinde fakirliğin azaltılmasına yardımcı olmak, sürdürülebilir ekonomik büyüme ve özellikle kalkınmayı sağlamaktır. Bu amaçla, uluslar arası mali piyasalardan borçlanma olanağı olmayan ya da düşük olan, öte yandan söz konusu borçlanmanın maliyeti düşünüldüğünde, uluslar arası piyasalardan borçlanma maliyeti yüksek olabilecek, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan üye ülkelere uygun vade, faiz oranı ve geri ödemesiz dönem koşullarında maddi yardım ve kredi sağlayan Dünya Bankası, bunun yanında teknik destek ve danışmanlık hizmeti de vermektedir.

Küresel düzeyde yoksullukla mücadelede en etkin politika ve program üreten kurumun Dünya Bankası olduğu söylenebilir. Dünya Bankası, özellikle yapısal denge

ve yoksulluk konusuna ağırlık verirken, IMF'nin makro ekonomik istikrarın sağlanmasına yönelik çalışmalar yaptığı görülmektedir (Stiglitz 2000).

Dünya Bankası özellikle 1980 sonrasında bir taraftan gelişmekte olan ülkelere özelleştirme, şeffaflık, yönetim (governance) gibi yapısal konularda programlar sunarken, bir taraftan da daha çok Afrika ve Asya kıtasında yer alan gelir dağılımı bozuk az gelişmiş ülkelerdeki kitleleri hedefleyerek yoksulluk, AIDS, eğitim gibi sosyal konularda projeler geliştirmektedir (Doğruel 2006). Dünya Bankası 1990 yılında artan yoksulluk sorununu “Dünya Kalkınma Raporu” ile inceleme gereği duymuştur. Çünkü 1970’lerin kırsal yoksulluğu ve mücadelesi için önerilen sanayileşme politikası önerileri artık önemini yitirmiş ve yeni koşullardan kaynaklanan yeni bir yoksulluk olgusu ve buna uygun çözüm arayışları ortaya çıkmıştır.

Raporda öne çıkan konular arasında, ekonomik büyüme, beşeri sermaye yatırımları, ekonomik denge, katılım ve çevre ile yoksullukla mücadelede gerekli parasal desteğin banka kaynaklarından karşılanması gelmektedir. 1990’dan sonra her on yılda dünya ekonomik raporunun konusunun “yoksulluk” olmasına karar verilmiş ve bu kapsamda 2000 yılı raporunun konusu yine yoksulluk olmuştur.

2000 yılı raporunda daha geniş bir yoksulluk tanımı yapılarak, yoksulluk sadece gelir açısından değil, aynı zamanda eğitim, sağlık ve kültürel yoksulluk açısından da tanımlanmıştır. Bu kapsamda büyümeye vurgu yapılırken, büyüme oranının yoksulluğu azaltacak şekilde ortaya çıkmasının önemine dikkat çekilmiştir. Ayrıca, gelirin yeniden dağıtılmasında etkin kamu ve özel sektör politikalarının uygulanması önerilmiştir. Piyasalar için güçlü kurumsal temellerin yaratılması ve yoksul kitlelere hizmet üretecek sosyal kurumların kamu, özel ve gönüllü kuruluşlarca desteklenmesi ve/veya oluşturulması gibi hedefler yer almıştır (Maxwell 2000).

Gelişmekte olan ülkelerde her gün 33 bin çocuk ölmektedir. Bu ülkelerde, her dakika içinde birden fazla kadın doğum yaparken hayatını kaybetmektedir. Yoksulluk yüzünden, çoğu kız olmak üzere 100 milyondan fazla çocuk okula gidememektedir. Bu yoksulluk düzeylerini azaltma konusunda üstesinden gelinmesi gereken sorun, nüfusun artmaya devam ettiği ve gelecek 50 yılda tahminen 3 milyar daha artacağı göz önüne alındığında, oldukça büyük boyutlardadır.

Dünya Bankası bu derin vadinin iki yakasını birleştirecek bir köprü yaratmaya ve zengin ülkelerin kaynaklarını yoksul ülkelerin kalkınmasına dönüştürmeye çalışmaktadır. Dünyadaki kalkınma yardımı konusundaki en büyük kaynaklarından birisi olarak Dünya Bankası geliştirmekte olan ülkelerin hükümetlerine okullar ve sağlık merkezleri inşa edilmesi, su ve elektrik sağlanması, hastalıklarla mücadele edilmesi ve çevrenin korunması için destek sağlamaktadır.

Dünya Bankasının yardımlar konusundaki öncelikleri zaman içinde değişmiştir. Örneğin 1980 yılında enerji sektörüne yapılan yatırımlar Banka'nın verdiği kredilerin %21'ini oluştururken bugün bu oran %7'ye yakındır. Buna karşılık sağlık, beslenme, eğitim, emeklilik ve diğer sosyal hizmetlere sağlanan doğrudan destekler 1980'deki %5'ten bugün %22'ye yükselmiştir. 184 ülkenin sahip olduğu Banka, kalkınmayı farklı biçimde desteklemekte ve cinsiyet, toplumca yönlendirilen kalkınma, yerli halklar gibi yeni konulara eğilmektedir. Bunun yanı sıra da, yoksullar için yaşamsal açıdan gerekli alt yapının sağlanmasına çalışmaktadır.

Dünya Bankası kredi verirken;

- Üye ülkenin özel piyasadan kredi temin edebilme kapasitesi,
- Banka dışındaki kaynaklardan finansman sağlayıp sağlayamayacağı,
- Kredinin kullanılacağı proje veya programın niteliği, proje veya programın ülke ekonomisindeki yeri,
- Krediyi isteyen devletin ekonomik yapısı ve finansman yapısı, mali yükümlülüklerini yerine getirip getirmediği gibi hususları da göz önünde bulundurmaktadır (Candan 2004).

Dünyanın düşük gelirli ülkeleri genellikle uluslararası piyasalardan borçlanamazlar veya borçlansalar da ancak yüksek faiz oranları üzerinden borçlanabilirler. Gelişmiş ülkelere gelen doğrudan katkılara ve kredilere ek olarak bu ülkeler ayrıca temel hizmetlerini sağlayabilmek için Dünya Bankası'ndan hibeler, faizsiz krediler ve teknik yardım almaktadırlar. Kredilerde geri ödeme süresi 35-40 yıl olup ve 10 yıllık ödemesiz bir dönem vardır. 2002 mali yılında Uluslararası Kalkınma Birliği (IDA) 62 düşük gelirli ülkedeki 133 projeye 8.1 milyar dolar finansman sağlamıştır.

Faizsiz kredi ve hibe şeklinde finansman, dünyanın en büyük ödüllü yardım kaynağı olan IDA'dan gelmekte, 40 kadar zengin ülke her dört yılda bir bu fon için para sağlamaktadır. 2002 yılında yaklaşık 9 milyar doları katkıda bulunanlar tarafından ve bir diğer 6.6 milyar doları da Banka kaynaklarından olmak üzere Fon yenilemesi yapılmıştır. O tarihlerde katkıda bulunan ülkeler, HIV/AIDS salgını gibi en yoksul ve en etkilenebilir ülkelerin karşılaşmış oldukları özel güçlüklerle yönelik yardımlarda kullanılmak üzere IDA hibelerinin—kaynakların yüzde 21'ine kadar—arttırılması konusunda anlaşmışlardır.

Dünya Bankası Grubu'nun ilk kurulan kurumu olan Uluslar arası İmar ve Kalkınma Bankası'nın (IBRD) faaliyete geçtiği 1946 yılından bu yana üye ülkelerle yapılan anlaşmalar doğrultusunda onayladığı kredi tutarı 394 milyar ABD Doları'dır. Söz konusu tutarın yaklaşık olarak yarısı borçlu ülkeler tarafından geri ödenmiştir. Öte yandan 2004 mali yılında toplam 142 milyar ABD Doları tutarında kredi anlaşması yapılmış, 109 milyar ABD Doları tutarında da kredi kullanılmıştır (www.worldbank.org/annualreport/2004).

Tablo 9 : IBRD'ye Olan Toplam Borç Stokunun En Yüksek Olduğu Ülkeler (Milyon \$) (2004)

Ülkeler	Onaylanan Kredi Tutarı	Kullanılan Kredi	Kalan	Yüzdesi (%)
Çin	15.835	10.728	5.107	9,79
Endonezya	10.395	9.213	9.474	8,40
Arjantin	11.140	8.372	2.768	7.64
Brezilya	9.588	7.551	2.037	6.89
Türkiye	8.762	5.654	3.108	5.16

Kaynak: Yalçın E., (2005), İktisadi Büyüme ve Dış Krediler:Ampirik Bir Çalışma, TC Merkez Bankası, Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Yeterlilik Tezi,s.27,Ankara.

Türkiye'nin onaylanan toplam krediler içindeki yüzde oranı Tablo 9'da da görüldüğü gibi % 5 düzeyindedir. Çin'in payının yüksekliği dikkat çekmektedir. IBRD'nin kredi verme koşullarının ülkenin geri ödeyebilme kapasitesi ve taahhüt ettiği ekonomik büyüme kapasitesi olduğu göz önüne alınırsa, söz konusu payın yüksekliği nisbeten makul görünmektedir.

Dünya Bankası'nın üye ülkelere sağladığı krediler yanında, sunduğu teknik yardımlar ve danışmanlık hizmetleriyle uluslararası finans çevrelerinde büyük etkinliği olan bir kuruluş olması nedeniyle, Dünya Bankası ile ilişkilerin sadece kredi miktarı ile ölçülmesinin yanlış olacağı gözden kaçırılmamalıdır.

Uluslararası etkinliğinin yanında Dünya Bankası, proje uygulamasının her aşamasında sağladığı destek ile diğer kredi kaynaklarından farklılaşmaktadır. Öte yandan, Dünya Bankası verdiği proje kredileri kapsamında bazı bağış ve hibeler yapmakta ya da yapılmasına aracı olmaktadır (Candan 2004).

Dünya Bankası, kredibilitesinin yüksekliği nedeniyle gelişmiş ülkelere düşük maliyetlerle temin ettiği kaynakları geliştirmekte olan ve dış finansman ihtiyacı içinde bulunan üye ülkelere kredi olarak vermektedir. Banka, kredi faizlerini kendi finansman maliyetinin üstüne belirli bir oranda kâr koyarak belirlemektedir. Banka'nın gelişmiş ülkelerin sermaye piyasalarından sağladığı kaynakları geliştirmekte olan ülkelere piyasa cari faiz oranlarına yakın oranlar üzerinden kredi olarak kullandırması ve bu krediler vasıtasıyla borçlu ülkeleri yönlendirmesi kredilerin faiz dışı maliyetlerinin yüksekliği, ulusal politikalara müdahale edilmesi, kredi kullanım koşullarının karmaşıklığı ve uzun süreç alması gibi açılardan eleştirilmektedir (Candan 2004).

IMF ve Dünya Bankası'ndan yaklaşık 15 yıl sonra faaliyete geçen Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ise, 2. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'ya yapılacak olan ABD yardımını esas alan "Marshall Planı" çerçevesinde kurulmuştur. Kurumun ilk adı, 1948 yılında faaliyete geçen "Organisation for European Economic Cooperation" (OEEC) idi. OEEC, 1961 yılında OECD adını almıştır. OECD Genel Sekreterliği Fransa'nın Paris şehrinde yer almaktadır. Kurumun genel özellikleri çerçevesinde IMF ve Dünya Bankası'ndan farkı, kota sisteminin bulunmaması ve kredi kullandırmamasıdır. Üye ülkeler, ekonomik büyüklüklerine bağlı olarak OECD bütçesine katkıda bulunurlar. Bu bütçe, operasyonel işlemler ve karşılıksız verilen hibe ve dış yardımlar için kullanılmaktadır.

OECD'nin tüzüğünde yer alan amaçları şunlardır:

- Finansal istikrarın eşzamanlı olarak korunduğu üye ülkelerde ve hem de özellikle geliştirmekte olan ülkelere halkın yaşam standardının iyileştirilmesi, sürekli ve

dengeleli ekonomik gelişim sağlayan politikaya destek ve yardım, işsizliğin ortadan kaldırılması;

- Ekonomik genişleme politikasının uyandırılması ve sosyo-ekonomik eşgüdümlü gelişmenin desteklenmesi;
- Uluslararası yükümlülöklere uygun olarak çok taraflı ve ölkeler arasında ayırım gözetmeyen dünya ticaretinin geliştirilmesine destek verilmesi.

OECD'ye üye veya bu örgüte üyelik talebinde bulunan ölkeler, sosyo-politik ve ekonomik yaşamda, demokrasi, insan hakları ve yurttaşlık özgürlüğüne bağılılık ilkelerini vazgeçilmez değerler olarak benimsemişlerdir:

6.6 Toplumsal Refahı Arttırma Çabaları

Kalkınma sorununun tam olarak küresel anlamda başarıya ulaşamamış olduğunun en belirgin işareti, dünyadaki açlık sorununun çözölememiş olmasıdır. Dünya Bankası resmi istatistiklerine göre besin bulamama ihtimali ile karşı karşıya olanların sayısı 700 milyon kişi olarak belirtilmektedir.

Ölkeler arası gelir dağılımı farkının artması ise yoksulluğun yükselişinin önemli göstergeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelişmiş ölkelerin hükümetleri, kendi vatandaşlarını koruma amaçlı politikalar üretirken, kötü sonuçlar, az gelişmiş ölkelerde yaşayan yoksul insanların üzerine yüklenmektedir (Brown 1997).

Gelişmekte olan ölkelerde ana ekonomik ilgi gelir dağılımından çok büyüme üzerine olmaktadır. Ancak kalkınma hedefleri açısından sadece büyüme istenilen hedefleri ortaya çıkarmamaktadır, dolayısıyla onun dağılımı da yoksulluk sorunuyla mücadelede mutlaka daha fazla dikkate alınmalıdır. Yakın geçmişte Afrika, Asya ve Latin Amerika ölkelerinde büyümeye rağmen milyonlarca insanın hayat standartlarının aynı seviyede kalması ve hatta bazı bölgelerde daha da gerilemesi bu yargıyı doğrulamaktadır. Böylece mutlak yoksulluk büyümekte ve bu da kalkınma çabalarının önündeki en büyük engel olan yaygın yoksulluğun kalıcı olmasına zemin hazırlamaktadır (Todaro 2000).

Ekonomik büyüme, kalkınma, yoksulluk kavramları son yıllarda çok sayıda bilimsel araştırmaya konu olmuştur. Ülkeler arasında ekonomik ve sosyal gelişmişlik farklılıkları, bireyler arasındaki gelir ve yaşam standardındaki uçurumları oluşturan faktörler derinlemesine incelenerek, konu ile ilgili çok sayıda yorum ve çözüm önerisi ortaya atılmıştır. Belirlenen ortak saptamalar çerçevesinde, büyümenin ekonomik eşitliği destekleyici etkisinin olmadığına yönelik bulgular üzerinde tartışmalar devam etmektedir.

Günümüzde yaşanan teknolojik gelişmeler ve küreselleşme olgusu içinde gelişen hızlı sanayileşme sürecinde, gelir dağılımının ülkeler ve bireyler açısından oluşan adaletsiz yapısı gündemdeki önemini korumaktadır. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde yaşanan sosyo-ekonomik sorunlar, bu adil ve eşit olmayan durumun bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

6.6.1 Yoksulluğun Yükselişi

Yoksulluk kavramı, gerek ulusal gerekse uluslar arası alanda kalkınma ve büyümenin önemli bir eksenini oluşturmaktadır. 1990'lardaki ekonomik gelişmelerin yanı sıra, sosyal, siyasal ve kültürel değişimler, yoksulluk kavramını kalkınma ve gelişme tartışmalarının önemli bir konusu haline getirmiştir.

Bu çerçevede, yoksulluğun özellikle Dünya Bankası tarafından hazırlanan 1990 yılı Dünya Kalkınma Raporu'nda ana tema olarak işlenmesi, yoksulluk çalışmalarını ve araştırmalarını hızlandırmaktadır. Bu gelişmeler sonucu yoksulluğun ekonomik bir olgu olmanın ötesinde, sosyal, politik ve kültürel sorunları da içeren çok boyutlu bir sorun haline dönüşmesiyle, uluslararası kuruluşların da konuya olan ilgileri artmaktadır.

Yoksulluk sorunu az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi mutlak ve sürekli olmamakla birlikte, gelişmiş ülkelerde de yerel ve kısmi olarak kendini göstermesi, konunun dünya kamuoyunda dikkate alınmasında etkili olmuştur.

Yoksulluk genel olarak bir halkın ya da onun belirli bir kesiminin asgari yaşam düzeyini sürdürebilmek için gıda, giyim ve barınak gibi sadece en basit ihtiyaç maddelerini karşılayabilmesi olgusudur. Buna mutlak yoksulluk da denmektedir. Bu

kişilerin miktarı genellikle belirli bir minimum gelir düzeyinin altında yaşayan insanların sayısı ile hesap edilmektedir. Bu düzey ulusal gelir düzeylerinden bağımsız olarak günlük bir dolardan aşağı gelir düzeyine sahip olanların sayısı şeklinde belirlenmektedir.

Mutlak yoksulluğun dünyanın her tarafında var olduğu açıktır, ancak bunun genel nüfusa oranlarında önemli farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Uluslar arası yoksulluk sınırı mutlak yoksulluk düzeyine giren nüfusu tahmin etmek için kullanılmakta ve genellikle ABD doları olarak ifade edilmektedir.

Örneğin 1985 yılında Dünya Bankası, 370 \$'ın aşağısını yoksulluk sınırı olarak belirlemiştir. Bu ölçüye göre dünyada yoksulluk sınırı altında yaşayanların sayısı 1987'de 1,2 milyar rakamıyla, dünya nüfusunun %30,1'ini temsil etmektedir. Oran, 1993 yılında %29,4'e düşmüştür. Aynı yıl itibariyle yoksulların toplam miktarının yaklaşık %80'i dünyanın on iki ülkesinde yer almıştır (Todaro 2000).

Yoksulluk oldukça karmaşık bir olgudur. Gelişmekte olan ülkelerin bugün karşılaştığı en ciddi problemlerden birisi büyümeyi hızlandırıp yoksulluğu azaltan reformlar belirleyip uygulamaktır. 1980'li yıllardan beri uygulanan ortodoks ekonomik politikalar kapsamında daha fazla liberalizasyon ve küreselleşmenin gelişmekte olan dünyada yoksulluğu azaltmadığı yönünde yaygın bir kabul bulunmaktadır (Brinkerhoff, Goldsmith 2003).

Kalkınma ekonomisinin temel ilgi alanlarından birisini yoksulluk ve onunla mücadele oluşturmaktadır. Uluslar arası düzeyde bu mücadelenin en önemli kurumsal yürütücüsü Dünya Bankası'dır. Gerçekten de yakın zamanlarda Dünya Bankası ve diğer önde gelen çok uluslu kurumların yoksullukla ilgili çok sayıda inceleme yaptıkları ve küresel ölçüde yoksullukla mücadele konusunda yeni strateji ve politikalar geliştirmeye çalıştıkları görülmektedir.

Dünya Bankası yoksulluğu daha çok parasal gelir açısından tanımlamaktadır. O halde yoksul kelimesi, belirli bir gelir seviyesinin altında kalanlar için kullanılmaktadır. Ünlü kalkınma iktisatçısı Amartya Sen yoksulluğu belirli bir asgari kabiliyeti devam ettirememesi şeklinde tanımlamaktadır.

UNDP (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı) yoksulluğu, insani gelişme için zorunlu olan fırsatlardan (hayat boyu sağlık, yaratıcı bir hayat, ortalama bir hayat standardı, özgürlük, kendine güven, saygınlık) mahrum olma şeklinde tanımlayarak, kavramın sadece parasal bir içeriğe hapsedilmesini engellemektedir. UNDP 1997 yılından itibaren “İnsani Yoksulluk” (Human Poverty) adı verilen yeni bir kavram geliştirmiş ve sosyal imkanlar yoksulluğunun ölçülmesinde kullanılan kriterlerden farklı birtakım yeni kriterlerle insani yoksulluk ölçülmeye çalışılmaktadır.

Şüphesiz ki yoksulluğun bu boyutuyla incelenebilmesi için çok geniş ve özellikle sosyal nitelikli istatistiklere ihtiyaç bulunmaktadır. UNDP bu amaçla hayat beklentisi, okuma yazma, çocuk ölüm oranları ve reel satın alma gücü gibi göstergeleri kullanmaktadır.

Genel olarak yoksullukla mücadelede bazı önemli gelişmeler kaydedilmiş olmasına rağmen, küresel boyutta yoksulluk olgusu varlığını devam ettirmektedir. Artık yoksulluğu azaltmak kalkınma önceliklerinde gittikçe artan bir önem kazanmaktadır (Stiglitz 2002). Ülkeleri büyüme ve kalkınma hedefleri doğrultusunda daha fazla teşvik edebilmek için çokuluslu kurumların daha aktif bir rol üstlenmesi gerektiği açıktır. Yoksulluğun giderilmesine yönelik çabaların başarılı olabilmesi için tek başına makro ekonomik katılımı sağlayacak derecede eğitilmiş ve sağlıklı nüfus bulunmamaktadır.

Dünya Bankası 1990 yılında artan yoksulluk sorununu “Dünya Kalkınma Raporu” ile inceleme gereği duymuştur. Çünkü 1970’lerin kırsal yoksulluğu ve mücadelesi için önerilen sanayileşme politikası önerileri artık önemini yitirmiş ve yeni koşullardan kaynaklanan yeni bir yoksulluk olgusu ve buna uygun çözüm arayışları ortaya çıkmıştır. Raporda öne çıkan konular arasında, ekonomik büyüme, beşeri sermaye yatırımları, ekonomik denge, katılım ve çevre ile yoksullukla mücadelede gerekli parasal desteğin banka kaynaklarından karşılanması konularıdır.

1990’dan sonra her on yılda dünya ekonomik raporunun konusunun “yoksulluk” olmasına karar verilmiş ve bu kapsamda 2000 yılı raporunun konusu yine yoksulluk olmuştur. 2000 yılı raporunda daha geniş bir yoksulluk tanımı yapılarak, yoksulluk sadece gelir açısından değil, aynı zamanda eğitim, sağlık ve kültürel yoksunluk

açısından da tanım genişletilmiştir. Bu kapsamda büyümeye vurgu yapılırken, büyüme oranının yoksulluğu azaltacak şekilde ortaya çıkmasının önemine dikkat çekilmiştir.

Ayrıca, gelirin yeniden dağıtılmasında etkin kamu ve özel sektör politikalarının uygulanması önerilmiştir. Piyasalar için güçlü kurumsal temellerin yaratılması ve yoksul kitlelere hizmet üretecek sosyal kurumların kamu, özel ve gönüllü kuruluşlarca desteklenmesi ve/veya oluşturulması gibi hedefler yer almıştır (Maxwell 2000).

Dolayısıyla yoksul ülkelere öncelikle temel sorunları çözme imkanını sağlayacak finansal ve teknik destek verilmesi gerekmektedir. Bunun yanında teknolojinin geliştirilmesine ayrı bir önem verilmelidir. Dünya Bankasının 1998 yılında tüm yoksul ülkelere bilim ve teknolojinin geliştirilmesi amacıyla aktardığı kaynak toplamı ABD'deki bir farmakoloji şirketinin araştırma geliştirme bütçesinin beşte birinden daha az olduğu düşünülürse, bu konunun ne kadar ihmal edilmiş olduğu daha iyi anlaşılmaktadır (Sachs 2000).

UNDP tarafından her yıl hazırlanan insani kalkınma raporlarına göre dünyada yoksulluk süratle artmaktadır ve eğer önlemler alınmazsa dünyanın hızla zenginler ve yoksullar olarak iki ayrı gruba ayrılacağı belirtilmektedir. UNDP 2005 raporunun sonuçlarına göre:

- Gelişmiş ülkeler dünyada 23 trilyon dolar dolayında olan GSYİH'nın 18 trilyon dolarına yakın bir bölümüne sahip bulunmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin dünyadaki milli gelir pastasındaki payı ise sadece 5 trilyon dolar civarındadır.
- Dünyada fakir insanların % 10'luk kısmı, % 10'luk zengin kesimin gelirin sadece % 1.6 sını elde etmektedir.
- Gelişmekte olan ülkelerde nüfusun üçte birinin insani yoksulluk içinde yaşadığı bilinmekte, gelişmiş ülkelerde ise 100 milyondan fazla insanın yoksul durumda olduğu belirtilmektedir. Gelişmiş ülkelerin bir çoğunda kişi başına gelir 20.000 doların üzerinde olurken Norveç, Kanada, ABD, Japonya, Danimarka, Hong Kong gibi ülkelerde kişi başına reel milli gelir yoksul ülkelerdekini tam 20 katı düzeyindedir.
- Dünyada yoksul insanların % 57'sinin elde ettiği gelir zenginlerin elde ettiği gelirin % 1'ine eşit durumdadır.

- Dünyada halen 1000 doların altında kişi başına milli gelire sahip ülkeler mevcut olurken Zaire, Afganistan, Nijer, Etiyopya, Uganda, Madagaskar gibi ülkeler dünyanın en yoksul ülkeleri arasında yerlerini almaktadırlar.
- Dünya insanlarının % 25'i tüm dünya gelirlerinin % 75'lik dilimini elde etmektedir.

Yoksulluğun ne olduğu, neden ortaya çıktığı ve yoksullukla nasıl mücadele edileceği konuları bugün küresel gündemin merkezi konularından biridir. Özellikle son on yıldır yoksullukla mücadele kapsamında geliştirilen strateji, program ve politikalarda, devletin (merkezi ve yerel yönetim) yanı sıra, özel sektör, sivil toplum kuruluşları (STK), üniversiteler ve medyanın katkı ve işbirliği çabaları göze çarpmaktadır.

Türkiye’de yoksulluk özellikle bölgesel gelişme farklılıklarına yakın bir düzeyde seyrederken, kırsal bölgelerde yoksul kitlelerin yoğunlaştığı dikkati çekmektedir. Bunun yanında büyük ölçüde bölgesel dengesizliklerin teşvik ettiği iç göçlerin etkisi ile gelişmiş merkezlerin çevresinde kümelenen yoksul kesimlerin ortaya çıkardığı kent yoksulluğu olgusu da ülkemizin bir başka gerçeği olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim BM’ler Kalkınma Programının yoksulluk alanında yaptırdığı son araştırmada Türkiye’de “yeni bir yoksulluğun” artmakta olduğu dile getirilmektedir (UNDP 2005).

Türkiye açısından bir değerlendirme yapıldığında, ülkemiz giderek mutlak ve göreceli yoksulluk anlamında yoksullaşmaktadır. DİE ile Dünya Bankası tarafından hazırlanan rapora göre, 1994 ile 2002 yılları arasındaki dönemde ülkemizde yoksulluk oranı azalmamış, aksine yüzde 27 oranında artmıştır. 2005 İnsani Kalkınma Endeksine göre Türkiye 103 Gelişmekte Olan Ülke içinde yoksulluk açısından 19. sıradadır.

6.6.2 Ulusal İşbirliğinden Küresel İşbirliğine Geçiş

Yoksulluğu ortadan kaldırmak için büyüme yoluyla elde edilebilecek kaynaklar gereklidir (Stiglitz 2002). Büyüme ile gelir dağılımı arasındaki ilişkiler bir ölçüde ülkenin gelişme stratejisi ve sosyo-kültürel çevresiyle yakından ilişkilidir.

Küresel ekonomide yoksulluk ve eşitsizlikle mücadele için spesifik olarak büyümenin kazançlarını, ondan yeterince yararlanamayan kesimlere de paylaştıracak bir strateji izlenmesi gerekmektedir. Bu amaçla yoksulların katılabileceği sektörlerdeki ekonomik faaliyetler teşvik edilmeli; ekonomi, yoksul kesime daha iyi ve kaliteli hizmet götürmelidir.

Ekonomik gelişme; sosyal alt yapı, yoksulluk ve eşitsizlik gibi sorunları giderdiği ölçüde anlam kazanmaktadır. Ekonomik gelişme sosyal alanda eğitim, sağlık gibi konularda sağlanan ilerlemelerle tamamlandığında, sürdürülebilir büyümeyi gerçekleştirip yoksulluğu giderici nitelikteki kalkınma stratejisini bütünlemektedir.

Kalkınma ekonomisinin temel konularından biri olan yoksulluk sorununun çözümü için ekonomik büyümenin yanında insana yatırım yapmak, ekonomik denge ve istikrarın sağlanması, eşitsizliğin azaltılması, yatırımların teşvik edilmesi gibi koşulların küresel düzeyde her ülke açısından eşit düzeyde sağlanması da gerekmektedir. Kalkınmanın sağlanmasında ve yoksulluğun giderilmesinde, eğitim ve sağlık hizmetleri ile desteklenen nitelikli işgücü, sanayileşme politikaları ve güçlü mali piyasaların finansal desteği ile önemli başarılar kazanılması mümkün görülmektedir. Ancak bunun için öncelikle gelişmiş ülkelerin ve uluslar arası kuruluşların finansal ve sosyal desteklerinin oluşturulması gerekmektedir. Söz konusu uygulamaların küresel düzeyde yapılması durumunda, küreselleşmenin kalkınmayı destekler nitelik sergilemesi mümkündür. Aksi takdirde küreselleşme kalkınmaya yarardan çok zarar verebilir.

6.6.3 Eşitsiz Gelişmeye Bir Müdahale: Planlama

1970’li yıllarda 1974 Petrol Krizi’nden sonra gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkelerin makro istikrarlarında farklı gelişmeler yaşanmaya başlandı. Petrol krizi bütün ekonomileri etkiledi. Ancak, gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde yaşanan etkileşim, bu tür ülkeleri zora soktu. Bu durum gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerine müdahaleyi ve planlamayı gerektiren bir gelişme idi (Doğruel 2006).

Planlama; merkezi bir otoritenin belirli bir süre için ülkenin ya da belirli bir bölgenin temel makro ekonomik değişkenlerini etkilemek, yönlendirmek hatta bazı durumlarda denetlemek amacı ile yoğun, sürekli ve bilinçli bir çabası olarak tanımlanabilir (Todaro 1987).

Genel anlamda ‘ulusal planlama’, politik olarak belirlenmiş ulusal amaçları, belirli bir sürede gerçekleştirmek için alternatif stratejiler arasında seçim yapabilmek ve sermaye, yetişmiş insan gücü ve doğal hammaddeler gibi sınırlı kaynakları birbiriyle yarışan alanlar arasında rasyonel bir biçimde tahsis edebilmek için kullanılan bir tekniktir. Diğer bir deyişle planlama, ekonomideki kaynak tahsisi kararlarına, önceden belirlenmiş ve birbirleri ile tutarlı hedeflere ulaşmak amacıyla yapılan müdahaledir (Arınsay 1986).

Bugün ekonomistlerin büyük bir kısmı, piyasa güçlerinin kalkınma sorunlarını çözemeyeceğini ve gelişmekte olan ülkelerin kalkınmaları için planlamanın gerekli olduğu konusunda birleşmektedirler (Öney 1985).

Devlet ya da hükümet politikalarının koordinasyonu ve akılcı bir çizgiye oturtulması planlamanın en önemli işlevini oluşturmaktadır. Bu nedenle planlama, alternatif politikaların ve amaçların fayda ve maliyetlerini belirlemekte kullanılan bilgiyi organize eden bir araç olarak da düşünülmektedir. Belirli öncelikler gözetilerek oluşturulan ‘ulusal amaçlar’ ve bunların somuta indirgenmiş hali olan ‘hedefler seti’ ile ‘kaynakların akılcı kullanımı’ ulusal planlamanın çerçevesini çizen anahtar kavramlardır.

Gelişmekte olan ülkelerin hızla kalkınma özlemi, ekonomik ve sosyal planlamanın uygulama ve gerekliliğini, bu ülkelerde gündemin en önemli maddelerinden biri haline getirmiştir. Bu bakımdan planlama gelişmekte olan ülkelerde modernleşme stratejisinin temel aracı olarak görülür. Doğal kalkınma hızlarının üstünde bir kalkınma gerçekleştirilebilmesi için planlama yapılması gereklidir. Bir ülkenin gelişmişlik düzeyi ne kadar düşük ise o kadar çok planlamaya ihtiyacı bulunmaktadır.

Genel amaç olan "toplumsal refahın yükseltilmesi"ne yönelik olarak ulusal planlarda sıkça rastlanan amaçlardan bazıları şunlardır:

- Sürdürülebilir ve dengeli bir büyüme ortamı yaratılması
- Kişi başına milli gelirin artırılması
- Tam istihdamın sağlanması
- Kapasite kullanımının artırılması

- İnsan gücü kaynaklarının niteliğinin yükseltilmesi
- Yoksulluğun ve gelir dağılımındaki eşitsizliklerin azaltılması
- Bölgelerarası gelişmişlik farklarının giderilmesi
- Çeşitlendirilmiş ve kendi kendine yeterli bir ekonomik yapının oluşturulması
- Sanayileşmenin hızlandırılması
- Bilim ve teknoloji alanında atılım yapılması
- Ödemeler dengesinin iyileştirilmesi
- Enflasyonun aşağı çekilmesi
- Dış dünya ile bütünleşme
- İdari yapının iyileştirilmesi
- Eğitim olanaklarının geliştirilmesi.

Gelişmekte olan ülkelerin kalkınma planları hazırlamalarının asıl sebebi; kıt olan ekonomik kaynakların rasyonel kullanılması zorunluluğudur. Planlamanın bu işlevinin yanında, ekonomide atıl kapasite ya da kapasite fazlası meydana getirmemek, kalkınmayı dengeli yürütmek gibi fonksiyonları da bulunmaktadır.

Ekonomik planlar, hazırlanış amacı bakımından ya istikrarcı ya da kalkınmacıdır (Waterston 1966). Güçlü özel sektörü ve gelişmiş pazar yapısı olan ileri sanayi ülkelerinde uygulanan istikrarcı planlamanın temel amacı, genelde ekonomik istikrarı sağlama ihtiyacının belirlediği sınırlar ve yürürlükteki ekonomik ve sosyal yapı çerçevesinde ülkedeki sermaye stoku, işgücü ve diğer kaynakların tam istihdamını sağlayacak şekilde etkili bir talep düzeyi oluşturulmasıdır.

Son elli yıllık deneyimlere bakıldığında, özellikle kaynakları sınırlı olan gelişmekte olan ülkelerde, ortak amaç olan dengeli, sürdürülebilir ve hızlı kalkınmanın en emin ve dolaysız olarak, iyi hazırlanmış ve başarıyla uygulanmış kalkınma planları ile sağlanabildiği görülmektedir. Bu nedenle, hemen hemen bütün gelişmekte olan ülkelerde, uzun yıllardan beri ‘ulusal kalkınma planları’ hazırlanmakta ve uygulanmaktadır.

Uluslararası kalkınma planlarıyla amaçlanan kalkınma, yalnızca üretimin ve kişi başına milli gelirin artırılmasından ibaret olmayıp gelir dağılımındaki eşitsizliklerin

giderilmesi, bölgelerarası gelişmişlik farklarının azaltılması, kısaca ekonomik ve sosyo-kültürel yapının iyileştirilmesi anlamına gelmektedir.

Gelişmiş pazar ekonomilerinde uygulanması gereken planlamanın derecesi konusunda değişik görüşler olmasına rağmen, az ya da çok hemen her ülkede ekonomik planlama yapılmaktadır. Kalkınma planlarının çoğu ise, gelişmiş pazar ekonomilerinin tersine kamu mülkiyetinin ve kontrolünün görece olarak daha etkili olduğu ‘karma’ ekonomilerde uygulanmaktadır. Pazar mekanizmasının işlemesine sınırlı ölçüde izin veren sosyalist ekonomilerde hazırlanan ve uygulanan planlar da kalkınmacıdır.

Ekonomik ve politik sistemlere bağlı olarak planlara yüklenen görev ve işlevler de farklılaşmaktadır. Bu açıdan planlar nitelikleri ve uygulanış biçimleri bakımından beşe ayrılmaktadır(www.dpt.gov.tr.ErişimTarihi:24.04.2007):

1. Emredici Merkezi Fiziksel Planlama (Eski SSCB, Çin)
2. Emredici ve Özendirici Planlama
 - a. Sosyalist Rekabetçi Planlama (Eski Yugoslavya)
 - b. Demokratik Rekabetçi Planlama (Hindistan, Pakistan, Türkiye)
 - c. Kooperatif ya da Uzlaşmacı Planlama (Japonya, G. Kore)
3. Yol Gösterici Planlama (Fransa)
4. Tahmin Edici Planlama (Hollanda)
5. Formal Planlama (Latin Amerikan Ülkeleri, Bazı Afrika Ülkeleri)

Türkiye’de 1960 yılından beri uygulanan ‘demokratik rekabetçi planlama’ , genellikle çok partili ve demokratik yoldan kalkınmayı benimsemiş karma ekonomik yapıya sahip ülkelerde uygulanmaktadır. Bu tip ülkelerde, üretim araçlarının bir kısmına devlet, bir kısmına da özel sektör sahiptir.

Hukuksal dayanağını Anayasa’dan alan ve kamu kesimi için emredici, özel kesim için özendirici olan Türk Kalkınma Planlarında yol gösterici niteliklere de rastlamak mümkündür. Özel kesimin, yol gösterici plan hedeflerine uygun davranışını sağlamak için makro-ekonomik politikalar ve teşvik tedbirlerinden yararlanılmaktadır. 1980 yılının başından beri uygulanmakta olan ‘kamu kesiminin ekonomideki ağırlığını azaltma ve serbest pazar ekonomisine geçme’ stratejisine bağlı olarak pazarın önemi

görelî olarak artmış ve kalkınma planları giderek daha yol gösterici bir nitelik kazanmıştır

Türkiye’de 1963 yılından başlayarak uygulamaya konulan her planda bir öncekinden daha kapsamlı ve daha gelişmiş planlama teknikleri kullanılmıştır. Türk planlaması Altıncı ve Yedinci Planlar hariç, kullanılan teknikler açısından ne sosyalist ülkelerde görülen fiziksel planlamalara ne de bazı kapitalist ülkelerin ayrıntılı ekonometrik modellere dayanan planlarına benzemektedir. İlk beş planda, zaman içinde geliştirilmiş olmakla birlikte, esas itibarıyla Harrod-Domar tipi büyüme modeli kullanılmıştır. Ekonometrik model kullanımı ilk defa Altıncı Plan ile başlatılmış, daha sonra geliştirilerek Yedinci Planda da uygulanmıştır.

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planının sonuna değin tek sektörlü Harrod-Domar modeli kullanılmıştır. Harrod-Domar modeli büyüyen bir ekonomide dinamik denge koşullarını inceleyen bir modeldir. Modelin yanıt aradığı temel soru, ekonomik büyüme sürecinde yatırım-tasarruf dengesinin nasıl sağlanacağıdır. Bu nedenle, ulaşılmak istenen ve ülkenin olanakları açısından makul olan bir büyüme hızının seçiminden sonra, yaklaşık olarak hesaplanan ve modelin özünü oluşturan sermaye-hasıla katsayısı yardımıyla gerekli yatırım ve tasarruf hedefleri saptanır ve yatırımlar ile tasarrufları bu hedeflere ulaştıracağı umulan ekonomik politikalar belirlenmektedir (Arınoy 1986).

Türkiye’de 1980 yılından beri uygulanan dışa açık, serbest pazar ekonomisine ve devletin ekonomik yaşama daha az müdahale etmesine dayanan ekonomi politikaları, planlama teknikleri üzerinde de etkili olmuştur. Kalkınma stratejisindeki bu temel değişikliğe bağli olarak ekonominin kısa dönemli stabilizasyon sorunları öne çıkmıştır. Bu nedenle, geçmiş plan modellerinden farklı olarak ilk defa Altıncı Planda ve daha sonra geliştirilerek Yedinci Planda kullanılan bir makro ekonometrik plan modeli oluşturulmuştur. Reel sektör ile kamu finansmanı değişkenleri ve parasal büyüklükler arasındaki ilişkiler ilk kez kapsanmıştır. Bu model, kısa dönemli politika analizlerinde de kullanılmaktadır.

1991 yılından sonra, gerek Türkiye ekonomisindeki değişiklikler, gerekse ekonometri pratiğindeki gelişmeler nedeniyle modellerde bazı köklü değişiklikler yapılarak Sekizinci ve Dokuzuncu Kalkınma planlarında uygulanmıştır. Yeni

stratejinin bir sonucu olarak ekonominin bütün sektörleri için girdi ve çıktı hedefleri öngören ve bu hedefleri sağlayacak projeleri kapsayan orta ve uzun dönemli planların, diğer bir deyişle, yatırım planlamasının ve projeciliğin önemi geçmişe oranla azalmıştır.

2007-2013 dönemini kapsayan Dokuzuncu Kalkınma Planı, ise "istikrar içinde büyüyen, gelirini daha adil paylaşan, küresel ölçekte rekabet gücüne sahip, bilgi toplumuna dönüşen ve AB'ye üyelik için uyum sürecini tamamlamış bir Türkiye" vizyonu ile hazırlanmıştır. Dokuzuncu Kalkınma Planı vizyonunun gerçekleştirilmesi için aşağıdaki stratejik amaçlar gelişme eksenleri olarak belirlenmiştir:

- Rekabet Gücünün Artırılması
- İstihdamın Artırılması
- Beşeri Gelişme ve Sosyal Dayanışmanın Güçlendirilmesi
- Bölgesel Gelişmenin Sağlanması
- Kamu Hizmetlerinde Kalite ve Etkinliğin Artırılması

Bu amaçlara ulaşılmasıyla, AB'ye yasal ve kurumsal uyum sağlamanın yanında, sosyal ve ekonomik göstergeler itibarıyla AB ortalamalarını yakalamanın da gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir.

7. AZ GELİŞMİŞLİK VE GELİŞMİŞLİK

Az gelişmiş bir ekonomiyi tanımlamak ve belirli sınırlara sokmak oldukça güçtür. Bu güçlük çeşitli yönlerden gelmektedir. Bir kere az gelişmiş ekonomiler yeryüzünde çok geniş bir alana yayılmışlardır. Ayrıca az gelişmiş ekonomiler kendi aralarında türdeş değildirler. Az gelişmiş ekonomilerden bazıları küçümsenmeyecek bir kalkınma hamlesi içinde iken, bazıları yeterli bir kalkınma hızına ulaşamamışlardır.

Az gelişmişliğin tanımının yapılamamasının bir nedeni de “ kavramın bir durum değil süreç olmasındandır.” (Salama 1986). Üstelik bu süreç, dinamik bir süreçtir. Değişmez bir tanım yapabilmek için sabit bir durumun özelliklerinin bilinmesi gerekmektedir. Az gelişmiş ülke tanımlaması yapılırken, genellikle gelişmiş ülke kavramı ile karşılaştırma yoluna gidilmektedir. Bu sayede ülkeler arasında az gelişmiş ve gelişmiş diye sınıflandırma yapılabilmektedir.

7.1 Az Gelişmişlik ve Gelişmişlik Kavramları

Az gelişmişliğin tanımlanmasının güçlükleri olmasına karşın, yine de bazı temel ortak özelliklerden bahsetmek mümkündür. En önemli ortak özellik mevcut durumun iyileştirilmesi ve yoksulluktan kurtulma isteğidir. Diğer ortak özellik ise; bütün az gelişmiş ülkelerde bulunan eğitim sorunudur. Eğitim sistemi, kalkınmayı destekleyecek yeterli niteliklere sahip değildir. Ayrıca; devlet ve firmaların araştırma-geliştirme için ayırdığı kaynaklar, GSMH ve gelir düzeyinin düşük olmasından dolayı son derece yetersizdir.

Gelişmekte olan ülkeler için genellikle sosyo-ekonomik açıdan en endişe verici sorunların; ekonomik büyümenin düşük düzeyde gerçekleşmesi, toplumdaki gelir dağılımının yüksek düzeyde eşitsizliği ve bunda kaynaklanan yoksulluk kısır döngüsü olduğu saptanmaktadır. Tüm bunlara ilave olarak;

- hızlı nüfus artışı,
- ortalama yaşam süresinin kısalığı,
- siyasi istikrarsızlıklar,
- doğal kaynakların yetersizliği ve coğrafi koşullar,
- kişi başına düşen milli gelirin düşüklüğü,

- yetersiz beslenme ve yetersiz sağlık hizmetleri,
- yüksek oranda işsizlik,
- i g hareketlerinin yoğunluğu,
- demokratik olmayan yönetim biçimleri az gelişmiş ekonomilerin ortak sorunu olarak literatürde yer almaktadır.

Amerikalı ekonomist H.W. Singer'in deyimi ile azgelişmişlik; "grldğu zaman tanınması kolay, fakat tanımlanması güç olan zürafaya benzemektedir. Ne var ki azgelişmişlik olgusunun tanımlanması da gereklidir. S. Kuznets'in azgelişmişlik olgusuna yönelik olarak belirlediği üç temel kriter de azgelişmişliği tanımlamada yol gösterici niteliktedir. Kuznets'in tanımına göre azgelişmişlik;

- uluslararası gelişme farklılıklarına göre
- ekonomik kaynakların kullanım potansiyeline göre,
- toplumsal ve bireysel temel ihtiyaçların karşılanmasına göre belirlenebilmektedir.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler yapısal özellikleri açısından Birleşmiş Milletler tarafından olan kategorize edilirken dahi belirsizlikler yaşanmaktadır. Söz konusu ülkeler, ortak birtakım sorunlara sahip olmalarına rağmen, gelişme düzeyleri ve sosyo-ekonomik özellikleri bakımından farklılık göstermektedirler. Örneğin; Türkiye, Bulgaristan, Brezilya, Çin gelişmekte olan ülke kapsamında değerlendirilmektedir. Ancak aralarında belirgin farklılıkların olduğu da bilinmektedir. Ekonomik olarak Türkiye'den çok daha büyük ve etkili gözüken ve müthiş bir atılım yapan Çin'in gelişmekte olan ülkeler kategorisinde yer alması, bu gruptaki ülkelerin de farklılık gösterdiğini açıkça belirtmektedir.

Az gelişmiş ülkelerin problemleri çok yönlü ve karmaşıktır. Bunlar içinde günümüzde en çok tartışılan ve acil çözüm bekleyen meselelerden biri de bu ülkelerin birikmiş dış borçlarıdır. Gelişmekte olan ülkelerin, dış borçlarının hemen hemen ödenemeyecek bir seviyeye ulaşmış olması, dünya ekonomisini temelinden sarsabilecek bir gelişmedir (Tanrıkulu 1983).

Az gelişmiş ülkelerde dış ödeme açıkları süreklilik gösteren -kronik- bir problemdir. Az gelişmiş ülkelerdeki daha düşük büyüme hızı, daha yüksek işsizlik ve

daha yüksek enflasyonun yol açtığı belirsizlik, gelişmiş ülkelerdekine göre daha ağır sonuçlar vermektedir. Gelişmekte olan ülkeler giderek büyüyen sosyal problemlerini denetim altında tutabilmek için, eskisine göre daha dar ölçüde de olsa yeniden borçlanmak zorunda olduklarının bilincindedir. Yeniden borçlanmanın temel şartı, üretimi büyük ölçüde sınırlamayacak şekilde ithalatı daraltıp, ihracatı uyaran istikrar politikalarını uygulamaya koyarak döviz dengesini sağlayabilmekte yatmaktadır. Böylece de ortaya önemli bir kısır döngü çıkmış olmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler döviz dengelerini kurabilmek için çabaladıkça büyüme hızları düşerek, sosyal problemleri büsbütün artmaktadır.

Gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerin ticari sektörleri açısından karşılaştırıldığında, teknoloji, ulaşım, ekipman, ve altyapı olanaklarının birbirlerinden çok farklı olduğu bilinen bir gerçektir. Gelişmiş ülkelerin modern ve geniş ticaret olanaklarına karşın, az gelişmiş ülke ekonomileri yapısal sıkıntılarla boğuşmaktadır. Ayrıca küreselleşen dünya düzeninde özellikle gelişmekte olan ülkelerin serbest ticaret politikaları ile kalkınabileceklerine yönelik ciddi kuşklar bulunmaktadır. Az gelişmiş ülkelerin artan oranlarda dışa bağımlı hale gelme endişesi her geçen gün artmaktadır.

Gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerde yaşayan kişilerin temel kişilik özellikleri ve davranış kalıpları da farklılık arz etmektedir. Örneğin gelişmiş ülkelerdeki insanların maddi ve manevi zenginliklerle ilgili oldukları, başarı güdüsüyle yaşadıkları, yeniliklere açık oldukları, çok çalışmaya istekli olduğu vurgulanmaktadır. Ancak az gelişmiş ülkelerde yaşayan insanlarda bu özelliklerin ya hiç bulunmadığı ya da yeterli düzeyde olmadığı belirtilmektedir.

Tercih biçimleri kuramını açıklamaya çalışan Hoselitz'e göre gelişmiş ve az gelişmiş toplumlar "iktisadi bakımdan kalkınmış bir toplum ile az gelişmiş bir toplum arasındaki farkı anlayabilmek için tercih birlikte incelenmeli ve birbirleriyle olan ilişkileri açıklanmalıdır" şeklinde belirtilmiştir.

Gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki tercih biçimleri açısından belirlenen farklılıklar aşağıdaki gibidir (İşgüden 1995):

<u>Gelişmiş Ülkeler</u>	<u>Az Gelişmiş Ülkeler</u>
Başarıya yönelik olma	Affetme
Evrenselcilik	Özelcilik
Fonksiyonel belirlilik	Fonksiyonel yaygınlık
İktidarlar kamu yararına	İktidarlar kişisel çıkarlara

Gelişmekte olan ülkelerde, gelişmiş ülkelere farklı olarak kalkınma hamlesine ihtiyaç duyma noktasına gelmesi, genellikle varolan ekonomik ve sosyal yapının iç veya dış nedenlerle artık daha ileri bir noktaya kendiliğinden gidememesi demektir. Bu noktada, ekonominin dengeleri kısa dönemli politikalarla yeniden oluşturulmaya çalışılırken, sorunların kaynağı yapısal eksikliklerin de giderilmesi hedeflenmektedir (Doğruel 2006).

Gelişmekte olan ülkelerde, çok sayıda ekonomik büyüme ve kalkınma odaklı politikalar (altyapı, eğitim, planlama, finansal liberalizasyon vb.) oluşturularak başarılı yapısal uygulamalar gerçekleştirilmesine rağmen, tam istihdamın sağlanmasında ve eşitsiz gelir dağılımının giderilmesinde tam bir başarı ne yazık ki yakalanamamıştır. Tüm gelişmekte olan ülkelerde kalkınmanın tam olarak sağlanamamasının ortak sebeplerinden birisi de, uygulanan politikaların ülkelerin yapısal özelliklerine göre şekillenmemesi ve toplumun kültür yapısı ile uyum sağlayamamasıdır.

Şu bilinen bir gerçektir ki, gelişmekte olan ülkelerin kalkınması öncelikle gelişmiş ülkelerin çıkarlarına ters düşmektedir. Çünkü; gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelerin temel dayanak noktasıdır. Gelişmekte olan ülkeler; gelişmiş ülkelere ucuz hammadde ve işgücü sağlayan, ürünlerine önemli bir pazar konumunda olan vazgeçilmez unsurlardır.

7.2 Gelişmişlik Kriterleri

Gelişmişlik düzeyinin belirlenmesinde kullanılan çok çeşitli kriterler ve göstergeler geliştirilmektedir. Böylece kalkınma tanımının açıklanabilmesi için tek bir yaklaşımın getireceği sakıncalar da giderilmiş olmaktadır.

Gelişmişliğin sayısal ve çoğu zaman ölçülebilen bir olgu olduğu unutulmamalıdır. Kalkınma, kantite olduğu kadar daha çok kalite yönü olan bir olgudur. Bu nedenle kalkınma analizlerinde hem ekonomik hem de sosyal kriterler değerlendirmeye alınarak saptamalar yapılmaktadır. Bu bölümde gelişmişliği açıklayıcı önce başlıca ekonomik, ardından da başlıca sosyal kriterler ele alınarak, kalkınma düzeyini belirleyici kriterler ortaya konulmaktadır.

7.2.1 Ekonomik Bakımdan Gelişmişlik Kriterleri

Az gelişmişlik olgusu gündeme geldiğinde, öncelikle bu tür ülkelerin neden az gelişmiş kaldıkları sorusu tartışılmaya başlanmıştır. Az gelişmişlik kavramı genellikle karşılaştırmalı yöntemden hareket edilerek tanımlanmaya çalışılmaktadır. Ülkelerarası karşılaştırmalar yapılırken ekonomik açıdan evrensel bir kriter olan kişi başına düşen GSMH miktarı incelenerek çeşitli saptamalar yapılmaktadır. Ancak bu önemli kriterin tek başına yetersiz kalacağı kalkınmanın tanımlarında da net bir şekilde ortaya konduğundan, bu kritere ilave olarak çeşitli ekonomik göstergeler de ülkeler arası karşılaştırmalarda kullanılmaktadır.

Kalkınma ekonomistleri az gelişmişlik tanımlarının ve çözümlerin büyük ölçüde ekonomik unsurlarla sınırlandırılması nedeniyle; başka bir ifadeyle ekonomik olayların kültür, politika ve psikolojik faktörler analize dahil edilmeden (ceteris-paribus) arz, talep, fiyat gibi piyasa göstergeleriyle birlikte üretim kaynaklarının yeterliliği veya eksikliği gibi faktörler aracılığıyla açıklamaya çalışmışlardır. Ekonomik ilişkileri bu şekilde açıklayan yaklaşımlara, K. Polanyi'den alıntı yaparak “ekonomistik yaklaşımlar” denmektedir (Yavilioğlu 2002).

Ekonomistik yaklaşımı benimseyen kalkınma ekonomistleri, gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomileri tanımlarken büyük oranda ekonomik göstergeleri esas

almaktadırlar. Mesela C. Clark'ın gelişmişlik ve geri kalmışlık ölçütü tüm dünyada işçi başına düşen gerçek gelire dayanmaktadır. Buna göre dünya nüfusunun %10'unu oluşturan en yüksek gelir düzeyine sahip beş ülke; ABD, Kanada, Norveç, İngiltere ve İsviçre'dir. Bunları dünya nüfusunun %9'unu oluşturan Avrupa'nın belli başlı ülkeleri izlemektedir (Bernstein 1992).

Ekonomik verilere dayalı olarak ve karşılaştırmalı yöntemle yapılan geliştirmek ve gelişmiş ülke ayırımı A. Lewis, W. W. Rostow, R. Nurkse ve R. Rodan gibi kalkınma ekonomistlerinde de gözlenmektedir. Bu ayırımlarda kişi başına düşen gelir, sermaye donanımı ve sermaye birikimi, tasarruf, yatırım gibi bir dizi değişken kriterler kullanılmaktadır.

Gelişmiş ve geliştirmek olan ülkeler arasında karşılaştırma yolu ile yapılacak tanımlama için kişi başına GSMH'nın dışında başka ekonomik kriterlere de gereksinim duyulmuştur. Ancak bu şekilde soyutlamadan ve kişi başına gelir kriterinin taşıdığı eksikliklerden kurtulmak mümkün olabilmektedir. Bu amaca uygun olarak Dünya Bankası tarafından gelişmişlik göstergeleri şu kriterleri de içine alacak şekilde daha da genişletilmiştir Bunlar arasında; nispi fakirlik, GSMH'da tarımın payı, teknoloji, temel sosyal göstergeler, nüfus artışı, gelir bölüşümü, dış ticaret, bağımlılık oranı ve ikili yapı gelmektedir (Yavilioğlu 2002)

Ekonominin sektörel bazda yapısı incelendiğinde geliştirmek olan ülkelerin çok önemli bir özelliği olan ikili yapılarla karşılaşılmaktadır. Bu anlamda hem sanayi, tarım ve hizmetler gibi ekonomik sektörler hem de toplumsal yapı, geleneksel ve modern kesim olarak ikiye ayrılmaktadır. Kalkınma teorilerinin önemli bir kısmı kuramlarını, geri kalmış ekonomilerin bu özelliği üzerine kurmuşlardır. Zaten geri kalmış ekonomilerin tanımlanması yukarıdaki kriterlerle sınırlandırılmamaktadır.

Gelir dağılımı eşitsizliğini değerlendirmede kullanılan göstergelerden biri Gini Katsayısıdır. Gini katsayısı; mutlak eşitlik doğrusu ile Lorenz eğrisi arasında kalan alanın, mutlak eşitlik doğrusu altında kalan üçgenin alanına oranını ifade etmektedir. Yüzde yüz gelir dağılımı eşitliği halinde Gini katsayısı sıfır değerini almakta, gini katsayısı bire yaklaştıkça ise gelir dağılımı eşitsizliği artmaktadır.

Gini katsayısı verileri gelişmiş ülkelerde gelir dağılımının daha iyi olduğunu doğrulamaktadır. Nitekim 1990'lı yılların başları itibariyle gelişmiş ülkelerde bu katsayının 0,24 ile 0,35 arasında değiştiği görülmektedir. Bu duruma karşılık gelişmekte olan ülkelerde ise gini katsayısı 0,45 ile 0,58 arasında yer almaktadır (Atkinson 1998).

Tablo 10 : Seçilmiş Ülkelerde Gini Katsayısı Düzeyleri 2006

Ülkeler	Gini Katsayısı
Brezilya	0.58
Türkiye	0.39
Romanya	0.30
ABD	0.35
Kanada	0.33
Japonya	0.28
Almanya	0.28
Norveç	0.26

Kaynak: World Bank WDI Online Database

<http://publications.worldbank.org/WDI/> Erişim Tarihi:12.07.2007

Tablo 10'a göre en gelişmiş ekonomi olarak nitelendirilen ABD'nin gelişmekte olan bir ülke Türkiye ile gelir dağılımı adaletsizliğini ifade eden gini katsayısında benzer özellikler taşıması şaşırtıcıdır. Gelişmiş ülke olmak gelir dağılımı eşitliğinin sağlandığı anlamına gelmemektedir. Dünyada gelir dağılımının en adaletsiz olduğu ülke Şili ve Brezilya'dır.

Gelişmiş ülkelerde, en düşük gelirli nüfusun %20'lik kesimi, gelirin %6-8'ini alırken, en yüksek gelirli kesim, gelirin %40'ını almaktadır. Bu konuda çeşitli gelişmiş ülkelerin ifade edilen yüzde değerler cinsinden gelir dağılımı değerleri verilebilir. Almanya sırayla 7,0 ve 40,3; İtalya 6,8 ve 41,0; Finlandiya 6,3 ve 37,6; Fransa 5,6 ve 41,9; Japonya 8,7 ve 37,5 ve son olarak Hollanda da ise 8,2 ve 36,9 şeklindedir.

Gelişmekte olan ülkelerde gelirin kullanımı ile ilgili olarak tasarruf eğiliminin düşük olması, tasarrufların dengesiz dağılımı ve toplumun büyük bir bölümünün hiç tasarrufta bulunmaması önemli bir özelliktir. Gelişmiş ülkelerde ise tasarruf eğilimi gelirin de yüksek olmasına bağlı olarak yüksektir. Bu tür ülkelerde kayıt dışı ekonomi miktarı da oldukça düşüktür. Vergiye tabi geliri eksik göstermek, herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna bağlı bulunmama ve yasalarla kesin olarak yasaklanmış (silah-uyuşturucu kaçakçılığı, çek-senet tahsilatı, rüşvet, tefecilik vb.) gibi faaliyetleri içeren

kayıt dışı ekonomi katma değer yaratmaktan ziyade, gelir transferi yaratmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde kayıt dışı ekonomik faaliyetler görülmektedir.

Kayıt dışı ekonomik faaliyeti ortaya çıkaran dinamiklerin, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yarattığı sorunlar daha fazla önem taşımaktadır. Kayıt dışı ekonominin oluşmasına sebep olan bir takım nedenler vardır. Bu nedenlerin bazıları (Özsoylu 1995);

- Milli gelirin adaletsiz dağılımı
- Yüksek enflasyon
- Tarım sektöründe yaşanan kriz
- Esnek üretim sistemleri ve küreselleşme
- Vergi adaletsizliği ve vergiye karşı direnç
- Toplumsal yapı ve ahlaki normlar sayılmaktadır.

Dornbusch ve Fischer ekonomilerin en önemli sorunlarından birinin işsizlik olduğunu vurgulayarak, işsizliğin iki haneli yüzdelere ulaştığında –hatta bu yüzdelerin çok altında kalsa bile- bir numaralı toplumsal ve ekonomik sorun olacağını belirtmişlerdir (Dornbusch ve Fisher 1998). Gelişmiş ülkelerdeki işsizlik oranları incelendiğinde, söz konusu ülkelerin işsizlik sorununu tam olarak çözemedikleri gözlemlenmektedir. Avrupa Birliği’nde 1995’de yüzde 10.6 olan ortalama işsizlik oranı 1998’de yüzde 9.7’ye gerilemesine rağmen, oldukça yüksek seviyesini korumaktadır. Gelişmiş ülkelerin ekonomik zorlukları yeni bir olgu değildir. Örneğin, Avrupa’daki işsizlik 1970’lerin ilk yıllarından itibaren artmaya başlamıştır. Ayrıca ABD için geçerli olan gelir ise, ortalama büyüme hızının düşüklüğü nedeniyle, işsizlik oranı aynı dönemler için yüzde 3.2’den yüzde 4.1’e yükselmiştir.

Tablo 11: İşsizlik Oranları (Yıllık %)

Ülkeler	1980	1990	2000	2006
Gelişmiş Ülkeler	6	5	6	5
Gelişmekte olan Ülkeler	9	10	7	8
Az gelişmiş Ülkeler	14	12	10	9
Dünya	10	9	7	6
Türkiye	7	8	7	10

Kaynak: World Bank WDI Online Database

<http://publications.worldbank.org/WDI/> Erişim Tarihi:25.11.2006

İşsizlik olgusunun sadece gelişmekte olan veya azgelişmiş ülkelerin değil, aynı zamanda gelişmiş ülkelerin de bir meselesi olduğu Tablo 11 verilerden anlaşılmaktadır. Elbette ki bu ifade, işsizliğin her ülke grubunda aynı derecede önemli bir sorun olduğu anlamına gelmemektedir. Bazı ülkeler bu sorunun ağırlığını daha fazla hissederken, diğerleri için, bunun tersi geçerli olabilmektedir.

7.2.2 Sosyo-kültürel Bakımdan Gelişmişlik Kriterleri

Ekonomistik yaklaşımlarda toplumsal yapının bütünlüğü göz önüne alınmadan, çoğunlukla ekonomik faktörlerin kalkınma üzerindeki etkisi tartışılmaktadır. Oysa ki kalkınma, toplumsal bir olgudur ve toplumsal yapının içerisinde değerlendirilmelidir. “Toplumsal yapı”, sosyo-kültürel, siyasal, psikolojik ve ekonomik bütünü içine almaktadır. Başka bir ifadeyle toplumsal yapı; ekonomi, siyaset, kültür, eğitim ve aile gibi temel kurumların ve grupların bir kompleksidir (Bottomore 1977). Yalnızca ekonomik kriterlerin göz önüne alınarak yapıldığı kalkınma yaklaşımları, toplumsal yapıyı dışladığından dolayı eksik kalmaktadır.

Gelişmiş ülkelerin sosyal ve siyasal özelliklerini sağlıklı bir şekilde belirleyebilmek için ülkenin toplum yapısının çok iyi gözlemlenmesi ve sosyal kriterlerinin doğru tespit edilmesi gerekmektedir. Belirlenen sosyal kriterler, gözlemler yapılarak ve ayrıntılı biçimde değerlendirilerek ortaya konabilir. Sosyal kriterler sonucu kesin yargılara varmak biraz güçtür. Çünkü toplumsal yapılar, bir yandan kendi asli oluşum süreçlerini yansıtırken, öte yandan sürekli değişime uğrayarak dinamik bir sosyal yapılaşma içindedirler (Han ve Kaya 2004).

Gelişmiş ülkelerin sosyal nitelikli özellikleri arasında;

- Dengeli ve sağlıklı beslenme,
- yeterli sağlık koşulları,
- optimal nüfus artışı,
- bağımlılık oranı düşüklüğü,
- düzenli kentleşme,
- kadının sosyal yaşamdaki yeri,
- orta sınıfın çoğunlukta olması,
- yüksek eğitim düzeyi, okur-yazar oranının fazlalığı,

- siyasi istikrar,
- demokratik kurum ve düzenlemelerin tamamlanmış olması gibi kriterler sayılabilir. Bu kriterler gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından aşağıda açıklanılmaya çalışılacaktır.

Bir toplumun beslenme düzeyi genellikle kişi başı düşen kalori miktarı ile ölçülmektedir. Kişi başı düşen kalori miktarı 2500 kalorinin altında olan ülkelerde beslenme yetersizliği olduğu söylenmektedir. Gelişmiş ülkelerde kişilerin tükettiği kalori miktarı 2500 kalorinin çok üstündedir. Aynı zamanda dengeli beslenme için gerekli olan hayvansal ve bitkisel protein tüketimi de normal tüketim olarak değerlendirilen 70 gram protein miktarından fazladır.

Gelişmekte olan ülkelerin aksine, gelişmiş ülkelerdeki gelir artışı oranına paralel olarak zorunlu tüketim malları olan gıda ürünlerinin oransal payı azalmakta, lüks kabul edilen mallara yapılan harcamalarda artış görülmektedir. Bu durum Engel Kanunu olarak bilinen durumun gerçekleşmesi anlamına gelmektedir (İnan 2003).

Gelişmiş ülkelerde beslenme yanında sağlık düzeyi açısından da önemli iyileştirmeler gerçekleştirilmiştir. Sağlık kurumlarının ileri teknolojilerle hizmet sunması, salgın hastalıklara karşı alınan önlemler ile ortalama yaşam süresi artırılmıştır. Bunun yanı sıra sağlık ve hijyen koşullarının iyileştirilmesi sonucunda bebek ölüm oranlarında ciddi azalmalar görülmüş ve kişi başı sağlık harcamaları optimal düzeye getirilmiştir.

Tablo 12 : Ortalama Yaşam Beklentisi (Yıl)

Ülkeler	1980	1990	2000	2006
ABD	69	71	73	74
Almanya	72	75	77	78
Arjantin	69	71	73	74
Brezilya	62	66	69	70
Bulgaristan	71	71	71	72
Çin	66	68	70	71
Fransa	74	76	78	79
İngiltere	73	75	77	78
Japonya	76	78	81	82
Norveç	75	76	78	79
Yunanistan	74	76	77	78
Türkiye	61	65	70	71
Dünya Ortalaması	62	65	66	67

Kaynak: World Bank WDI Online Database

<http://publications.worldbank.org/WDI/> Erişim Tarihi:24.04.2007

Tablo 12’de görüldüğü gibi gelişmiş ülkeler ve Türkiye arasında ortalama yaşam beklentisi açısından belirgin farklılıklar yaşanmaktadır. Bunun nedenleri arasında sağlık koşullarında yaşanan olumsuzluklar ile sağlık sektörüne kamu ve özel kesim tarafından yeterli yatırımların yapılmaması gelmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerin kuşkusuz en önemli özelliği, nüfusun gelişmiş ülkelere kıyasla hızla artmasıdır. Gelişmiş ülkelerde doğum artış oranı, yaklaşık binde 10-15 olarak seyretmekte iken, gelişmekte olan ülkelere bu oran binde 40 seviyelerindedir. Doğum oranlarının yüksek olması nüfusu tetiklemektedir.

Yüksek doğum oranı sonucu aktif olmayan ve tüketici konumundaki 0-15 yaşları arasındaki nüfusun genişlemesi, bağımlılık oranının artmasına neden olmaktadır. Bağımlılık oranı, aktif olmayan nüfusun aktif nüfusa oranıdır. Gelişmiş ülkelere bağımlılık oranı düşüktür ve azgelişmiş ülkelere kıyasla aktif nüfusun ekonomik yükü oldukça hafiftir. Tablo 13’de aktif olarak çalışan bir kişinin bakmakla yükümlü olduğu aktif çalışmayan kişi sayısı verilmiştir.

Tablo 13 : Bağımlılık Oranı

Ülkeler	1980	1990	2000	2006
ABD	50	51	51	49
Almanya	51	45	47	49
Arjantin	62	65	60	57
Brezilya	72	65	53	51
Bulgaristan	51	50	47	43
Çin	67	49	46	40
Fransa	56	52	53	53
İngiltere	56	53	52	50
Japonya	48	43	46	51
Norveç	58	54	52	50
Yunanistan	56	49	47	48
Türkiye	81	65	54	53
Dünya Ortalaması	71	64	60	55

Kaynak: World Bank WDI Online Database

<http://publications.worldbank.org/WDI/> Erişim Tarihi:07.07.2007

Tablo 13 verilerine göre gelişmiş ülkelerde 2006 yılında çalışan bir kişi çalışamayan yaklaşık 49 sorumluluğunu taşıırken, Türkiye’de bu rakam ortalama olarak 53 kişidir. Gelişmekte olan ülkeler bağımlılık oranı açısından 1980 yılından günümüze belirgin bir gelişme göstermişlerdir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında büyük bir fark gözükmemesine karşın, bu oranın nüfus miktarına göre de belirlendiğini unutmamamız gerekmektedir.

Gelişmiş ülkelerde insanların içinde yaşadıkları yerler, rahat, konforlu hale gelerek, toplumun vazgeçilmez bir parçası görünümündedirler. Hızlı, ancak sağlıklı bir kentleşme olgusu tamamlanmış, altyapı olanakları, sosyal ve kültürel tesisleri ile bütünlük sağlanmıştır.

Gelişmekte olan ülkelere ise konut ihtiyacı, başını sokabilecek yer olarak algılanarak, hızlı ancak kentin çevresini kuşatan gecekondu tipi barınaklarda giderilmektedir. Aslında kentleşme oranının artması görünüşte bir gelişmişlik göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ancak, kırsal kesimden kente göç eden nüfusun kentin dinamik gelişmesine ayak uyduramaması sonucu ortaya çarpık bir kentleşme olgusu çıkmaktadır.

Orta sınıf kavramını kesin çizgileri ile tanımlamak güçtür. Genellikle bir ülkede özel çalışanlarla kamu çalışanları bu sınıfı oluşturur. Eğitim düzeyi ve mülk sahibi

olarak ifade edilen bu kesim, gelişmiş ülkelerde toplam nüfusun %30-35'ini meydana getirmektedir. Aktif nüfus olarak da adlandırılan orta sınıf, kamuoyu oluşturma açısından da önemli bir yere sahiptir. Toplumun denge unsuru olarak kabul edilen bu kesim, dinamik yapısı ile ülkede gerçekleştirilen yapısal değişimlere de çabuk uyum sağlamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde ise orta sınıfın nüfus içindeki oranı %5-10 düzeylerindedir. Nüfusun çoğunluğu, çocuk, genç, işsizler ve yaşlılardan oluşmaktadır. Bu durum ülke üretimi açısından da negatif sonuçlar doğurmaktadır.

Gelişmiş ülkelerde kadınların sosyal, siyasal ve ekonomik açıdan çok önemli katkıları bulunmaktadır. Gelişmekte olan ülkelere ise yasaların kadın-erkek eşitliğinden söz etmesine rağmen, kadınlar ikinci plana atılmışlardır. Kısıtlı eğitim ve iş ortamında yaşayan kadın, ekonomik açıdan erkeğe bağımlı bir durumdadır. Gelişmiş ülkelerde kadınların parlamentoda temsil oranları, gelişmekte olan ülkelere nazaran bir hayli yüksektir. Tablo 14'de seçilmiş ülkelere kadınların parlamentodaki sandalye oranları verilmektedir.

Tablo 14: Kadınların Parlamentodaki Temsil Oranları (%)

Ülkeler	1990	2000	2006
ABD	7	13	15
Almanya	27	31	32
Arjantin	6	28	38
Brezilya	5	6	8
Bulgaristan	21	11	22
Çin	21	22	20
Fransa	7	11	12
İngiltere	6	18	20
Japonya	1	5	9
Norveç	36	36	38
Yunanistan	7	6	13
Türkiye	1	4	4
Dünya Ortalaması	13	14	17

Kaynak:World Bank WDI online Database

<http://publications.worldbank.org/WDI/>Erişim Tarihi:02.05.2007

Tablo 14 verilerine göre kadınların parlamentodaki temsil güçleri arasında belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Bu karşılaştırmada ne yazık ki Türkiye az gelişmiş üçüncü dünya ülkelerinin bile çok gerisinde kalmaktadır.

Gelişmiş ülkelerin sosyal nitelikli özellikleri arasında belki de en önemlisi olan yüksek eğitim düzeyi gelmektedir. Eğitim düzeyinin durumu sayısal olarak da ölçülebilen bir özellik sergilemektedir. Eğitim süresinin uzunluğu, eğitim-öğretim kurumlarının sayısı, öğretmenlerin sayısı ve okur-yazar oranlarının yüksekliği gelişmiş ülkelerin ortak özelliklerindendir. Gelişmekte olan ülkelerde ise okur-yazar oranları özellikle kırsal kesimde oldukça düşüktür. Eğitime ayrılan kaynaklar da yetersizdir. Hükümetlerin eğitim düzeyini geliştirmek amacı ile çeşitli düzenlemeler yapması da yeterli düzeyde gelişme sağlamamaktadır.

Kuznets'e göre eğitim düzeyinin artırılması daha adil bir kişisel gelir dağılımının sağlanmasında etkili olur ve bu konuda politik bir tavır oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Neoklasik görüşe göre de emek gücündeki ortalama eğitimin artması daha az gelir farklılığının oluşmasında etkili olmaktadır. Hükümetlerin uyguladıkları zorunlu eğitim politikaları ve kişilerin eğitim alma taleplerinin sınırlı olması, düşük eğitim seviyelerine olan yatırımların artmasıyla sonuçlanabilir.

Çoğulcu demokratik kurum ve düzenlemeleri benimseyen gelişmiş ülkelerde siyasi istikrarsızlıklar pek yaşanmamaktadır. Yazılı hukuk kuralları ve mevcut anayasal düzen toplumun huzuru ve güvenliği açısından sorunsuz biçimde işlemektedir. İnsan hakları, çağdaş bir demokratik düzen, gelişmiş ülkelerin vazgeçilmez öğeleridir.

Gelişmekte olan ülkeler açısından siyasal ve ekonomik istikrarsızlıklar gündemdeki yerini hala korumaktadır. Kimi zaman yazılı hukuk kuralları ve anayasal düzenin hiçe sayılması, görülen uygulamalardandır. Gelişmekte olan ülkelerin en kısa sürede sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal koşullarını çağdaş demokratik düzen gereklerine uydurarak, kalkınma hamlesinin devamlılığının sağlanması kaçınılmaz görülmektedir.

7.3 Gelişmişlik Düzeyinin Belirlenmesi

Bir ülkenin gelişme sürecindeki yerini bilmesi, gerçek durumun saptanması açısından önemlidir. Özellikle gelişmiş ülkelerle olan ilişkiler gerekse ülke insanının kendi ülkesinin sosyo-ekonomik durumunu bilmesi bakımından gelişmişlik düzeyinin belirlenmesi gereklidir. Gelişmiş ülkelerin neden ve hangi yollarla geliştiklerini bilmek

ve sorunlara çözüm önerileri geliştirebilmek, kalkınma için atılmış en önemli adımdır. Farkına varılmamış bir sorunun çözümü de mümkün değildir.

Gelişmişlik tanımı özellikle ülkenin kendine has gelişimi dikkate alınarak değil de, daha çok gelişmiş ülkeler baz alınarak yapıldığı için bir ülkenin geri kalmışlıktan kurtulması büyük bir atılımı ve sektörel değişimi gerekli kılmaktadır. Yani gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasındaki yapısal farklılığın değişmesi veya giderilmesi gerekmektedir. Zira söz konusu iki ülke gurubu arasındaki farklılığın önemli bir yönünü ekonomide yer alan sektörler arasındaki yapısal özellikler oluşturmakta ve bu nedenle de bir çok çalışmada iki gurubun ayırımı yapısal özelliklere göre yapılmaktadır.

Karşılaştırmalı yöntemle gelişmiş ve gelişmekte olan ülke tanımlaması son olarak Dünya Bankası tarafından yapılmıştır. Dünya Bankası'nın bu tanımında kullandığı ilk referans, kişi başına GSMH'dır. 1998 yılında dolar bazında yapılan hesaplamalara göre;

Kişi Başına yıllık geliri 760 \$'dan az olan ülkeler *Düşük Gelirli Ekonomiler*

Kişi başına yıllık geliri 761 \$-3.030 \$ arasında olanlar *Düşük Orta Gelirli Ekonomiler*;

Kişi başına yıllık geliri 3.031-9.360 \$ arasında olan ülkeler *Üst Orta Gelirli Ekonomiler*,

Kişi başına yıllık geliri 9.361 \$ ve daha üstü olan ülkeler *Yüksek Gelirli Ekonomiler* sınıfını oluşturmaktadır (World Bank 1999/2000).

Ayrıca önceki bölümlerde detaylı bir şekilde incelenen Birleşmiş Milletler tarafından her yıl belirlenen İnsani Kalkınma Endeksi de gelişmişlik düzeyinin belirlenmesine destek sağlamaktadır. Sosyo-kültürel açıdan da eğitim düzeyi, ortalama yaşam süresi, nüfus artış oranları gibi kriterler uluslararası kurumlar tarafından tespit edilerek, çeşitli sınıflandırmalara gidilmektedir.

7.4 Gelişmekte Olan Bir Ülke : Türkiye

Türkiye 755.688 kilometrekare Anadolu yakası, 23.764 kilometrekare Trakya yakası yüzölçümü ile; 245.000 kilometrekare İngiltere, 275.000 kilometrekare Almanya, 37.000 kilometrekare Hollanda, 30.000 kilometrekare Belçika, 84.000

kilometrekare Avusturya olmak üzere beş ülkenin toplam büyüklüğünden fazladır. Buna ilave olarak Türkiye adalar dahil, 8272 kilometrelik su kıyıları uzunluğu ile Avrupa ülkelerinin en fazla su kıyıları uzunluğuna sahiptir.

Türkiye turizm, tarım ve endüstri potansiyeli yüksek bir ülkedir. Doğal kaynaklarda krom zenginliği bakımından Amerika Birleşik Devletlerinden sonra dünyada ikinci gelmektedir. Çelik üretimi bakımından Avrupa Birliğine üye ülkeler arasında Türkiye 5. sırada almaktadır. Çimento üretimi bakımından dünya ülkeleri arasında Türkiye 6. sırada yer almaktadır. Fransa'nın iki katı, İngiltere'nin 4 katı çimento üretmekteyiz. Elektrik üretiminde ise Avrupa Birliği üye ülkeleri arasında Türkiye 7. sırayı almaktadır.

Tarımsal potansiyel açısından pamuk üretiminde Türkiye, Avrupa ülkeleri arasında birinci sırayı almaktadır. Pamuk ipliği ve dokuma üretiminde de dünyanın önde gelen üreticileri konumundadır. Yün ipliği üretiminde Türkiye dünyada dördüncü ülkedir. Avrupa ülkeleri arasında İngiltere'den sonra ikinci ülke durumundadır. Türkiye'nin cari fiyatlarla GSMH'sı ise Avrupa Birliği'ne üye altı ülkenin önüne geçmektedir.

Tablo 15 : Seçilmiş Ülkelerin GSMH Miktarları (Milyon \$)

Ülkeler	1980	1990	2000	2006
Arjantin	212.127	182.208	284.203	340.626
Brezilya	430.980	501.667	644.732	765.450
Bulgaristan	11.805	14.997	12.599	17.033
Çin	182.941	444.600	1.198.480	2.092.930
Fransa	841.133	1.088.246	1.327.963	1.458.131
Almanya	1.229.508	1.543.379	1.900.221	2.026.480
Japonya	2.793.072	4.111.250	4.649.615	5.102.809
İngiltere	872.108	1.130.913	1.442.845	1.164.534
ABD	5.128.000	7.055.000	9.764.800	11.410.430
Yunanistan	84.907	90.917	114.600	148.125
Türkiye	84.371	140.202	199.267	261.223
Dünya	17.647.710	24.037.660	31.806.020	37.866.130

Kaynak: World Bank WDI Online Database

<http://publications.worldbank.org/WDI/> Erişim Tarihi: 12.05.2007

Tablo 15'de görüldüğü üzere gelişmiş ülkeler ile Türkiye GSMH (2000 yılı sabit fiyatları ile) bazında bir karşılaştırmaya tabi tutulduğunda ülkemiz, gelişmiş ülkelerin

bir hayli gerisinde kalmaktadır. Ancak 2007 yılının Ocak ayında Avrupa Birliği'ne tam üye olan Bulgaristan'ın ise GSMH açısından çok önünde yer almaktadır. Çin ise sadece dünyanın beşte birini barındıran, dünyanın en kalabalık ülkesi değil, 1990'lardan itibaren dünyanın en hızlı büyüyen ekonomisidir. Çin, ABD ve Japonya'dan sonra dünyada en fazla GSMH düzeyine sahip ülke olmasına rağmen Birleşmiş Milletler kriterlerine göre gelişmekte olan ülkeler arasında yer almaktadır. Bu durum ekonomik gelişmenin tek başına kalkınmayı gerçekleştirecek bir unsur olmadığının bir göstergesidir.

7.4.1 Türkiye Ekonomisinin Cumhuriyetten Günümüze Projeksiyonu

Türkiye Cumhuriyeti, kurulduğu dönemden bugüne kadar ekonomik büyümesini sanayileşme üzerine kurmuştur. Nitekim, 1923'de İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresinde de bu husus vurgulanmış ve 'ulusal tabanlı liberal bir ekonomi' öngörülmüştür. Ancak 1929 yılına gelindiğinde, özel sektörün beklenen ekonomik büyümeyi sağlayamadığı görülmüş, bu durum Büyük Buhranın olumsuz etkileriyle de birleşince sanayileşme süreci devletin öncü rol oynadığı bir sürece girmiştir. Ayrıca 1929 yılında gerek gümrük belirleme yetkisinin Türkiye Cumhuriyetine geçmesi gerek Büyük Buhranın getirdiği, dış ticaret hacmindeki daralma ve tarım ürünleri fiyatlarındaki düşüş sanayileşme sürecinin 'devletçi ithal ikameci sanayileşme' niteliği kazanmasına neden olmuştur.

1934 yılında yürürlüğe giren I. Beş Yıllık Sanayileşme Planı, devletin öncü rol oynadığı, tüketim ürünlerinde ithal ikameci bir stratejiyi benimsemiştir. I. Beş Yıllık Sanayileşme Planı, çoğunlukla ulusal kaynaklarla finanse edilmiştir. Temel strateji, üç siyah ve üç beyaz olarak nitelendirilen un-şeker-pamuk ile kömür-demir-akaryakıt gibi temel ihtiyaç maddelerinin üretimlerine öncelik vererek bu alanlarda ithal ikamesi sağlamaktır. Planın başarıyla uygulandığı söylenebilir. I. Beş Yıllık Sanayileşme Planının ardından hazırlanan ve onun tamamlayıcısı olarak önceliği tüketim mallarından ara mallarına kaydırmayı amaçlayan II. Beş Yıllık Sanayileşme Planı II. Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle uygulanamamış ve ülke bir 'savaş ekonomisi'nin içine girmiştir.

II. Dünya Savaşı sonrası, gerek savaştan galip çıkarak dünyanın iki süper gücünden biri olan ABD'nin dünya ekonomisini liberal düzene çekme isteği, gerek savaştan toplum üzerinde yarattığı ekonomik gerilemenin etkisiyle 'yeni devletçilik' diyebileceğimiz bir anlayış şekillenmiştir. Buna göre devletin görev alanı özel teşebbüsün kârlı görmediği ve/veya büyük sermaye gerektiren faaliyetler olarak belirlenmiştir. Birçok kamu iktisadi teşekkülü bu dönemde kurulmuştur. Savaşın bitmesi, Kore savaşının getirdiği olumlu ekonomik konjonktür, ABD'nin Marshall Planıyla tarım ürünlerinin desteklenmesi gibi pozitif etkenlerle ekonomi daha liberal hale getirilmeye çalışılmış, özel sektör desteklenmiştir.

Türkiye 1946 yılında ilk devalüasyonunu yapmış, 1947'de IMF ve Dünya Bankasına üye olmuş, 1951'de GATT'ı (Gümrük Anlaşmaları Genel Anlaşması) imzalamış ve 1952'de Nato'ya üye olmuştur. Bu değişim hızlı bir ithalat artışı getirmiş ve bozulan dış ticaret dengesine bağlı olarak 1958 yılında bir kambiyo krizi yaşanmıştır.

1960-80 dönemini 'devletçi-ithal ikameci planlı dönem' olarak adlandırmak mümkündür. Bu dönemin ana özelliği 1960 yılında kurulan Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) oluşturduğu beşer yıllık kalkınma planlarıyla ithal ikameci stratejinin uygulanmasıdır.

Türkiye, 1963 yılından bu yana kalkınmasını planlamaya dayandırmış bir ülkedir. Bu bağlamda dokuz adet kalkınma planı uygulamıştır. Türkiye'nin planlı kalkınma yöntemini seçmesinin en önemli nedeni "hızlı ve dengeli kalkınmayı" gerçekleştirmek istemesidir. Bunun anlamı; sosyal sorunları çözerek kalkınmaktır. Türkiye'nin beş yıllık kalkınma planları incelendiğinde, tümünde, Türk toplumunun kronikleşen ve yapısal bir nitelik taşıyan üç ana sorununa çözüm getirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bunlar; işsizlik, gelir dağılımı eşitsizliği ve bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının giderilmesidir (Arsel 1999).

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967) sadece bir sanayileşme planı olmamakta tarım, hizmetler gibi diğer sektörlerle de yer vermektedir. Bu anlamda planın dengeli bir büyümeyi amaçladığı söylenebilir. Tarım, sanayi kesimini destekleyecek, ama asıl ağırlık sanayiye verilecektir. Sanayideki büyümenin sürükleyici gücü olarak kamu yatırımları ve devlet işletmeciliği ön plandadır. Birinci Beş Yıllık

Kalkınma Planı, başarıyla uygulanmıştır. Dönem sonu itibariyle ortalama büyüme hızı % 6.6 ve enflasyon oranı da %5.2 olarak gerçekleşmiştir. Sabit fiyatlarla (1968) GSMH içinde tarımın payı 1962’de %34,6 iken bu oran 1967 yılında %29,3’e gerilemiş ve sanayinin payı 1962’de %16,7 iken 1967 yılında %20,7’ye ulaşmıştır.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (1968-72) ilk plana göre sanayileşme daha ön planda olmuş, tüketim mallarından yatırım ve ara malları üreten endüstrilerin kurulması aşamasına geçilmesi amaçlanmış, yüksek büyüme hızıyla birlikte büyümenin finansmanındaki dış kaynak bağımlılığı azaltılması hedeflenmiştir. Bununla bağlantılı olarak uzun vadede uluslararası üstünlük sağlanabilecek alanlarda ithal ikamesine öncelik verilmesi ve ihracatın artırılması hususları üzerinde de durulmuştur. Sabit fiyatlarla (1968) GSMH içinde tarımın payı 1968’de %33 iken bu oran 1972 yılında %27,9’a gerilemiş ve sanayinin payı 1968’de %17,1 iken 1972 yılında %18,1 olmuştur. Bu süreç de hizmetler sektörünün GSMH içindeki payı %49,8’den %54’e yükselmiştir. Yani tarım sektöründeki daralma, hizmetler sektörünün genişlemesine neden olmuştur.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-77), Türkiye ekonomisini Avrupa Topluluğuna tam üyeliğe hazırlama stratejisine göre oluşturulmuştur. Bu anlamda içe dönük politikalardan ziyade dışa dönük politikalar izleneceği belirtilmiş, büyümenin kamu kesiminin öncülüğünde olmakla beraber özel kesimin daha çok teşvik edilmesi gerektiği kararlaştırılmıştır. Ayrıca ara ve yatırım mallarının üretiminin ağırlık kazandığı bir sanayi yapısına ulaşma hedef alınmıştır.

İthal ikameci sanayileşme döneminde tüketim malları sektöründe ithal ikamesi büyük ölçüde sağlanmışsa da, ara ve yatırım malları üretiminde istenilen artış sağlanamamıştır. Korumanın yüksek ve uzun süreli olması sonuçta dünyadan kopuk, rekabetten uzak hantal bir sanayi yapısı ortaya çıkarmıştır. İthal ikameci sanayileşme stratejisinin bırakılmasının nedeni, büyümenin finansmanı sorunudur.

1973 Kıbrıs Barış Harekatının, 1973-74 ve 1978-79 I. ve II. Petrol Krizlerinin, siyasi istikrarsızlıkların ve ihracatın bir türlü istenilen seviyeye getirilememesi nedeniyle artan ödemeler bilançosu açığı sorunu, 24 Ocak 1980 ekonomik istikrar kararlarıyla ‘piyasa ekonomisi esaslı, ihracata dönük sanayileşme politikası’nın benimsenmesine neden olmuştur.

24 Ocak 1980 istikrar kararlarının iki önemli amacı vardır; birincisi ekonomideki devlet müdahalesinin en aza indirilerek piyasa ekonomisine işlerlik kazandırılması, ikincisi, geleneksel sanayileşme politikası olan ithal ikameci politikadan ihracata dönük sanayileşme politikasına geçilmesidir. Bu politika değişikliğinden sonra, ithalatta liberalizasyona gidilmiş, sanayileşmede özel sektöre öncelik verilmiştir. Negatif faiz uygulamasından reel faiz uygulamasına geçilmiş, düşük ücret politikası izlenmiş ve yüksek döviz kuru ile ihracat desteklenmiştir. Dış piyasaya açılmayla, pazar genişlemiş, kapasite kullanım oranları artmış, ölçek ekonomileri oluşmaya başlamış, sonuçta maliyetler düşerken rekabet gücü artmıştır.

24 Ocak Kararları'nın ana hatları şu şekildedir:

- %32,7 oranında devalüasyon yapılarak günlük kur ilanı uygulamasına gidilmiş,
- Devletin ekonomideki payını küçülten önlemler alınmış,
- KİT'lerdeki uygulamaya paralel olarak tarım ürünleri destekleme alımları sınırlandırılmış,
- Gübre, enerji ve ulaştırma dışında sübvansiyonlar kaldırılmış,
- Dış ticaret serbestleştirilmiş, yabancı sermaye yatırımları teşvik edilmiş, kâr transferlerine kolaylık sağlanmış,
- Yurtdışı müteahhitlik hizmetleri desteklenmiştir.
- İthalat kademeli olarak libere edilmiş, ihracat; vergi iadesi, düşük faizli kredi, imalatçı ihracatçılara ithal girdide gümrük muafiyeti gibi sektörlere göre farklılaşan teşviklerle desteklenmiştir.

24 Ocak Kararları ile 1980 öncesi dönemde uygulanan ithal ikameci büyüme stratejisi terk edilerek, dışa açık büyüme stratejisi uygulamaya konulmuş ve büyüme stratejisi, temel olarak, verimlilikte artış sağlamayı ve ekonominin rekabet gücünü artırmayı amaçlamıştır. Bu çerçevede, piyasa ekonomisinin kurumsallaşması yönünde adımlar atılmıştır.

24 Ocak Kararlarının uygulanmasından birkaç yıl sonra, bu politikaların toplumun küçük bir kesimi dışında tüm toplum kesimlerinin çok önemli kayıplarına neden olduğu görülmüştür. Devlet mekanizması sadece sermayenin taleplerini kabul eden ve sermaye sınıfı haricindeki talep ve ihtiyaçları reddeden işleyişine kavuşmuştur.

Türkiye'nin ekonomi politikasında köklü dönüşümü simgeleyen ünlü 24 Ocak 1980 kararlarından sonra, ekonomik istikrarı sağlamak amacıyla kimi yıllarda, düzeltici önlemler alınmakta idi. Ancak ekonominin genel denge öğelerinin kamu kesimi açıklarına dayalı dengesizliği ve bunun büyük boyutlar kazanması, buna ek olarak özellikle 1993'de büyüyen dış ekonomik ilişkilerdeki dengesizlik, 1994'ün başlarında yeni bir istikrar önlemleri düzenlenmesini zorunlu kıldı. Ekonomik bunalım, her ne kadar, 1980 öncesinde olduğu gibi, iç ve dış dengesizliklerden kaynaklandıysa da, 1980 öncesinin tersine bu yıllarda ekonomi bir döviz yokluğu sıkıntısıyla karşı karşıya bulunmamaktaydı. Bunu sağlayan, 1980'li yıllarda özellikle de 1988 sonrasında izlenen sermaye hareketlerini serbestleştirme, daha doğrusu TL'nin tam değiştirilebilir (tam konvertibl, yabancı paralarla sınırsız değiştirilebilir) duruma getirilmesi ve yurtiçi faiz oranının çok yüksek tutulmasıydı.

1994 yılının başına gelindiğinde, ekonomide Cumhuriyet tarihinin en büyük cari açığı ve kamu açığı ortaya çıkmış ve makroekonomik dengesizliklere neden olmuştur. Orta-uzun dönemde sürdürülemeyecek olan bu yapı ve politikalar, 1994 yılı Nisan ayında içine düşülen ağır iktisadi krizin oluşumundaki nedenlerdir.

Diğer yandan kriz sinyallerinin alınmaya başlandığı 1993 yılının son ayları ile 1994 yılının Nisan ayı arasında geçen sürenin incelenmesi krizin yönetimi açısından da oldukça yanlış uygulamalara başvurulduğunu göstermektedir. Aşırı spekülasyon sermaye girişinin ekonomik dengeler üzerindeki olumsuz etkilerini Türkiye kadar ağır yaşamış olan bazı gelişmekte olan ülkelerde krizin ortaya çıkmasıyla birlikte alınan önlemler ile krizin daha hafif atlatılması mümkün olmuştur. Ancak Türkiye'de başvuru alan uygulamalar ve ekonomik kararlar krizin boyutunu artırıcı etki yaratmıştır denilebilir.

Bir başka deyişle, 1993 sonu ve 1994 başını kapsayan dönemde Türkiye, kriz yönetiminde de başarısız olmuştur. 1993 yılının ortalarında siyasi otorite kamunun faiz yükünün çok yüksek olduğunu ve kısa dönemde uygulanacak politikaların faiz oranlarını düşürme amacı taşıyacağını açıklamaya başlamıştır. Bu aşamada ekonomiye likidite enjekte edilmeye başlanmış, ancak yüksek likidite düşmesi beklenen döviz talebini hızla artırmaya başlamıştır.

5 Nisan krizinin nedenleri incelendiğinde, krizin başlama nedenini 1993 yılında kamunun iç borçlanma politikasında yapılan değişiklik ve bunun mali piyasalar tarafından kabul edilmemesinin oluşturduğu görülmektedir. Ayrıca Merkez Bankası ile Hazine arasındaki kötü eşgüdüm ve koordinasyon eksikliği de krizi hızlandırmıştır. Kamunun borçlanma ihtiyacı yüksek iken, serbest piyasa davranışlarını dikkate almadan ihale iptalleri yoluyla faizlerin düşürülmeye çalışılması, krizin oluşmasında önemli rol oynamıştır. Mali piyasaların serbestleştirilmesi ve fakat yeterli derinliğin sağlanamaması nedeniyle, spekülatif bekleyişlerden kolayca etkilenen bir ortam oluşmuş, bu da fazla likiditenin dövize yönelmesine, Merkez Bankası'nın müdahalesi sonucu rezervlerin hızla azalmasına ve devalüasyona neden olmuştur.

5 Nisan krizi, finans piyasalarında yaşananlar yönüyle, Meksika'nın 1994 peso kriziyle karşılaştırıldığında, nedenleri ülkeler arasında farklılaşsa da temel sorunun ekonomideki parayı yönetme ve yönlendirme sorunuyla ilişkili olduğu görülmektedir. Meksika'da yaşanan kriz, kısa vadeli yabancı sermayenin bir anda ülkeyi terk etmek istemesi ve Merkez Bankası'nın döviz ihtiyacını karşılayamayarak, likidite sıkıntısına düşmesi sonucu yaşanmıştır. Bu gelişmede, hükümetin dövize endeksli iç borcunun artmasının da büyük rolü vardır.

Siyasi otorite dövize olan talebi yüksek döviz rezervlerini satarak sınırlamanın mümkün olacağı, bu şekilde piyasada dolaşan paranın İMKB'ye yönlendirilebileceği varsayımı ile hareket etmekteydi. Bu varsayımlar iki nedenle geçerli olmamıştır. Bunlardan birincisi büyük bankalar yüksek bir devalüasyon olacağı bilgisi ile hareket etmekteydiler. Dolayısıyla piyasaya sürülen döviz talebi kırma işlevini yerine getirmekten uzak kalmış ve piyasaya sürülen döviz giderek artan fiyatta alıcı bulmuştur.

Diğer yandan İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB), o dönem için 52 milyon dolar gibi dar bir işlem hacmine sahipti ve piyasada dolaşan spekülatif sermayeyi mas etme kapasitesine sahip olmaktan çok uzaktı. Sonuç olarak Ocak 1994'te döviz kuru 19 000 TL/\$ Merkez Bankası rezervleri 7 milyar dolar iken Nisan 1994'te döviz kuru 38 00 TL/\$'a çıkmış, uluslararası rezervler 3 milyar dolara düşmüştür.

5 Nisan 1994'de hükümet dengeleri yeniden kurmak amacıyla yeni kararlılık önlemleri paketini ilan etti. Dövize olan talebi azaltmak ve kısa dönemli kamu

borçlarını ödeyebilmek için Mayıs 1994 tarihinde %400 faizli borçlanma kağıtlarını piyasaya sürmek zorunda kaldı. Dengeleri düzeltmeden yapay yolla faiz oranlarını düşürme çabası faiz oranlarında çok daha yüksek oranda bir sıçramaya neden olmuştur. Sonuç, ücretlerin düşürülmesi, işsizlikte artış, yüksek bir devalüasyon ve üç basamaklı enflasyon döneminin başlaması olarak kendini gösterdi (Kepenek ve Yentürk 2000).

5 Nisan 1994 İstikrar programı; enflasyon oranını azaltma, TL'ye değer kazandırma, dışsatımı artırma ve bunları gerçekleştirerek, 'sürdürülebilir' bir ekonomik ve toplumsal gelişme sürecini elde etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçlara ulaşılması, başta kamu kesimi açıklarının azaltılması ve bir dizi yapısal yeni düzenlemelerin gerçekleştirilmesi ile mümkün gözükmektedir.

Yaklaşım temel ilke olarak üretim yapan, sübvansiyon dağıtan bir devlet yapısından, ekonomide piyasa mekanizmasının tüm kurum ve kurallarıyla işlemlerini sağlayan ve sosyal dengeleri gözetten bir devlet yapısına geçmeyi almaktadır. Uygulama programı, ek olarak, döviz kurunun fiyat artışıyla uyumlu kılınmasını, TCMB'nin giderek özerk bir yapıya kavuşturulmasını sağlıklı bir para politikası düzenlenmesi, sermaye piyasasında spekülasyon işlemlerinin sınırlandırılmasını ve dışsatımın ve yabancı sermaye girişlerinin artırılmasını öngörmektedir.

Yüksek oranlı kronik enflasyonu düşürmek amacıyla alınan 5 Nisan kararları temelde Ortodoks unsurlar içeren, ancak ücret ve maaşların neredeyse dondurulmasını öngördüğünden içinde heterodoks unsurlar taşıyan melez istikrar önlemleridir*. 5 Nisan kararlarıyla öncelikle kamu harcamalarının kontrol altına alınmasına ve kamu gelirlerinin arttırılmasına yönelik önlemlerle ekonomik istikrarı sağlamaya yönelik düzenlemelere öncelik verilmiştir. Programın amacı;

- enflasyonu hızla düşürmek,
- ihracat artışını hızlandırmak,

* İstikrar programları, ekonomik kriz yaşayan ülkelerde krizin atlatılması ve ekonominin yeniden dengeye getirilmesi sürecinde uygulanan bir dizi önlemler paketidir. Bu programlar ekonomik dengeyi kurmada faydalanan mucizevi araçlar olmayıp, literatürde kabul gören sıkı maliye ve sıkı para politikası temeline dayanmaktadır. Bununla birlikte, programlar içerdikleri politikaların özelliklerine göre farklılaşmaktadırlar. Örneğin, ortodoks programlar genel hatlarıyla sıkı maliye ve sıkı para politikalarından, heterodoks programlar da fiyat ve ücret kontrollerinden oluşmaktadır. Bu politikalara ek olarak, ekonomik dengesizliğin giderilmesi sürecinde, enflasyonist beklentileri kırmak için önceden ne olacağını belli olan temel parametrelerden, yani nominal çıpalardan yararlanılmaktadır.

- ekonomik ve sosyal kalkınmayı sosyal dengeleri de gözeten sürdürebilir bir temele oturtmak.
- ekonominin hızla istikrara kavuşturulması için yapısal reformları gerçekleştirmek
- kamu açıkları hızla aşağı çekilirken, kamunun ekonomideki rolünün yeniden tamamlanması ve yeniden örgütlenmesini sağlamak,
- üretimi yapan ve sübvansiyon dağıtan bir devlet yapısından, piyasa mekanizmasının tüm kurum ve kurullarıyla işlemlerini sağlayan ve sosyal değerleri gözeten bir devlet yapısına geçmektir.

5 Nisan Kararları ve programın uygulama sonuçları, Türkiye'deki yüksek enflasyon olgusunun altında, kısa dönemde, küçük çaplı istikrar programlarıyla çözümlenmesi pek de mümkün görünmeyen daha ciddi ve önemli sorunların olduğunu göstermektedir. 5 Nisan krizini deneysel olarak incelemeye yönelik model çalışmalarının bulguları, tartışmaya açık olmakla birlikte, genel itibarıyla bu yargıyı destekler niteliktedir.

Türkiye'de son yıllarda yaşanan yüksek kronik enflasyon ve enflasyonist beklentiler mevcut enflasyonu geleceğe taşımaktadır. Sadece kurun kontrol edildiği istikrar programları kısa dönemde etkili olmakta, uzun dönemde enflasyonu kalıcı olarak düşürmeye yetmemektedir.

Diğer taraftan, yapısal sorunların çözülmesi ve istikrarın maliyetinin toplumun tüm kesimleri arasında dengeli olarak paylaştırılması başarıya ulaşmanın vazgeçilmez koşullarından biridir. Ortodoks politikaların ciddi olarak uygulanmadığı Arjantin'de 1985 Austral Planı'ndaki fiyat ve ücret kontrollerine rağmen enflasyon düşürülememiştir.

Bu değişim sonucunda Türkiye'de ihracat, 1980 yılındaki 2,9 milyar dolar seviyesinden yaklaşık yirmi kat artarak, 2004 yılında 63 milyar dolara ulaşmıştır. Bununla birlikte, ihracata dayalı büyüme stratejisi, büyümenin finansmanı sorununu ortadan kaldıramamış, Türkiye ihracatının teknolojik yapısı dünya ticaretine uyum sağlayamamış ve ihracatın ithalata bağımlılığı azaltılamamıştır.

Türkiye kuruluş yıllarından itibaren istihdam ve büyüme ile ilgili sorunlar yaşamıştır. İşsizlik, Türkiye'nin en önemli sorunları arasında yer almaktadır. Türkiye hala tarımdan, sanayi ve hizmetler sektörlerine işgücü transferinin olduğu süreci yaşamaktadır. Sanayi ve hizmetler sektörünün bu işgücü fazlalığını yeterince kullanabilecek kapasitesinin olmaması, işgücüne olan talebi de olumsuz etkilemektedir.

Yüksek ve kronik enflasyon ile istikrarsız büyüme, 1980-2000 dönemi Türkiye ekonomisinin genel özelliklerini oluşturmaktadır. 1990lı yıllardan itibaren yıllık enflasyon oranının ortalama yüzde 60-70 olduğu dönemde, ekonomi yüzde ortalama 5-6 oranında büyümeye devam etmiştir. Aynı dönemde IMF destekli birçok istikrar programı uygulanmaya konmuş ancak, politik istikrarsızlıklar nedeniyle hiçbirini sonuçlandıramamıştır. Bunun yanı sıra, makroekonomik dengesizlikler, Merkez Bankası üzerindeki siyasi baskı ve 1994 ve 2001 yıllarında yaşanan krizler ekonomideki istikrarsızlığın artarak sürmesine neden olmuştur. Nihayet, 2001 yılı krizinin ardından uygulanmaya konulan örtük enflasyon hedeflemesi, enflasyon oranının otuz yıl aradan sonra tek haneli rakamlara gerilemesini sağlamıştır.

Tablo 16:Türkiye’de GSMH’daki artış, İşsizlik ve Enflasyon Oranları (Yıllık %)

Yıllar	GSMH	İşsizlik	Enflasyon
1990	9,4	8,0	60,4
1991	0,3	8,2	71,1
1992	6,4	8,5	65,9
1992	8,1	9,0	71,0
1994	-6,1	8,6	125,4
1995	8,0	7,6	76,0
1996	7,7	6,6	93,7
1997	8,3	6,8	99,0
1998	3,9	6,9	69,7
1999	-6,1	7,7	68,7
2000	6,3	6,5	39,3
2001	-9,5	8,4	68,5
2002	7,9	10,4	29,7
2003	5,9	10,5	18,4
2004	9,9	10,3	9,3
2005	7,6	10,3	7,7
2006	6,0	9,9	9,6

Kaynak: TÜİK ve DPT verilerinden derlenmiştir.

Tablo 16’da görülmekte olan çeşitli dönemlerde GSMH hızında yakalanan artış, yeni yatırımlarla birlikte sektörlerdeki verimlilik artışlarından ve kapasite kullanım

oranlarının yükseltilmesinden kaynaklanmıştır. Ancak sektörlerin yeni iş yaratma kapasiteleri, yüksek nüfus artışı nedeni ile işgücü arzından düşük kalmıştır. Artan nüfus karşısında yeni iş olanaklarının artırılmaması Türkiye’de işsizliğin önemli bir sorun olmaya devam etmesine neden olmaktadır.

GSMH’da yaşanan büyüme ile ilgili olarak da çeşitli dönemlerde yüksek büyüme oranları sağlanmış, ancak istikrarlı bir şekilde olmayıp dalgalı bir seyir izlemiştir. Son yıllarda büyüme dalgalı bir yapı göstermeye devam etmektedir. 1999 yılında %-6.1 küçülen ekonominin daralmasına etki eden faktörlerden biri de 1999 Ağustos ve Kasım aylarında yaşanan Marmara depremleridir. Türk sanayisinin merkezinde yaşanan ağır tahripili depremler ekonomik ve sosyal açıdan tahribata neden olmuştur. 2000 yılında ekonomi %6.3 büyümüş fakat 2001 yılında % -9.5 oranında küçülmüştür. 2002 yılından itibaren artan oranlarda büyüme yakalanmasına rağmen, bu artış işsizlik oranlarına pozitif yönde yansımamış ve bir düşüşe neden olmamıştır.

Gayri safi milli hasılamız 2002 yılından itibaren ortalama % 6’nın üzerinde bir büyüme yakalamıştır. Ancak Türk ekonomisinde gerçekleşen ekonomik büyümenin esas olarak kapasite kullanımı ve verimlilik artışından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bunu Türk ekonomisinde yaşanan işsizlik ile ilgili istatistiklerden açık bir biçimde görmekteyiz.

2000 yılı sonunda % 7.6 olan işsizlik oranı 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz sonucunda 2001 yılı sonu itibari ile % 10.6’ya yükselmiştir. Türk ekonomisinde 2002 yılında ve 2003 yılının ilk yarısında gerçekleşen ekonomik büyümeye karşın işsizlik bugün % 10 gibi yüksek bir orana ulaşmıştır. İşsizlik sadece Türkiye’de değil, diğer birçok ülkede de temel ekonomik sorun olarak ortaya çıkmaktadır. İşsiz oranı Almanya’da % 11 ve İspanya’ da % 12’dir. Avrupa Birliği işsizliği azaltmak için istihdamı artırma stratejisini uygulamaya koymuştur.

Ekonomide 2002 yılından itibaren yaklaşık % 6’lık büyümenin istihdam üzerindeki etkisi ise ne yazık ki olumsuz olarak görülmektedir. Bunun nedenleri arasında teknolojik yatırımların istihdam miktarını azaltabileceği, kayıt dışına geçişlerin yaşanabileceği göz önüne alınmasına rağmen, yaşanan durumun iç karartıcı olduğu bir gerçektir. Bir ülkede istihdam yaratacak yatırımlar olmaksızın sosyal sorunların

özölmesi mümkün olamaz. Ayrıca işsizlik sorunları ekonomik istikrarı da olumsuz yönde etkileyecektir.

Türkiye’de istihdamın arttırılması için yatırımların arttırılması gerekmektedir. Esasen Türk ekonomisinde kapasite kullanımının artırılarak büyüme sağlanmasının sınırına gelinmiştir. Bundan sonra Türk ekonomisinde istihdam artışının sağlanması için yatırımların mutlaka arttırılması gereklidir. Düşük düzeyde seyreden döviz kurları bugün Türkiye’de ithal edilecek makine ve teçhizatı ucuzlatarak yatırım yapmanın maliyetini önemli ölçüde azaltmıştır. Hükümet yatırım ortamının iyileştirilmesi için bazı adımlar atmıştır. Bu nedenlerle Türk ekonomisinde önümüzdeki dönemde yatırımların hızlanması ve dolayısıyla işsizliğin giderek azalması beklenmektedir.

İşsizliğin azaltılması ancak, yatırım ortamının iyileştirilmesi ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının Türkiye’ye çekilmesi için bundan sonra da gerekli yapısal düzenlemeleri yapılması ile mümkün olacaktır. Türkiye’de istihdamın arttırılarak işsizliğin azaltılması için emek piyasasının esnek bir yapıya sahip olması çok önemlidir. 22.5.2003 tarihinde yürürlüğe giren 4857 sayılı İş Yasası bu yönde atılan önemli bir adımdır. Bu yasa ile kısmi süreli (part-time) çalışma sistemi getirilmiştir. Bunun yanında emek piyasasında esneklik sağlamak ve firmalarımızın rekabet gücünü arttırmak için ücretler emeğin marjinal verimliliği esas alınarak belirlenmelidir. Küreselleşmenin giderek dünya ekonomisine daha fazla hakim olduğu günümüzde istihdamın genişletilmesi için firmalarımızın dünya piyasalarında rekabet gücünün arttırılması kaçınılmaz gerekliliktir.

Verimlilik ve üretim artışı konusunda 2001 krizine kıyasla belirli bir yol alındığı gerçeğini kabul etmemiz gerekmektedir. 2002 ve 2003 yıllarında sırasıyla GSMH’da gerçekleşen % 7.9 ve % 5.9 büyüme hızlarının kaynağını dış talebin diğer bir ifade ile ihracatın oluşturduğu bilinmektedir. Aynı zamanda iç talepteki kıpırdama eğilimi 2003 yılında ortaya çıkarak genelde sınırlı sayıdaki (örneğin otomobil ve dayanıklı tüketim malları) sektör mallarına yönelik talep olarak kendini göstermiştir (Uzunoğlu 2004).

Türkiye enflasyonla II. Dünya Savaşı dönemlerinde tanışmıştır. Savaş nedeniyle üretimde düşüşler yaşanmış ve arz-talep dengesinin bozulması fiyatlar genel seviyesi üzerinde baskıyı attırmıştır. 1970’li yıllardan itibaren ise enflasyon yükselen bir trende girmiş ve iki haneli rakamlara çıkmıştır. Üç haneli rakamlara çıktığı kriz dönemleri olsa

da 2000 yılından itibaren uygulamaya başlanan enflasyonu düşürme programı çerçevesinde, enflasyon oranlarında önemli düşüşler yaşanmıştır.

Türk ekonomisinde özellikle 2003 yılından itibaren bazı önemli olumlu gelişmelerin ortaya çıktığı görülmektedir. Türk ekonomisinde görülen olumlu gelişmelerin başında uzun süreden beri kronik hale gelen enflasyonun giderek kontrol altına alınması gelmektedir. 2001 yılı sonunda % 80 olarak gerçekleşen enflasyon oranı 2002 yılı sonunda % 30'a ve 2003 yılında ise % 18'e çekilmiştir. 2004 yılından itibaren ülkemizde yaşanan enflasyon oranı tek haneli rakamlara inmiştir. Bu durum Türk ekonomisi açısından çok önemli ve olumlu bir gelişmedir. Çünkü piyasa ekonomilerinde enflasyon çok ciddi tahripkar etkiler yaratmaktadır. Enflasyon fiyat mekanizmasının işleyişini bozarak ekonomide etkin kaynak dağılımının sağlanmasını zorlaştırmaktadır.

Enflasyonist ortamın yarattığı belirsizlikler faiz oranlarının yükselmesine neden olmakta ve uzun dönemli verimli yatırım kararlarının alınmasını olumsuz yönde etkilemektedir. Diğer taraftan, enflasyon muhasebesinin uygulanmadığı ülkemizde enflasyon fiktif kârların vergilenmesine yol açtığı için ekonomide kayıt dışılığın artmasına neden olmaktadır. Uzun dönemden beri yaşanan yüksek kronik enflasyon Türkiye'de kayıt dışılığı ciddi bir sorun haline getirmiştir. Türkiye'de çeşitli firmalar açısından haksız rekabet yaratan kayıt dışılığın azaltılmasının ön şartı enflasyon oranının % 5'in altına çekilmesidir. Enflasyon gelir dağılımını da bozarak sosyal sorunların artmasına yol açmaktadır (Morgil 2003).

Bütün bu nedenlerle enflasyonun kontrol altına alınarak ekonomik istikrarın sağlanması Türk ekonomisinde birinci önceliğini korumaktadır. Enflasyonun kontrol altına alınmasını sağlayan temel etken başarı ile uygulanan para politikası olmuştur. T.C. Merkez Bankası 2002 yılı başında para arzı artış oranının nominal çapa olarak kullanıldığı para programını uygulamaya koymuştur. Para programı çerçevesinde T.C. Merkez Bankası 2002 yılından itibaren para arzı artış oranını sınırlayarak enflasyon oranını aşağılara çekmeyi başarmıştır.

Merkez Bankası enflasyonu kontrol etmek için daha önceleri de para programları uygulamıştır. Ancak, bu para programları başarılı olmamıştır. 2002 yılından bu yana uygulanan para programlarının başarılı olmasının temel nedeni, T.C. Merkez Bankasının 2002 yılı başında yürürlüğe giren yeni Merkez Bankası Yasası ile

bağımsızlığa kavuşmasıdır. Yürütülen yeni uygulamalar sonucunda Merkez Bankası ülkede fiyat istikrarını sağlamıştır. Türk ekonomisindeki gelişmeler bir ülkede enflasyonun kontrol altına alınmasında Merkez Bankasının bağımsızlığının ne kadar önemli olduğunu açıkça göstermektedir.

Türk ekonomisinde yaşanmakta olan diğer bir olumlu gelişme enflasyonun düşmesine paralel olarak nominal ve reel faiz hadlerinin düşmesidir. Faiz hadlerinin düşmesinin bir nedeni de sağlanan siyasal istikrara bağlı olarak Türk ekonomisine güvenin artmasıdır. Günümüzde beklentiler gerek enflasyonun kontrol altına alınmasında ve gerekse faiz hadlerinin ekonominin gereklerine uygun seviyelere çekilmesinde çok önemli rol oynamaktadır. Piyasalarda olumlu beklentiler yaratılması uygulanan para ve maliye politikaları ile yakından ilgilidir. Bağımsız Merkez Bankası'nca uygulanan tutarlı para politikası ekonomide güveni artırmakta ve beklentileri olumlu yönde etkilemektedir.

Türk ekonomisinde en çok tartışılan konulardan birisi uygulanacak döviz kuru politikasıdır. 2000 yılı başında uygulamaya konulan istikrar programında döviz kuru nominal çapa olarak alınmış ve kademeli sabit kur politikası uygulanmıştır. Ancak bu uygulama 2001 yılında Türk ekonomisinin krize düşmesinde temel etkenlerden biri olmuştur. Bu nedenle Türkiye'de esnek kur politikasının uygulanması doğru ve gereklidir. Ancak, Türk ekonomisinde istikrar ve güvenin giderek sağlanmasına bağlı olarak döviz girişi artmış ve döviz kurları beklenenden daha düşük seviyelerde istikrar kazanmıştır. Bu durum ihracatçılarımızın dünya piyasalarındaki rekabet gücünü olumsuz yönde etkilemektedir. Ancak, Türk ekonomisinde artan verimlilik ve buna bağlı olarak üretim maliyetlerinin düşürülmesiyle ihracatta önceki yıllara göre artış sağlanması Türk ekonomisinin dinamizmini açıkça göstermektedir. Böylece Türkiye yaklaşık 105 milyar dolarlık ihracat hacmi ile dünya ekonomisinde önemli bir yer kazanmış olacaktır.

Türk ekonomisindeki bu olumlu gelişmelere rağmen bazı konularda sıkıntılar devam etmektedir. Özelleştirme konusunda Türkiye çeşitli nedenlerle başarılı olamamaktadır. Özelleştirme piyasa ekonomisini geliştirme ve ekonomide etkinliği artırma yönünden çok önemlidir. Bunun yanında Türkiye'de özelleştirme devlet bütçesinin dengesi açısından da önemlidir. Türkiye özelleştirme konusunda ciddi adımlar atmak zorundadır.

Türk ekonomisinde diğ er bir sorun iç ve dış borçların gayri safi milli hasılaya olan oranın yüksekliğidir. Burada belirtilmesi gereken husus, şu anda iç ve dış borçların çevrilmesi ile ilgili bir sorun olmadığıdır. Ancak, yüksek borç yükü devletin etkin büyüme politikası ve sosyal politika uygulamasını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, devlet borçlarının gayri safi milli hasılaya oranının azaltılması gereklidir. Devlet borçlarının gayri safi milli hasılaya oranının azaltılmasının üç yolu vardır. Bunlardan birincisi faiz dışı bütçe fazlasının sağlanmasıdır. Bu nedenle gayri safi milli hasılanın % 6.5 olarak öngörölen faiz dışı bütçe fazlası mutlaka gerçekleştirilmelidir. Borç yükünün azaltılmasının ikinci yolu şeffaf ve hızlı bir özelleştirme yapılarak özelleştirmeden elde edilecek gelirle iç ve dış borçların azaltılmasıdır. Borç yükünün azaltılmasının üçüncü yolu büyüme hızının reel faizin üzerinde gerçekleşmesidir. Son zamanlarda ekonomik büyümenin hızlanması ve reel faiz hadlerinin düşmesi bu yönden olumlu gelişmelerdir.

2000’li yıllarda Türkiye kamu maliyesinin karşılaştığı temel ikilem, bir yandan borçlanmanın sürdürölmesi, diğ er yandan da sosyal hizmet yatırımlarının finanse edilmesi gerekliliğidir. 1990’lı yılların borçlanma temposunun sürdürölemeyeceğı ve iç borç yükünün toplumsal maliyetinin çok yüksek olacağı açıktır.

Türkiye’de 2001 yılından itibaren tarım sektörü ciddi darbe yerken, (2001, 2002, 2003 yılının ilk çeyreğinde negatif büyüme), inşaat sektöründe 2004 yılından itibaren bir hareketlenme gözlenmektedir. Ülkede yaşanan faiz ve kur düşüşünün etkisi ile hareketlenen özel kesim yatırımları iç talebin diğ er bir unsuru olarak gözükmektedir. İç talebe dayanan büyümenin ithalattaki patlama ile dış açığı arttırması ise ekonomiyi olumsuz etkilemektedir. Oluş an cari açığı kapatabilmek için gündeme gelen sıcak para ve kısa vadeli sermaye hareketleri, dış ticaret açığını kapatabilmek amacı ile uygulanan geçici ve pek etkili olmayan çözümler olarak görölmektedir (Uzunöglü 2004).

Ciddi döviz açığı veren Türkiye’nin dalgalı kur sistemi uygulamasına rağmen TL’nin değ erlenmeye devam etmesi öngörölmeyen bir geliş me olarak nitelendirilmektedir. Yaş anan geliş meler ışığında dış açığın; büyüme ve TL’deki aşırı değ erlemenin devam etmesi durumunda tehlikeli bir düzeye ulaşacağını göstermektedir.

Uluslararası belirsizliğin hızla arttığı ve rekabetin gittikçe bozulduğu bir ortamda Türkiye gibi dış kaynak gereksinimi olan ölkelerin uygun vade ve düşük faiz oranları ile borç bulmaları oldukça güçleşmektedir. IMF ile yapılmakta olan çalış malar, borç

sürdürülebilirliğinin riske girdiğini ve IMF ve onun arkasındaki güçlere aşırı bağımlı hale gelineceğinin sinyallerini vermektedir.

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, turizm, dünya ekonomisinde en hızlı gelişen ve genişleyen sektörlerden biri haline gelmiştir. Turizm, çoğu zaman diğer bir çok endüstri gibi bölgesel veya ulusal kalkınma için bir araç olarak kullanılmıştır. Turizm sektörü, yaygın biçimde gelir, iş ve vergi gelirlerinin oluşturulmasında, ödemeler dengesi problemlerinin hafifletilmesinde, bölgesel ve ulusal ekonomik gelişmelere katkıda bulunmada rol oynayan önemli bir faktör olarak yerini almıştır.

Türkiye’de, turizm uzun yıllar güneş, deniz, kum, doğal güzellikler gibi kaynakları kullanma ve teknolojisi basit bir ekonomik faaliyet olarak görülmüştür. Ülkenin döviz darboğazı ve işsizlik gibi başlıca sorunlarına turizmin çözüm getireceği beklenmiş ve sektörün son yıllarda gösterdiği büyük gelişmeyle Türk ekonomisinin ve dolayısıyla kalkınmanın önemli unsurlarından biri olmuştur. Türkiye’de turizmin ekonomik, sosyal ve kültürel etkileri 1940’lardan sonra fark edilmiş, 1963 yılından 1980’li yıllara kadar, zamanla gelişme eğilimi göstermiştir. Türkiye’ye yönelik yabancı turizm talebinin dünya ortalamasının üstünde olduğu 1980 sonrası ise Türk turizmi için bir dönüm noktası olmuştur. 1982 yılında yürürlüğe giren Turizmi Teşvik Kanunu ile turizme yönelik çok sayıda yapısal iyileştirmeler gerçekleştirilmiştir. Turizm bu yıllardan sonra ekonomik, sosyal ve çevresel yönleri ile birlikte ele alınmaya başlanmıştır. Çünkü Türkiye’de elde edilen sayısal büyüklüklerin sahip olduğumuz doğal ve tarihi zenginliklerin karşılığı olmadığı görülmüştür. Bunun için yasal düzenlemeler yapılarak turizm teşvik kanunları çıkartılmış, vergi ve gümrük muafiyetleri özel döviz tahsisleri verilmiştir. Bu önlemlerle büyük gelişmeler sağlanmış 1984-1990 yılları arasında turizm ortalama %12.1 büyüyen bir sektör olmuştur (Turizm Bakanlığı 1998).

Türkiye’nin aktif dış turizmi özellikle 1980’lerden itibaren önemli bir gelişme göstermeye başlamış ve ülke ekonomisine çok büyük katkı sağlayan gelir kaynaklarından biri durumuna gelmiştir. Ayrıca dünyadaki bütün turistler için de Türkiye popüler bir turist çekim merkezi halini almış, özellikle 1983-1989 yılları arasında turist sayıları ve turizm gelirleri bakımından Türk Dış Turizminin, diğer geleneksel turizm gelirlerine göre artış oranı bir önceki yıllara karşılaştırıldığında %127

ile rekor düzeye çıkmıştır. Tablo 17 de 1980 yılından günümüze Türkiye'nin turizm gelirleri görülmektedir.

Tablo 17: Yıllar İtibari İle Türkiye'nin Turizm Gelirleri (milyon \$)

Yıllar	Turizm Gelirleri
1980	326
1985	548
1990	2705
1995	4957
2000	7636
2001	8090
2002	8481
2003	13203
2004	15888
2005	18152
2006	16853

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir www.tuik.gov.tr/ulusalgostergeler

Tablo 17 verilerinden hareketle 1980 yılında sadece 326 milyon dolar olan turizm gelirleri, yaklaşık 60 kat artarak 2005 yılında 18,1 milyar dolar düzeyine yükselmiştir. Bununla birlikte, turizm gelirleri 2006 yılında 16,8 milyar dolara inmiştir. 2006 yılında yaşanan düşüşün temel nedeni; söz konusu dönemde ülkede yaşanan kuş gribi salgınıdır.

Turizm gelirlerindeki yıllık ortalama artış oranı yüzde 16,5 olmuştur. Bununla birlikte Turizm gelirlerinin GSMH içindeki payı 1980 yılında %0.6'dan, 2006 yılında % 6.0'ya; bununla beraber turizm gelirlerinin toplam ihracat içindeki payı da aynı dönemlerde %11.2'den %25'e yükselmiştir (<http://www.turizm.gov.tr>.28.02.2007).

Turizm, Türkiye için önemli bir döviz kaynağı oluşturarak, yeni istihdam olanaklarının meydana getirilmesinde dolayısıyla da işsizliğin azaltılmasında ve ödemeler dengesi problemlerinin giderilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle de turizm sektörü, Türkiye'nin ekonomik kalkınma stratejisinde anahtar sektör olarak kabul edilebilecek bir konuma sahiptir. Ülkemizde farklı turizm potansiyellerine sahip bölgeler açısından farklı turizm türleri geliştirilerek kalkınma modelleri uygulanmaya konmaktadır. Örneğin tarımsal karakterin egemen olduğu Trakya Bölgesinde kırsal turizmden yararlanmanın mümkün olduğu yapılan araştırmalar sonucu vurgulanmaktadır (Küçükaltan 1997).

Türkiye son yıllarda çok önemli bir turizm merkezi haline gelmiş bulunmaktadır. Turizm açısından son derece büyük potansiyele sahip olan Türkiye kongre, kültür, kış ve yaz turizmi açısından cazip alternatifler sunmaktadır. Ayrıca, yeni ve modern tesisleri, kaliteli sağlık hizmeti, düşük fiyatları ve Avrupa ile Orta Doğu arasındaki konumu ile Türkiye önemli bir sağlık turizmi bölgesi konumundadır. Yabancı turist sayısı 2002 ve 2005 yılları arasında, 12.8 milyondan 21.2 milyona ulaşmıştır ki, bu sayı Türkiye'yi "Yabancı Ziyaretçiler için En İyi 10 Ülke" arasına sokmuştur.

Uluslararası turizmin sürekli ve kesintisiz artışı, gelişen birçok ülkenin devamlı büyüyen bu endüstriye ilgi duymasına neden olmuştur. Türkiye gibi gelişen bir ülkenin pazar payı almak üzere uluslararası turizm endüstrisine ilgi duymasının nedenleri ise kısaca şöyle belirtilebilir (Manisalı ve Yarcan 1987):

- Turizm talebi her geçen gün hızla artmaktadır.
- Turizm döviz darboğazı sorunlarına çözüm getirebilmektedir.
- Turizm endüstrisinin gelişme maliyetleri düşük olabilmektedir.
- Turizm ekonomik kısıtlamalardan, tarife ve kotalardan daha az etkilenmektedir.

Ekonomik kalkınmanın en önemli amaçlarından biri, ülkenin tüm insanlarına gelir kazandırıcı yeni istihdam olanakları yaratmaktır. Gelişmekte olan ülkelerin ortak özelliklerinden biri de, açık ya da gizli yüksek işsizlik oranlarıdır. Bu bakımdan turizmin emek yoğun bir endüstrisi oluşu gelişmekte olan ülkeler açısından bir dayanak oluşturmaktadır. Turizm işletmeleri, turistik ürün üretiminde ve bunu sunmada ve daha birçok faaliyetinin yerine getirilmesinde insan gücünden geniş ölçüde yararlanmaktadır. Dolayısıyla ülkedeki emek arzı fazlalığı bu sektörde büyük ölçüde istihdam edilebilecektir.

Turizmin lokomotif görevi üstlenerek kalkınmada oynadığı rol, devlet politikalarının belirlenmesinde göz ardı edilmemiştir. Sektör, 1985'den sonra ekonominin geneli içinde üstüne düşeni fazlasıyla yerine getirmiştir. Son yıllarda, global olarak yaşanan mali kriz ve durgunluk turizm sektörünü de etkilemiş ve bu durum devletin kalkınma politikaları içinde ağırlıklı olarak yerini almıştır.

Ancak, Türkiye son yıllarda turizmde çok yüksek performans sergilemesine ve sahip olduğu turistik arz potansiyeline rağmen dünya genelinde ve özellikle de Akdeniz

anağındaki pazar payı küçüktür. Türkiye açısından son yıllarda gelen turist sayısından gelişme sağlanmasına rağmen, turist başına yapılan harcamalarda hedeflenen noktaya ulaşamadığı görölmektedir. Bunun en önemli göstergelerinde birisi de Türkiye'nin dünya turizm pazarındaki payının uzun yıllardır %1.2-1.5 aralığında gerçekleşmesidir (Küçükaltan 1999).

Dünya turizminin odak noktalarından birini oluşturan Türk turizminin amacı, büyüyen dünya turizm pazarındaki payını daha üst seviyelere çıkarmak olmaktadır. Bu bağlamda turizm, günümüzde döviz girdisini artırıcı ve istihdam sağlayıcı özellikleriyle ulusal ekonomiye katkıda bulunan, uluslararası kültürel ve toplumsal iletişimi sağlayıcı ve bütünleştirici etkisi ile dünya barışının korunmasında büyük payı olan bir sektördür. Türk ekonomisinin vazgeçilmez temel taşlarından birisi olan turizm, bugünkü dış ticaret açığına, enflasyona, işsizliğe çare arayan ve hükümetlerin önemle üzerinde durduğu bir konudur.

Sonuç olarak, turizm sektörü dünyada hızla gelişmekte, teknolojiadaki ilerleme ve hız da bu gelişmenin yakıtını oluşturmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin ekonomik ve sosyal yönden gelişmesinde, turizmin taşıdığı rolün ileriye dönük korunabilmesi ve sürdürülebilmesi şarttır.

Türkiye'de son yıllarda gerekliliğı en çok konuşulan konulardan olan yapısal reformlar, bir türlü hayata bir türlü geçirilememektedir. Yapısal reformlar, istikrarlı, uluslar arası rekabete açık ve verimli bir ekonomik yapı için temel koşuldur. Büyümenin sürekliliğı için yapısal reformların harekete geçirilmesi gerekmektedir. Yapısal reformların uygulamaya konulması ile;

- kıt kaynakların etkin kullanımı,
- istihdam ve işsizlik sorunları,
- tarım sektöründe verimlilik artışı,
- yolsuzluğun azami ölçüde azaltılması,
- eğitim olanaklarının arttırılması
- istikrarlı büyümenin sağlanması
- sağlık koşullarının iyileştirilmesi
- hukuk reformunun gerçekleştirilmesi,
- dış ticarete rekabet gücünün arttırılması

- şeffaflığın sağlanması,
- dışa bağımlılığın azaltılması sağlanacaktır.

Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma ilkelerini hayata geçirerek, çevresel değerlerini koruyarak ekonomik kalkınmasını gerçekleştirip gerçek anlamda bir “refah” ülkesi olma şansı bulunmaktadır. Şöyle ki; zengin doğal kaynaklarımızın ve tarihi/kültürel değerlerimizin henüz geri döndürülemeyecek şekilde bozulmamış olması, kirlenmeyi önlemek ve bertaraf etmekle ilgili know-how ve teknolojilerin büyük oranda bilinmesi, yetişmiş insan gücüne sahip olmamız, genç nüfusun fazlalığı ve bu grupta çevre duyarlılığının” hızla artıyor olması, kalkınarak refah ülkesi olmamız konusunda güçlü yanlarımızdır.

Dış dünyadaki gelişmeler de ülke ekonomisine olumlu ve olumsuz yansılarda bulunmaktadır. Dış dünyadaki gelişmelerin Türk ekonomisini olumsuz yönde etkilediği gözden uzak tutulmamalıdır. Tamamen Türkiye'nin dışında oluşan bu faktörlerin başında; enerji fiyatlarında, özellikle de petrol fiyatlarında görülen artış gelmektedir. Bir ara varili 10 dolara kadar düşmüş olan ham petrolün varil fiyatı kısa sürede 60 doların üzerine fırlamıştır. Böylece ekonominin üzerine daha önce tahmin edilemeyen büyük bir yük eklenmiştir. Bu ek yük, daha fazla döviz ödemeyi gerektirdiği için kaçınılmaz olarak ödemeler dengesine yansımıştır.

Petrol fiyatlarındaki beklenmeyen artışın yanında, uluslar arası mali piyasalarda meydana gelen faiz artışları, Türkiye için borçlanmanın maliyetini arttıran bir unsur olmuştur. Buna ek olarak 2000 yılında Avrupa Birliği para birimi “euro”nun değer kaybederek zayıflaması, Türkiye'nin dış ticaret gelir ve giderlerini olumsuz yönde etkilemiştir.

Kuşkusuz, dış dünyada meydana gelen olumsuzlukları ekonomik ve sosyal gelişme ya da diğer adı ile kalkınma için mazeret olarak göstermek çok gerçekçi olmamaktadır. Ancak küreselleşen dünyada yaşanan gelişmeleri göz ardı etmek de yanlış bir tutum olacaktır. Bu nedenle dış dünya ile uyumlu ve ülkenin kalkınmasına yönelik yapısal politikaların uygulanabilmesi, ekonomik ve sosyal gelişmenin en önemli kaynaklarından birisi olarak kabul edilmektedir.

8. ARAŞTIRMA BULGULARI

Kalkınma teorilerinin üzerinde durduğu açıklamalardan hareketle belirli bir ülkenin kalkınmasına etki eden faktörlerin; ekonomik ve sosyo-kültürel kriterler olduğu ortaya konulmuştur. Çalışmanın bu kısmında dünyadaki bazı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler dikkate alınarak teorik bilgilerin geçerlilikleri araştırılmıştır. Bu amaç doğrultusunda; Birleşmiş Milletler tarafından gelişmiş veya gelişmekte olan ülke şeklinde belirlenen bazı ülkeler, bu ayrım göz önüne alınarak kalkınma kriterleri açısından incelenmiştir.

Çalışmada 1980-2004 yılları verilerinden hareketle panel data ve yatay kesit regresyon analizleri yapılmıştır. Çalışmanın dönemi, Türkiye’de başta olmak üzere uluslararası piyasalarda liberal politikaların ve küreselleşme eğilimlerinin izlenmeye başladığı 1980 sonrası bir zaman dilimini kapsamaktadır.

Kalkınma kavramının geçmişi sanayi devrimine dayansa da konu ile ilgili olan bölgesel ve ülkesel düzeydeki çalışmalar 1950’lerden sonra ortaya çıkmaya başlamıştır. Bölgesel düzeyde geliştirilen teorilerin büyük bir kısmı 1950-1970 yılları arasında yoğunlaşırken, kalkınmaya yönelik uygulamalı çalışmalar 1990’dan sonra hız kazanmaya başlamıştır.

1990’lı yıllardan itibaren uygulamalı çalışmalar için yeni teknikler geliştirilerek, verilere daha sağlıklı ulaşılması sonucu literatürdeki eksiklik tamamlanmıştır. Ülke düzeyinde değişkenlere ait veri yetersizlikleri, uygulamalı çalışmaların yapılmasını engelleyen en önemli problemidir. Kalkınma ile ilgili çalışmalar iyi bir istatistiki kayıt sistemine sahip İngiltere, Kanada ve ABD gibi ülkelerde daha sık görülmektedir. Teorik açıdan bakıldığında kalkınma sorununa yönelik olarak yurt dışında yapılmış araştırmaların sayıca daha fazla olduğu söylenebilir. Ancak ülkemizde de özellikle 1990’lı yıllardan itibaren kalkınma odaklı çalışmalar yapıldığı görülmektedir.

Sözü geçen çalışmalar daha genişletilmiş hali ile gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kalkınmışlık düzeylerinin tespitinde kullanılabilir. Çalışmanın uygulama kısmında Dünya Bankası WDI veri tabanı kullanılarak gelişmiş ve gelişmekte olan

ülkelere ait sayısal bilgiler ele alınmış, panel veri analizi ile çeşitli saptamalarda bulunulmuş, Türkiye’ye yönelik projeksiyonlar elde edilmiştir.

Bu çalışmada ülkelerin ekonomik ve sosyal kalkınma dinamikleri, teorik bilgiler ışığında ele alınmıştır. Çalışmada kullanılan ekonomik ve sosyal olarak tespit edilen değişkenlerin listesi aşağıda verilmiştir:

- GSMH : Bir ülke vatandaşlarının veri bir yıl için ürettikleri toplam mal ve hizmetlerin, belli bir para birimi karşılığındaki değerinin toplamıdır.

- $GSMH_{t-1}$: Reel GSMH gecikmesi. GSMH’nin bir önceki yılda aldığı değerdir.

- KBGSMH (2000 yılı Sabit Fiyatları ile \$) : Kişi başına düşen gelir miktarı.
- Kişi Başı Satın Alma Gücü Paritesi (2000 yılı Sabit Fiyatları ile \$)
- Nüfus: Belirli bir zamanda sınırları tanımlı bir bölgede yaşayan insan sayısıdır.

Ekonomi literatüründe kalkınma ve nüfus arasında beklenen işareti pozitif beklenmektedir.

- Tarımsal Alan (Toplam alan içindeki % Miktarı)
- Tarımsal Alan (km^2)
- Sulanabilir Alan (Toplam alan içindeki % Miktarı)
- Elektrik Gücü Tüketimi (Kişi Başı kw saat)
- Enerji Kullanımı (Kişi başı petrol eşdeğeri kg)
- İstihdamda Tarım Sektörünün Payı (%)
- İstihdamda Sanayi Sektörünün Payı (%)
- İstihdamda Hizmetler Sektörünün Payı (%)
- İhracatın GSMH içindeki payı (%)
- İthalatın GSMH içindeki payı (%)
- Enflasyon oranı (yıllık %)
- GSMH içinde Sanayi Sektörünün Payı (%)
- GSMH içinde Tarım Sektörünün Payı (%)
- GSMH içinde Hizmetler Sektörünün Payı (%)
- İşsizlik Oranı (%) : Bir yıl içinde ülkede yaşanan işsizlik oranıdır. İşsizlik

oranları arttıkça kalkınmadaki etkisinin negatif olması beklenmektedir.

- Bağımlılık Oranı
- Ortalama Yaşam Beklentisi (yıl)

- Okur-Yazar oranı (Eğitim Düzeyi) (%)
- Bebek Ölüm Oranı (100 bebekte)
- Kırsal Nüfus (Toplam Nüfus İçindeki %)

Dünya Bankası'nın yaptığı sınıflandırmaya göre çalışmadaki örnekleme ele alınan ülkelerin, gelişmişlik düzeyleri ve dünyadaki bölgesel konumları Tablo 18'de yer almaktadır.

Tablo 18: Örnekleme Yer Alan Ülkeler

ÜLKELER	GELİŞMİŞLİK DÜZEYİ	BÖLGESEL KONUM
ARJANTİN	ORTA	LATİN AMERİKA
AVUSTRALYA	YÜKSEK	AVUSTRALYA
AVUSTURYA	YÜKSEK	AVRUPA
BREZİLYA	ORTA	LATİN AMERİKA
BULGARİSTAN	ORTA	AVRUPA
KANADA	YÜKSEK	KUZEY AMERİKA
ÇİN	ORTA	ASYA
DANİMARKA	YÜKSEK	AVRUPA
FİNLANDİYA	YÜKSEK	AVRUPA
FRANSA	YÜKSEK	AVRUPA
ALMANYA	YÜKSEK	AVRUPA
YUNANİSTAN	YÜKSEK	AVRUPA
İTALYA	YÜKSEK	AVRUPA
JAPONYA	YÜKSEK	ASYA
HOLLANDA	YÜKSEK	AVRUPA
NORVEÇ	YÜKSEK	AVRUPA
PORTEKİZ	ORTA	AVRUPA
İSPANYA	YÜKSEK	AVRUPA
İSVEÇ	YÜKSEK	AVRUPA
İSVİÇRE	YÜKSEK	AVRUPA
İNGİLTERE	YÜKSEK	AVRUPA
ABD	YÜKSEK	KUZEY AMERİKA
TÜRKİYE	ORTA	AVRASYA

8.1 Araştırma Bulguları

Kalkınmanın belirleyicilerini ortaya koyabilmek amacı ile tüm ekonomik ve sosyal açıklayıcı değişkenler modele dahil edilmiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomik ve sosyal değişkenlerin kalkınmaya etkisini incelemek için oluşturulan model (6) nolu eşitlik ile gösterilmiştir.

$$Y_{it} = a_i + \beta_1 X_{1it} + \beta_2 X_{2it} + \beta_{kit} X_{kit} + v_i + e_{it} \quad (6)$$

Bu modelde i indisi ülkeleri, t indisi de zamanı göstermektedir. v_i gözlemlenemeyen zaman etkisi, e_{it} geçiş hata terimidir.

Bu çalışmada öncelikle 1980-2004 dönemindeki değişkenlere ait verilerden hareketle elde edilen ortalamaları dikkate alan yatay kesit analizleri yapılmıştır. Yatay kesit analizleri, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ile oluşturulan tüm gruplar için de gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kalkınmanın nedenlerini belirlemek amacı ile panel veri yaklaşımı kullanılmıştır.

8.1.1 Gelişmiş Ve Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Model Tahmini

Çalışmanın bu kısmında gelişmiş ve gelişmekte olan 23 ülkenin tümüne ait değişkenler incelenmiştir. Bağımlı değişken olarak kalkınmayı en iyi şekilde temsil edebilecek olan GSMH ele alınmıştır. Kalkınmanın belirleyicilerini ortaya koyabilmek amacı ile tüm ekonomik ve sosyal açıklayıcı değişkenler modele dahil edilerek model denemelerine geçilmiştir. Bu model denemeleri esnasında iktisadi bekleyişlere uygun ve istatistiki açıdan anlamlı olanlar tespit edilerek model belirlenmiştir.

Tüm ülkeler için ayrı ayrı yapılan analizler neticesinde katsayıları anlamsız olan değişkenler teker teker denklemden çıkartılarak, işlem anlamlı katsayı bulunana kadar tekrarlanmıştır. Son bulunan anlamlı katsayılara sahip modeller belirlenmiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomik ve sosyal değişkenlerin kalkınmaya etkisini incelemek için oluşturulan model (7) nolu eşitlik ile gösterilmiştir.

$$GSMH_{it} = a_i + \beta_1 GSMHGEC_{it} + \beta_2 NUF_{it} + \beta_3 İSZ_{it} + v_i + e_{it} \quad (7)$$

Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler verilerine bağlı olarak ulaşılan gelişmiş ve gelişmekte olan 23 ülkeyi kapsayan tahmin sonuçları şöyledir: Kalkınmanın belirleyicilerini tespit etmek amacı ile elde edilen ilk model Tablo 19’da verilmiştir. Tablo 19 incelendiğinde katsayı işaretlerinin iktisadi beklentileri karşıladığı söylenebilmektedir. Bağımsız değişkenlerin etkisi de istatistiki açıdan anlamlıdır.

**Tablo 19: Ele Alınan Tüm Ülkelerin Kalkınmasının Belirleyicilerinin
Sabit Etkiler Modeli Tahmin Sonuçları**

Bağımlı Değişken:GSMH				
ZAMAN: 1980- 2004				
ÜLKE SAYISI: 23				
DEĞİŞKEN	KATSAYI	STD.HATA	t-Değeri	P
SABİT	-9.22E+08	9.25E+09	-0.099721	0.9206
İŞSİZLİK	-1.93E+09	7.31E+08	-2.644318	0.0084
GSMH_{t-1}	1.013742	0.003978	254.8414	0.0000
NÜFUS	297.0439	71.01611	4.182769	0.0000
ARJANTİN	1.32E+10			
AVUSTURALYA	1.45E+10			
AVUSTURYA	1.61E+10			
BREZİLYA	-2.81E+10			
BULGARİSTAN	3.69E+10			
KANADA	1.61E+10			
ÇİN	-2.82E+11			
DANİMARKA	1.26E+10			
FİNLANDİYA	1.88E+10			
FRANSA	7.79E+09			
ALMANYA	-5.59E+08			
YUNANİSTAN	1.48E+10			
İTALYA	9.62E+09			
JAPONYA	2.09E+09			
HOLLANDA	1.32E+10			
NORVEÇ	7.32E+09			
PORTEKİZ	1.10E+10			
İSPANYA	2.90E+10			
İSVEÇ	1.35E+10			
İSVİÇRE	5.25E+09			
TÜRKİYE	4.74E+09			
İNGİLTERE	1.18E+10			
ABD	5.25E+10			
R²	0.999644	F-İstatistiği		59045.63
		Prob(F-istatistiği)		0.000000

Tablo 19'daki sabit etkiler modeli katsayıları ele alındığında işsizlik oranları, nüfus miktarı ve GSMH'nin bir dönem gecikmeli değişkenlerinin katsayıları istatistiki olarak anlamlıdır. İşsizlik değişkeninin katsayısı iktisadi bekleyişlere uygun olarak negatif tespit edilmiştir. İşsizlik ve kalkınma arasında ters yönlü bir ilişki bulunmaktadır. İşsizlik oranlarının düşmesi istihdam miktarının artmasına bağlı olarak kalkınmayı olumlu yönde etkilemektedir. Nüfus değişkeninin katsayısı yine iktisadi bekleyişlere uygun olarak pozitif çıkmıştır. Bunun anlamı nüfus miktarı kalkınmayı olumlu yönde etkilemektedir. Teorik olarak kalkınmanın dinamikleri içinde yer alan

nüfus miktarı, zaten önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Modelde çıkan sonuçlar bu varsayımı destekler niteliktedir. Burada GSMH miktarı değişkeninin katsayı işareti bir önceki yılın GSMH değişkeninin katsayı işareti ile pozitif ve anlamlıdır. GSMH'nın cari yılki miktarı ile bir önceki yılın (dönemin) GSMH miktarı arasında pozitif yönde bir ilişki vardır. Böylece GSMH'deki kamu ve özel tüketim ve yatırım harcamalarının artması büyüme ve kalkınmayı olumlu yönde etkilemektedir.

Tabloda verilen F testi % 1 önem seviyesinde anlamlı olup, modelde ülke etkilerinin de olduğunu göstermektedir. Bu sonuç Tablo 20'deki Hausman testi sonuçları ile de desteklenmektedir.

Tablo 20: Ele Alınan Tüm Ülkeler İçin Yapılan Model Tahmininin Hausman Testi Sonuçları

	Katsayılar			
	(b)	(B)	(b-B)	$\sqrt{\text{diag}(V_b - V_B)}$
	Sabit Etki	Tesadüfi Etki	Fark	S.E.
GSMH_{t-1}	1.013631	1.026069	-.0124381	.003921
Nüfus	296.481	39.49468	256.9863	71.8649
İşsizlik	-2.09e+09	-3.34e+08	-1.75e+09	6.25e+08
X²	7.88			
Prob	0.0050			

Sabit etki model parametre tahmincileri ile tesadüfi etkili modelin parametre tahmincileri arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığının incelenmesi için oluşturulan Hausman testi sonuçları Tablo 20'de verilmiştir. Hausman Testi incelendiğinde p değerinin oldukça anlamlı olduğu ve sabit etki modelinin tercih edilmesi gerektiği görülmektedir.

Bununla birlikte her bir ülkenin Türkiye'ye göre kalkınmışlık düzeyini karşılaştırmak amacı ile gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin tümü 7 no'lu modele kukla değişkeni olarak eklenmiştir. Her bir ülkenin ayrı ayrı, temel ülke Türkiye olarak alınan katsayıları Tablo 21'de verilmiştir. Bu tablo panel veri modeli kullanılarak ülke etkilerinin ayrıştırılması ile elde edilmiştir.

Tablo 21 :Ele Alınan Tüm Ülkelerin Kalkınmasının Model Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken:GSMH				
ZAMAN: 1980- 2004				
ÜLKE SAYISI: 23				
DEĞİŞKEN	KATSAYI	STD.HATA	t-Değeri	P
SABİT	3.82E+09	1.03E+10	0.369265	0.7121
İŞSİZLİK	-1.93E+09	7.31E+08	-2.644318	0.0084
GSMH_{t-1}	1.013742	0.003978	254.8414	0.0000
NÜFUS	297.0439	71.01611	4.182769	0.0000
AVUSTURALYA	9.79E+09	9.97E+09	0.981048	0.3270
AVUSTURYA	1.14E+10	9.98E+09	1.138617	0.2554
BREZİLYA	-3.29E+10	1.14E+10	-2.893203	0.0040*
BULGARİSTAN	3.21E+10	1.27E+10	2.528770	0.0117**
KANADA	1.13E+10	9.81E+09	1.153520	0.2492
ÇİN	-2.87E+11	7.71E+10	-3.717964	0.0002*
DANİMARKA	7.83E+09	1.02E+10	0.765865	0.4441
FİNLANDİYA	1.40E+10	9.99E+09	1.405169	0.1606
FRANSA	3.05E+09	1.00E+10	0.304740	0.7607
ALMANYA	-5.30E+09	1.07E+10	-0.493942	0.6216
YUNANİSTAN	1.01E+10	9.88E+09	1.021149	0.3077
İTALYA	4.89E+09	9.94E+09	0.491685	0.6231
JAPONYA	-2.65E+09	1.67E+10	-0.158650	0.8740
HOLLANDA	8.42E+09	9.98E+09	0.844181	0.3990
NORVEÇ	2.58E+09	1.11E+10	0.232420	0.8163
PORTEKİZ	6.24E+09	1.02E+10	0.614653	0.5390
İSPANYA	2.42E+10	1.11E+10	2.181274	0.0296**
İSVEÇ	8.77E+09	1.01E+10	0.869678	0.3849
İSVİÇRE	5.06E+08	1.10E+10	0.045936	0.9634
İNGİLTERE	7.05E+09	1.01E+10	0.698876	0.4849
ARJANTİN	8.50E+09	9.67E+09	0.878979	0.3798
ABD	4.77E+10	2.77E+10	1.723287	0.0854***
R²	0.999644	F-İstatistiği	59045.63	
		Prob(F-ist)	0.000000	

TEMEL SINIF: TÜRKİYE

* %1 önem seviyesinde anlamlıdır.

** % 5 önem seviyesinde anlamlıdır.

*** %10 önem seviyesinde anlamlıdır.

Tablo 21’de belirtilen gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin her birinin Türkiye’ye göre kalkınma düzeyini karşılaştırmak amacı ile oluşturulan ülkelerin katsayıları incelendiğinde Brezilya, Bulgaristan, Çin, İspanya ve ABD ülkelerinin katsayılarının anlamlı oldukları görülmektedir. Bu ülkelerden sadece ABD, İspanya ve Bulgaristan’ın katsayılarının işaretinin pozitif olmasından dolayı bu ülkelerin Türkiye’ye göre daha fazla kalkınmışlık düzeyine sahip olduğu belirlenmiştir. ABD dünyada en gelişmiş ülkeler olarak belirlenen G-8 ülkeleri arasında yer almaktadır. İspanya, AB ülkesi olarak Türkiye’ye kıyasla daha yüksek bir kalkınma düzeyine sahiptir. Geçmişte Doğu Bloku

üyesi, şimdi ise AB ülkesi olan Bulgaristan'ın ekonomik ve sosyal açılardan Türkiye'den farklılık arz ettiği belirlenmiştir. Çin ve Brezilya verileri ele alındığında Türkiye'nin sosyo-ekonomik kalkınmışlık düzeyinin istatistiki açıdan bu ülkelerden ileri olduğu görülmektedir. ABD, İspanya, Bulgaristan, Brezilya ve Çin dışındaki ülkelerin katsayılarının anlamsız çıkması, bu ülkeler ile Türkiye arasında istatistiki olarak fark olmadığını ortaya koymaktadır.

8.1.2 Gelişmiş Ülkelerde Ekonomik ve Sosyal Kriterlerin Kalkınma İle Olan İlişkisinin Analizi

Önceki modelde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin tamamı birlikte kullanılarak tahminlerde bulunulmuştu. Bu modelde ise yalnızca gelişmiş ülkeler ve Türkiye ele alınarak karşılaştırmalı analiz yapılmıştır. Kalkınmanın belirleyicilerini tespit etmek amacı ile sadece gelişmiş ülkeler arasında elde edilen model Tablo 22'de verilmiştir.

Tablo 22 incelendiğinde katsayı işaretlerinin iktisadi beklentileri karşıladığı söylenebilmektedir. Ayrıca bu katsayıların istatistiki olarak anlamlı oldukları görülmektedir. Tabloda verilen F testi % 1 önem seviyesinde anlamlı olup, modelde ülke etkilerinin de olduğunu göstermektedir.

Tablo 22 : Ele Alınan Gelişmiş Ülkelerin Kalkınmasının Model Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken:GSMH				
ZAMAN: 1980- 2004				
ÜLKE SAYISI: 17				
DEĞİŞKEN	KATSAYI	STD.HATA	t-Değeri	P
SABİT	1.86E+09	4.91E+09	0.3778590	0.7052
İŞSİZLİK	-1.09E+09	5.86E+08	-1.854844	0.0064
GSMH_{t-1}	1.016086	0.003984	255.0205	0.0000
NÜFUS	343.0893	117.2553	2.926002	0.0036
AVUSTURALYA	9.65E+08			
AVUSTURYA	1.18E+09			
KANADA	8.16E+08			
DANİMARKA	7.96E+08			
FİNLANDİYA	1.62E+09			
FRANSA	-1.47E+09			
ALMANYA	-3.56E+09			
YUNANİSTAN	9.00E+09			
İTALYA	-1.54E+09			
JAPONYA	-3.88E+09			
HOLLANDA	6.13E+08			
NORVEÇ	3.30E+08			
İSPANYA	1.94E+09			
İSVEÇ	8.17E+08			
İSVİÇRE	-2.03E+09			
TÜRKİYE	-1.88E+09			
İNGİLTERE	-7.63E+08			
ABD	3.33E+09			
R²	0.999529	F-İstatistiği	302131.8	
		Prob(F-ist)	0.000000	

Tablo 22'deki katsayılar ele alındığında işsizlik oranları, nüfus miktarı ve GSMH'nin bir dönem gecikmeli değişkenleri istatistiki olarak anlamlıdır. İşsizlik değişkeninin katsayısı iktisadi bekleyişlere uygun olarak negatif tespit edilmiştir. İşsizlik ve kalkınma arasında ters yönlü bir ilişki bulunmaktadır. İşsizlik oranlarının düşmesi kalkınmayı olumlu yönde etkilemektedir. İşsizlik oranlarının azalması, istihdam oranlarının artmasının ve ülkedeki üretim hacminin genişlemesinin bir göstergesidir. Nüfus değişkeninin katsayısı yine iktisadi bekleyişlere uygun olarak pozitif çıkmıştır. Bunun anlamı nüfus miktarı kalkınmayı olumlu yönde etkilemektedir. Nüfus miktarı ve kalkınma arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Modelde çıkan sonuçlar bu varsayımı destekler niteliktedir. Burada GSMH miktarı değişkeninin katsayı işareti bir önceki yılın GSMH değişkeninin katsayı işareti ile pozitif ve anlamlıdır. GSMH'nin cari yıldaki miktarı ile bir önceki yılın (dönemin) GSMH miktarı arasında pozitif yönde bir ilişki vardır. Ülkede gerçekleştirilen kamu ve özel tüketim ve

yatırım harcamalarının artması GSMH'yi arttırarak ekonomik büyüme ve kalkınmayı olumlu yönde etkilemektedir.

Sabit etki model parametre tahmincileri ile tesadüfi etkili modelin parametre tahmincileri arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığının incelenmesi için oluşturulan Hausman testi sonuçları Tablo 23'de verilmiştir.

Tablo 23: Gelişmiş Ülkeler İçin Yapılan Model Tahmininin Hausman Testi Sonuçları

	Katsayılar			
	(b)	(B)	(b-B)	sqrt(diag(V_b-V_B))
	Sabit Etki	Tesadüfi Etki	Fark	S.E.
Nüfus	3833.649	341.8977	3491.751	719.018
İşsizlik	-2.045E+09	-1.10E+09	-9.37E+08	8.57E+08
GSMH_{t-1}	.974083	1.016085	-.0418771	.0079834
X²	1.20			
Prob	0.2741			

H_0 = Tesadüfi etkiler modeli tahmincisi doğrudur hipotezi %5 önem seviyesinde kabul edilmektedir. Hausman Testi incelendiğinde $p=0.2741>0.05$ olduğu için %5 önem seviyesinde tesadüfi etki modelinin tercih edilmesi gerektiği görülmektedir. Gelişmiş ülkeler için elde edilen Hausman testi sonuçlarına göre Tesadüfi etki modelinin geçerli olması, söz konusu ülkelerdeki toplumsal değer yargıları, üretim kültürleri, tüketim kalıpları v.s. gibi çeşitli faktörlerin Türkiye'ye göre farklılık arz ettiğini işaret etmektedir.

8.1.3 Gelişmiş Ülkelerde Kalkınmanın Etkilendiği Sosyal Kriterlerden Bebek Ölüm Oranı Modelinin Tahmin Sonuçları

Kalkınmanın, etkileyen bir değişken özelliği olabildiği gibi etkilenen bir değişken olma özelliği de bulunmaktadır. Bu amaçla bu ayırmada kalkınmanın bağımsız değişken olarak ele alındığı ve sosyal kriterlerden bebek ölüm oranının kalkınmayı ne şekilde etkilediğini ortaya koymak amacı ile bir model denemesi yapılmıştır. Bilindiği üzere bir ülkede bebek ölüm oranını birçok faktör etkileyebilmektedir. Sağlık harcamaları, eğitim

düzeyi, gelir düzeyi gibi değişkenlerin bebek ölüm oranları üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Bebek ölüm oranını düşüklüğü de önemli bir kalkınmışlık göstergesidir.

Tablo 24 : Gelişmiş Ülkelerin Bebek Ölüm Oranlarının Tesadüfi Etkiler Modeli Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken:Bebek Ölüm Oranları				
ZAMAN: 1980- 2004				
ÜLKE SAYISI: 17				
DEĞİŞKEN	KATSAYI	STD.HATA	t-Değeri	P
SABİT	12.09039	3.024242	3.997826	0.0001
GSMH	-2.06E-12	5.65E-13	-3.654287	0.0003
AVUSTURALYA	-4.569559			
AVUSTURYA	-2.002427			
KANADA	-3.870870			
DANİMARKA	-5.154921			
FİNLANDİYA	-6.424232			
FRANSA	-4.086264			
ALMANYA	-1.502535			
YUNANİSTAN	-1.463133			
İTALYA	-2.312318			
JAPONYA	0.789163			
HOLLANDA	-4.887539			
NORVEÇ	-6.153454			
İSPANYA	-3.919234			
İSVEÇ	-6.131200			
İSVİÇRE	-5.068221			
TÜRKİYE	46.61448			
İNGİLTERE	-1.887589			
ABD	12.02895			
R²	0.030138	F-İstatistiği	13.36197	
		Prob(F-ist)	0.000289	

Tablo 24’de bağımlı değişken olarak sosyal bir kalkınma kriteri olan gelişmiş ülkelerdeki bebek ölüm oranları analize dahil edilmiştir. Daha önceki modelde açıklayıcı değişken olan bebek ölüm oranları şimdi bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Bu modelde bir sonuç olan kalkınmanın sosyal kriterlerden bebek ölüm oranı ile aralarında nasıl bir ilişkinin olduğu incelenmiştir. Elde edilen model tahmini Tablo 24’de verilmiştir.

Tablo 24 incelendiğinde katsayı işaretlerinin iktisadi beklentileri karşıladığı söylenebilmektedir. Bebek ölüm oranlarının azalması kalkınmışlık düzeyinin arttığının

bir göstergesidir. Kalkınmışlık düzeyi ve bebek ölüm oranları arasında negatif yönlü bir ilişki vardır. Ayrıca bu katsayıların istatistiki olarak anlamlı oldukları görülmektedir. Tabloda verilen F testi % 1 önem seviyesinde anlamlı olup, modelde ülke etkilerinin de olduğunu göstermektedir.

Sabit etki model parametre tahmincileri ile tesadüfi etkili modelin parametre tahmincileri arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığının incelenmesi için oluşturulan Hausman testi sonuçları Tablo 25’de verilmiştir.

Tablo 25: Gelişmiş Ülkeler İçin Yapılan Model Tahmininin Hausman Testi Sonuçları

	Katsayılar			
	(b)	(B)	(b-B)	sqrt(diag(V_b-V_B))
	Sabit Etki	Tesadüfi Etki	Fark	S.E.
GSMH	-2.27e-12	-2.08e-12	-1.93e-13	2.17e-13
X²	0.79			
Prob	0.3755			

Hausman Testi incelendiğinde p değeri $0.3755 > 0.05$ olduğu için %5 önem seviyesinde tesadüfi etki modelinin tercih edilmesi gerektiği görülmektedir. Gelişmiş ülkeler için elde edilen Hausman testi sonuçlarına göre Tesadüfi etki modeli geçerlidir. Tesadüfi etkiler modelinin geçerli olması, ülkelerin toplumsal değer yargıları, kültürel geçmişleri, beslenme alışkanlıkları, tüketim alışkanlıkları, üretim biçimleri v.s. gibi değişkenlerin etkisinin olabileceğini belirtmektedir.

Sabit etki modeli geçerli olmamasına karşın modelde yer verip yorumlayacak olursak gelişmiş ülkelerin Türkiye’ye göre bebek ölüm oranlarını karşılaştırmak amacıyla söz konusu ülkelerin tamamını 7 no’lu modelle kukla değişkeni olarak ekleyebilmekteyiz. Çalışmada ele alınan gelişmiş ülkelerin her birinin ayrı ayrı, temel ülke Türkiye olarak alınan katsayıları Tablo 26’da verilmiştir. Bu tablo panel veri modeli kullanılarak ülke etkilerinin ayrıştırılması ile elde edilmiştir.

Tablo 26 : Bebek Ölüm Oranları ve Gelişmiş Ülkeler Analizi

Bağımlı Değişken:Bebek Ölüm Oranları				
ZAMAN: 1980- 2004				
ÜLKE SAYISI: 17				
DEĞİŞKEN	KATSAYI	STD.HATA	t-Değeri	P
SABİT	59.07814	1.085603	54.41968	0.0000
GSMH	-2.24E-12	6.01E-13	-3.727644	0.0002
AVUSTURALYA	-51.53905	1.532870	-33.62259	0.0000*
AVUSTURYA	-48.97748	1.530230	-32.00661	0.0000*
KANADA	-50.78922	1.549956	-32.76817	0.0000*
DANİMARKA	-52.15783	1.530243	-34.08466	0.0000*
FİNLANDİYA	-53.44262	1.530499	-34.91843	0.0000*
FRANSA	-50.91076	1.633509	-31.16651	0.0000*
ALMANYA	-48.22415	1.753586	-27.50031	0.0000*
YUNANİSTAN	-48.44471	1.530510	-31.65266	0.0000*
İTALYA	-49.15248	1.601734	-30.68704	0.0000*
JAPONYA	-45.49349	2.756858	-16.50193	0.0000*
HOLLANDA	-51.85829	1.533097	-33.82585	0.0000*
NORVEÇ	-53.16431	1.530254	-34.74214	0.0000*
İSPANYA	-50.85636	1.541222	-32.99742	0.0000*
İSVEÇ	-53.12929	1.530561	-34.71230	0.0000*
İSVİÇRE	-52.05589	1.530764	-34.00646	0.0000*
İNGİLTERE	-48.68444	1.647325	-29.55364	0.0000*
ABD	-33.55340	4.648773	-7.217691	0.0000*
R²	0.842135	F-İstatistiği	122.3978	
		Prob(F-ist)	0.000000	

Temel Sınıf: TÜRKİYE

* %1 önem seviyesinde anlamlıdır.

Tablo 26’da belirtilen gelişmiş ülkelerin Türkiye’ye göre bebek ölüm oranlarını karşılaştırmak amacı ile oluşturulan katsayıları incelendiğinde söz konusu ülkelerin tamamının katsayılarının anlamlı oldukları görülmektedir. Bu ülkelerde bebek ölüm oranlarında Türkiye ile farklılık olduğu ortaya konmuştur. Söz konusu ülkelerin tümünde bebek ölüm oranları, Türkiye’ye göre daha düşüktür. Bu ülkelerin hepsinin bebek ölümlerinin düşüklüğü açısından Türkiye’ye göre daha fazla kalkınmışlık düzeyine sahip olduğu belirlenmiştir. Söz konusu ülkelerin kişi başına yapmış oldukları sağlık harcaması, eğitim düzeyi, kişi başı gelir düzeyi de Türkiye’den fazladır.

8.1.4 Gelişmiş Ülkelerde Kalkınmanın Etkilendiği Ekonomik Kriterlerden Elektrik Enerjisi Tüketim Miktarı Modelinin Tahmin Sonuçları

Bir ülkenin kalkınmışlık kriterlerinin başında belirli bir dönemde o ülkenin yapmış olduğu elektrik tüketim miktarı gelmektedir. Gelişmiş ülkelerde elektrik tüketimini birçok faktör etkilemektedir. Bu amaçla gelişmiş ülkelerde elektrik tüketim miktarı ve kalkınma arasındaki ilişkiyi kalkınmayı açıklayıcı değişken olarak modele dahil ettiğimizde Tablo 27'deki model sonuçları tahmin edilmiştir. Bu modelde bir sonuç olan kalkınmanın kişi başına düşen elektrik gücü tüketim miktarı ile aralarında nasıl bir ilişkinin olduğu incelenmiştir.

Tablo 27: Gelişmiş Ülkeler İçin Elektrik Tüketiminin Tesadüfi Etkiler Modeli Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: Elektrik Tüketimi				
ZAMAN: 1980- 2003				
ÜLKE SAYISI: 17				
DEĞİŞKEN	KATSAYI	STD.HATA	t-Değeri	Prob>ItI.
SABİT	3827170.	474168.5	8.071329	0.0000
GSMH	1.04E-06	1.17E-07	8.883341	0.0000
AVUSTURALYA	2628230.			
AVUSTURYA	2065118.			
KANADA	-2792826.			
DANİMARKA	2011214.			
FİNLANDİYA	-995114.0			
FRANSA	1319672.			
ALMANYA	955510.0			
YUNANİSTAN	-502020.2			
İTALYA	-551294.4			
JAPONYA	-1409960.			
HOLLANDA	1281464.			
NORVEÇ	-1637406.			
İSPANYA	-476858.5			
İSVEÇ	-2516286			
İSVİÇRE	3158800.			
TÜRKİYE	-2921616.			
İNGİLTERE	327016.4			
ABD	56354.98			
R²	0.155352	F-İstatistiği	79.08793	
		Prob(F-ist)	0.000000	

Tablo 27 incelendiğinde katsayı işaretlerinin iktisadi beklentileri karşıladığı söylenebilmektedir. Kalkınmışlık düzeyi ve kişi başı elektrik tüketimi arasında pozitif bir ilişki vardır. Elektrik gücü tüketiminin artması kalkınmışlık düzeyinin arttığının bir göstergesidir. Ayrıca bu katsayıların istatistiki olarak anlamlı oldukları görülmektedir. Tabloda verilen F testi % 1 önem seviyesinde anlamlı olup, modelde ülke etkilerinin de olduğunu göstermektedir.

Tablo 28: Gelişmiş Ülkeler İçin Yapılan Model Tahmininin Hausman Testi Sonuçları

	Katsayılar			
	(b)	(B)	(b-B)	sqrt(diag(V_b-V_B))
	Sabit Etki	Tesadüfi Etki	Fark	S.E.
GSMH	1.06E-06	1.05E-06	1.14E-08	6.11E-08
X²	0.03			
Prob	0.8523			

Sabit etki model parametre tahmincileri ile tesadüfi etkili modelin parametre tahmincileri arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığının incelenmesi için oluşturulan Hausman testi sonuçları Tablo 28 de verilmiştir. Hausman Testi incelendiğinde ki-kare değeri $0.8523 > 0.05$ olduğu için %5 önem seviyesinde tesadüfi etki modelinin tercih edilmesi gerektiği görülmektedir. Gelişmiş ülkeler için elde edilen Hausman testi sonuçlarına göre tesadüfi etki modeli geçerlidir. Tesadüfi etki modelinin geçerli olması, söz konusu ülkelerin Türkiye'ye göre yaşam tarzları, toplumsal değer yargıları tüketim ve üretim alışkanlıklarında farklılıklar arz ettiğini göstermektedir.

Gelişmiş ülkelerin elektrik tüketim miktarının Türkiye'ye göre farklılığını ortaya koyabilmek için sabit etki modeli anlamlı çıkmamasına karşın modelde yer verip uygulayacak olursak bu sonuçları Tablo 29'da görmek mümkündür. Türkiye ile gelişmiş ülkeler arasında elektrik tüketimi açısından farklılık olup olmadığına yönelik yapılan model denemesi Tablo 29 da verilmiştir.

Tablo 29 : Elektrik Tüketimi ve Gelişmiş Ülkeler Analizi

Bağımlı Değişken: Elektrik Tüketimi				
ZAMAN: 1980- 2004				
ÜLKE SAYISI: 17				
DEĞİŞKEN	KATSAYI	STD.HATA	t-Değeri	P
SABİT	859017.9	238647.7	3.599523	0.0004
GSMH	1.06E-06	1.32E-07	7.993406	0.0000
AVUSTURALYA	5632254.	336970.3	16.71439	0.0000*
AVUSTURYA	5062526.	336390.1	15.04957	0.0000*
KANADA	125011.1	340729.4	0.366896	0.0139**
DANİMARKA	5008146.	336393.0	14.88778	0.0000*
FİNLANDİYA	1956519.	336449.2	5.815199	0.0000*
FRANSA	4292563.	359093.8	11.95388	0.0000*
ALMANYA	3916226.	385490.3	10.15908	0.0000*
YUNANİSTAN	2547134.	336451.6	7.303084	0.0000*
İTALYA	2395397.	352108.8	6.803003	0.0000*
JAPONYA	1481294.	606039.4	2.444221	0.0149**
HOLLANDA	4264894.	337020.2	12.65471	0.0000*
NORVEÇ	1304010.	336395.4	3.876420	0.0000*
İSPANYA	2477704.	338806.5	7.313036	0.0001*
İSVEÇ	410748.4	336462.7	1.220784	0.0229**
İSVİÇRE	6172050.	336507.5	18.34149	0.0000*
İNGİLTERE	3283899.	362130.9	9.068265	0.0000*
ABD	2921134.	1021938.	2.858425	0.0045*
R²	0.837949	F-İstatistiği	118.6435	
		Prob(F-ist)	0.000000	

Temel Sınıf: TÜRKİYE

* %1 önem seviyesinde anlamlıdır.

** % 5 önem seviyesinde anlamlıdır.

Tablo 29’da belirtilen gelişmiş ülkelerin Türkiye’ye göre elektrik tüketim miktarını karşılaştırmak amacı ile oluşturulan model tahmininde katsayılar incelendiğinde söz konusu ülkelerin tamamının katsayılarının anlamlı oldukları görülmektedir. Bu ülkelerde kişi başına düşen elektrik tüketiminin Türkiye ile farklılık gösterdiği ortaya konmuştur. Söz konusu ülkelerin tümünde kişi başına düşen elektrik tüketimi, Türkiye’ye göre daha fazladır. Bu durum, gelişmiş ülkelerin tümünün Türkiye’ye göre daha fazla kalkınmışlık düzeyine sahip olduğunun bir göstergesi olabilmektedir.

8.1.5 Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik ve Sosyal Kriterlerin Kalkınma İle Olan İlişkisinin Analizi

Bu ayrımda sadece geliştirmekte olan ülkeler arasında kalkınma açısından bir araştırma yapılarak, söz konusu ülkeler arasında bir karşılaştırma yapılmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarını belirleyen sosyo-ekonomik kriterlerin panel model tahmin sonuçları Tablo 30’da verilmiştir.

Tablo 30 : Gelişmekte Olan Ülkelerin Kalkınmasının Sabit Etkiler Modeli Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken:GSMH				
ZAMAN: 1980- 2004				
ÜLKE SAYISI: 6				
DEĞİŞKEN	KATSAYI	STD.HATA	t-Değeri	Prob> t .
SABİT	-4.05E+10	1.23E+10	-3.298768	0.0012
GSMH_{t-1}	1.036344	0.018040	57.44858	0.0000
NÜFUS	185.8904	71.82946	2.587941	0.0107
ARJANTİN	2.85E+10			
TÜRKİYE	2.98E+10			
BREZİLYA	5.51E+09			
ÇİN	-1.37E+11			
PORTEKİZ	3.79E+10			
BULGARİSTAN	3.52E+10			
R²	0.998284	F-İstatistiği	11303.14	
		Prob(F-ist)	0.000000	

Tablo 30’daki katsayılar ele alındığında nüfus miktarı ve GSMH’nin bir dönem gecikmeli değişkenleri istatistiki olarak anlamlıdır. Nüfus değişkeninin katsayısı yine iktisadi bekleyleşlere uygun olarak pozitif çıkmıştır. Bunun anlamı nüfus miktarı geliştirmekte olan ülkelerde kalkınmayı olumlu yönde etkilemektedir. Teorik olarak kalkınmanın dinamikleri içinde yer alan nüfus miktarı, ülkenin kalkınmasında etkili rol oynayan faktördür. Modelde çıkan sonuçlar bu varsayımı destekler niteliktedir. Burada kalkınma değişkeninin (GSMH) katsayı işareti bir önceki yılın kalkınma miktarı (GSMH_{t-1}) değişkeninin katsayı işareti ile pozitif ve anlamlıdır. GSMH’nin cari yıldaki miktarı ile bir önceki yılın (dönemin) GSMH miktarı arasında pozitif yönde bir ilişki vardır. GSMH’deki kamu ve özel tüketim ve yatırım harcamalarının artması, ülke ekonomisinin büyümesini ve kalkınmayı olumlu yönde etkilemektedir.

Sabit etki model parametre tahmincileri ile tesadüfi etkili modelin parametre tahmincileri arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığının incelenmesi için oluşturulan Hausman testi sonuçları Tablo 31’de verilmiştir. Hausman Testi incelendiğinde p değerinin oldukça anlamlı olduğu ve sabit etki modelinin tercih edilmesi gerektiği görülmektedir.

Tablo 31: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Yapılan Model Tahmininin Hausman Testi Sonuçları

	Katsayılar			
	(b)	(B)	(b-B)	sqrt(diag(V_b-V_B))
	Sabit Etki	Tesadüfi Etki	Fark	S.E.
Nüfus	184.8722	31.26024	153.6119	71.64269
GSMH_{t-1}	1.036554	1.048409	-.0118548	.0169733
X²	4.60			
Prob	0.0320			

Sabit etki model parametre tahmincileri ile tesadüfi etkili modelin parametre tahmincileri arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığının incelenmesi için oluşturulan Hausman testi sonuçları Tablo 31’de verilmiştir. $p=0.0320<0.05$ olduğu için sabit etki modeli tercih edilmiştir. Hausman testi sonuçları %5 önem seviyesinde anlamlıdır.

Gelişmekte olan ülkelerin Türkiye’ye göre gelişmişlik düzeyini karşılaştırmak amacı ile gelişmekte olan ülkelerin tamamı 7 no’lu modelle kukla değişkeni olarak eklenmiştir. Her bir ülkenin ayrı ayrı, temel ülke Türkiye olarak alınan katsayıları Tablo 32’de verilmiştir. Bu tablo panel veri modeli kullanılarak ülke etkilerinin ayrıştırılması ile elde edilmiştir.

Tablo 32: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Kukla Değişkenli Model Tahmini

Bağımlı Değişken:GSMH				
ZAMAN: 1980- 2004				
ÜLKE SAYISI:6				
DEĞİŞKEN	KATSAYI	STD.HATA	t-Değeri	P
SABİT	-1.07E+10	3.09E+09	-3.459963	0.0007
GSMH_{t-1}	185.8904	0.018040	57.44858	0.0000
NÜFUS	1.036344	71.82946	2.587941	0.0107
ARJANTİN	-1.35E+09	4.72E+09	-0.285906	0.7754
BREZİLYA	-2.43E+10	4.10E+09	-5.930875	0.0000*
ÇİN	-1.67E+11	7.04E+10	-2.366988	0.0193**
PORTEKİZ	8.10E+09	4.19E+09	1.931348	0.0555**
BULGARİSTAN	5.43E+09	4.79E+09	1.133276	0.2591
R²	0.999284	F-İstatistiği	11303.14	
		Prob(F-ist)	0.000000	

Temel Sınıf:TÜRKİYE

*** %1 önem seviyesinde anlamlıdır. ** % 5 önem seviyesinde anlamlıdır.**

Tablo 32’de belirtilen gelişmekte olan ülkelerin Türkiye’ye göre kalkınmasını karşılaştırmak amacı ile oluşturulan katsayılar incelendiğinde söz konusu ülkelere Brezilya, Çin ve Portekiz’in katsayılarının anlamlı oldukları görülmektedir. Brezilya ve Çin’in katsayılarının negatif olmasından dolayı, bu ülkelerin kalkınmışlık düzeyleri Türkiye’den daha düşük olarak görülmektedir. Çin son yıllarda ekonomik açıdan büyük bir atılım içinde olmasına karşın sosyal açıdan bir ilerleme kaydedememesinden dolayı kalkınmışlık açısından Türkiye’nin gerisinde yer almaktadır. Brezilya’da da yaşanan ekonomik ve sosyal problemler ülkenin kalkınmışlığını olumsuz yönde etkilemektedir. Portekiz’in katsayısının pozitif olması, Portekiz’in Türkiye’ye göre daha fazla kalkınmışlık düzeyine sahip olduğunu işaret etmektedir. Avrupa Birliği’nin bir üyesi olan Portekiz’in ekonomik ve sosyal açıdan Türkiye’nin önünde olduğu bilinen bir gerçektir.

8.1.6 Gelişmekte Olan Ülkelerde Kalkınmanın Etkilendiği Sosyal Kriterlerden Bebek Ölüm Oranı Modelinin Tahmini

Önceki modelde bebek ölüm oranı açıklayıcı değişken olarak ele alınmasına karşın, bu modelde bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Bu model, kalkınmanın sosyal kriterlerden bebek ölüm oranları aralarında nasıl bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 33 : Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Bebek Ölüm Oranının Model**Tahmin Sonuçlarından Sabit Etkiler Modeli**

Bağımlı Değişken: Bebek Ölüm Oranı				
ZAMAN: 1980- 2004				
ÜLKE SAYISI: 6				
DEĞİŞKEN	KATSAYI	STD.HATA	t-Değeri	P
SABİT	40.02495	1.603220	24.96534	0.0000
GSMH	-2.11E-11	4.71E-12	-4.473934	0.0000
ARJANTİN	-.523441			
TÜRKİYE	21.80995			
BREZİLYA	18.88792			
ÇİN	11.72282			
PORTEKİZ	-25.62377			
BULGARİSTAN	-23.27348			
R²	0.765160	F-İstatistiği	74396.03	
		Prob(F-ist)	0.000000	

Tablo 33 incelendiğinde katsayı işaretlerinin iktisadi beklentileri karşıladığı söylenebilmektedir. Bebek ölüm oranlarının azalması kalkınmışlık düzeyinin arttığına bir göstergesidir. Kalkınmışlık düzeyi ve bebek ölüm oranları arasında negatif yönlü bir ilişki vardır. Ayrıca bu katsayıların istatistiki olarak anlamlı oldukları görülmektedir. Tabloda verilen F testi % 1 önem seviyesinde anlamlı olup, modelde ülke etkilerinin de olduğunu göstermektedir.

Tablo 34: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Yapılan Model Tahmininin Hausman Testi Sonuçları

	Katsayılar			
	(b)	(B)	(b-B)	sqrt(diag(V_b-V_B))
	Sabit Etki	Tesadüfi Etki	Fark	S.E.
GSMH	-2.11E-11	-2.02E-11	-8.58E-13	4,59E-13
X²	3.49			
Prob	0.0616			

Sabit etki model parametre tahminçileri ile tesadüfi etkili modelin parametre tahminçileri arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığının incelenmesi için oluşturulan Hausman testi sonuçları Tablo 34'te verilmiştir. Hausman testi sonuçlarına göre sabit etkiler modeli tercih edilmiştir. Bu model %6 önem seviyesinde anlamlıdır.

Tablo 35: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Bebek Ölüm Oranı Model Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken:Bebek ölüm oranı				
ZAMAN: 1980- 2004				
ÜLKE SAYISI:6				
DEĞİŞKEN	KATSAYI	STD.HATA	t-Değeri	P
SABİT	61.83490	2.114446	29.24402	0.0000
GSMH	-2.11E-11	4.71E-12	-4.473934	0.0000
ARJANTİN	-25.33340	2.854775	-8.874041	0.0000*
BREZİLYA	-2.922031	3.267058	-0.894392	0.3727
ÇİN	-10.08714	3.739804	-2.697237	0.0079*
PORTEKİZ	-47.43373	2.840964	-16.69635	0.0000*
BULGARİSTAN	-45.08344	2.827428	-15.94504	0.0000*
R²	0.765160	F-İstatistiği	74.39603	
		Prob(F-ist)	0.000000	

Temel Sınıf:TÜRKİYE

* %1 önem seviyesinde anlamlıdır.

Tablo 35’de belirtilen gelişmekte olan ülkelerin Türkiye’ye göre kalkınmasını karşılaştırmak amacı ile oluşturulan katsayıları incelendiğinde Arjantin, Çin, Portekiz ve Bulgaristan’ın katsayılarının anlamlı oldukları görülmektedir. Bu ülkelerde bebek ölüm oranlarında Türkiye ile farklılık olduğu ortaya konmuştur. Söz konusu ülkelerde bebek ölüm oranları, Türkiye’ye göre daha düşüktür. Bu ülkelerin bebek ölüm oranları açısından Türkiye’ye göre daha fazla kalkınmışlık düzeyine sahip olduğu belirlenmiştir.

8.1.7 Gelişmekte Olan Ülkelerde Kalkınmanın Etkilendiği Ekonomik Kriterlerden Elektrik Enerjisi Tüketim Miktarı Tahmin Modeli

Bu modelde bağımlı değişken olarak ekonomik bir kalkınma kriteri olan gelişmiş ülkelerdeki kişi başına düşen elektrik gücü tüketim miktarı ile kalkınma değişkeni ele alınmıştır. Daha önceki modelde açıklayıcı değişken olan elektrik gücü tüketim miktarı oranı şimdi bağımlı değişken olarak analize dahil edilmiştir. Bu modelde kalkınma ile kişi başına düşen elektrik gücü tüketim miktarı arasında nasıl bir ilişkinin olduğu incelenmiştir.

Tablo 36: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Kişi Başı Elektrik Tüketim Miktarının Model tahmin Sonuçlarından Tesadüfi Etkiler Modeli

Bağımlı Değişken:Kişi başı Elektrik Tüketimi				
ZAMAN: 1980- 2004				
ÜLKE SAYISI:6				
DEĞİŞKEN	KATSAYI	STD.HATA	t-Değeri	P.
SABİT	2255143.	724077.6	3.114504	0.0022
GSMH	1.53E-06	5.49E-07	2.783882	0.0061
ARJANTİN	-1014018.			
TÜRKİYE	-1437836.			
BREZİLYA	-1486931.			
ÇİN	1787817.			
PORTEKİZ	370373.9			
BULGARİSTAN	1780595.			
R²	0.052064	F-İstatistiği	7.799217	
		Prob(F-ist)	0.005948	

Tablo 36 incelendiğinde katsayı işaretlerinin iktisadi beklentileri karşıladığı söylenebilmektedir. Elektrik gücü tüketiminin artması kalkınmışlık düzeyinin arttığının bir göstergesidir. Kalkınmışlık düzeyi ve kişi başı elektrik tüketimi arasında pozitif bir ilişki vardır. Ayrıca bu katsayıların istatistiki olarak anlamlı oldukları görülmektedir. Tabloda verilen F testi % 1 önem seviyesinde anlamlı olup, modelde ülke etkilerinin de olduğunu göstermektedir.

Sabit etki model parametre tahminçileri ile tesadüfi etkili modelin parametre tahminçileri arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığının incelenmesi için oluşturulan Hausman testi sonuçları Tablo 37’de verilmiştir.

Tablo 37: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Yapılan Model Tahmininin Hausman Testi Sonuçları

	Katsayılar			
	(b)	(B)	(b-B)	sqrt(diag(V_b-V_B))
	Sabit Etki	Tesadüfi Etki	Fark	S.E.
GSMH	1.50E-06	1.53E-06	-2.98E-08	1.02E-07
X²	0.08			
Prob	0.7707			

Hausman Testi incelendiğinde ki-kare değeri 0.07707>0.05 olduğu için %5 önem seviyesinde tesadüfi etki modelinin tercih edilmesi gerektiği görülmektedir. Gelişmiş ülkeler için elde edilen Hausman testi sonuçlarına göre Tesadüfi etki modeli geçerlidir.

Tesadüfi etki modeli tercih edilmesine karşın elektrik tüketim miktarları açısından Türkiye ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki farkı görmek amacı ile sabit etki modelinden faydalanarak Tablo 38’de söz konusu ülkeler ve temel sınıf Türkiye olarak bir karşılaştırma yapılmıştır.

Tablo 38 : Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Elektrik Tüketimi Model Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: Elektrik Tüketimi				
ZAMAN: 1980- 2004				
ÜLKE SAYISI:6				
DEĞİŞKEN	KATSAYI	STD.HATA	t-Değeri	P
SABİT	794317.5	249924.4	3.178232	0.0018
GSMH	1.50E-06	5.56E-07	2.691807	0.0080
ARJANTİN	434398.4	337430.2	1.287373	0.2001
BREZİLYA	-39674.88	386161.3	-0.102742	0.9183
ÇİN	3302486.	442039.3	7.471026	0.0000*
PORTEKİZ	1840813.	335797.6	5.481911	0.0000*
BULGARİSTAN	3279274.	334197.7	9.812380	0.0000*
R²	0.649723	F-İstatistiği	42.35319	
		Prob(F-ist)	0.000000	

Temel Sınıf:TÜRKİYE

* %1 önem seviyesinde anlamlıdır.

Tablo 38’de belirtilen gelişmekte olan ülkelerin Türkiye’ye göre kalkınmasını karşılaştırmak amacı ile oluşturulan katsayılar incelendiğinde söz konusu ülkelere Çin, Portekiz ve Bulgaristan’ın katsayılarının anlamlı oldukları görülmektedir. Bu ülkelerde kişi başına düşen elektrik tüketiminin Türkiye ile farklılık gösterdiği ortaya konmuştur. Söz konusu gelişmekte olan ülkelerin tümünde kişi başına düşen elektrik tüketimi, Türkiye’ye göre daha fazladır. Bu durum; Çin, Portekiz ve Bulgaristan’ın Türkiye’ye göre daha fazla kalkınmışlık düzeyine sahip olduğunun bir göstergesi olabilmektedir. AB üyesi olan Portekiz ve Bulgaristan ile dünyada üretim kapasitesinde müthiş bir atılım yapan Çin’in kişi başı elektrik tüketiminin Türkiye’ye göre yüksek çıkması anlamlıdır.

8.1.8 Türkiye’nin Kalkınmasına İlişkin Model Tahmini

Şimdiye kadar yapılan analizlerde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler birada ele alınarak ülkelerarası karşılaştırma amacı ile panel veri yöntemi ile model tahminlerinde

bulunulmuştur. Ancak sadece Türkiye verilerinin ele alındığı bir analiz; Türkiye'nin kalkınmasının etkilendiği faktörleri ortaya koyabilmesi açısından anlamlı gözükmemektedir. Bu amaç ile sadece Türkiye'ye yönelik olarak gerçekleştirilen model denemesi Tablo 39 da verilmiştir.

Tablo : 39 Türkiye'nin Kalkınmasına İlişkin Model Tahmini Sonuçları

Bağımlı Değişken:GSMH				
ZAMAN: 1980- 2006				
ÜLKE :TÜRKİYE				
DEĞİŞKEN	KATSAYI	STD.HATA	t-Değeri	P
SABİT	5.97E+11	9.97E+10	5.983287	0.0000
ELEKTRİK ENERJİSİ TÜK.	194035.2	22949.76	8.454783	0.0000
NÜFUS	-8164.953	1601.641	-5.097868	0.0001
KIRSAL NÜFUS	-4.27E+09	7.65E+08	-5.584038	0.0000
DOĞRUDAN YAB. YATIRIMLAR	1.914345	0.539209	3.550282	0.0023
DOĞRUDAN YAB. YATIRIMLAR_{t-1}	3.050234	0.720407	4.234044	0.0005
DOĞRUDAN YAB. YATIRIMLAR_{t-2}	3.557532	1.542792	2.305906	0.0332
R² (Belirlilik Kat.)	0.995577			
Düzeltilmiş R²	0.994103			
Hata Kareler Topl.	3.59E+09			
Benzerlik Oranı	-581.4231			
F-istatistiği	675.3224			
Prob(F ist.)	0.000000			
Durbin Watson	2.452182			

Tablo 39 da ele alınan modelde sadece Türkiye'nin kalkınmasına etki eden değişkenlerin tespiti amacı ile model denemesi gerçekleştirilmiştir. Ekonomik ve sosyal yaklaşık 24 değişken modele dahil edilerek çeşitli model denemeleri yapılmıştır. Tahmin edilen modelde katsayıların anlamlı olduğu değişkenler ele alınmıştır. Modelde En Küçük Kareler Yöntemi (EKKY) kullanılmıştır. Türkiye için tahmin edilen modelin katsayıları ele alındığında kişi başı elektrik tüketimi, nüfus miktarı, kırsal nüfusun toplam nüfus içindeki payı ve doğrudan yabancı yatırımlar değişkenlerinin katsayıları istatistiki olarak anlamlı tespit edilmiştir.

Kişi başı elektrik tüketimi değişkeninin katsayısı iktisadi beklentilere uygun olarak pozitif tespit edilmiştir. Kişi başı elektrik tüketiminin artması kalkınmayı olumlu

yönde etkilemektedir. Kalkınmanın sosyo-ekonomik kriterlerinden biri olan kişi başı elektrik tüketimi, ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin belirlenebilmesi açısından büyük öneme sahiptir. Tüketime artması kişilerin ve ülkelerin kalkınmışlık düzeyinin yükseldiğinin önemli bir göstergesidir.

Nüfus değişkeninin katsayısı ise iktisadi beklentilerin aksi yönünde negatif çıkmıştır. Diğer gelişmiş ülkelerin aksine Türkiye’de nüfus kalkınmayı olumlu yönde etkilememektedir. Ülkede oluşan yoğun ve işsiz genç nüfus kalkınmanın önemli bir engeli olarak görülmektedir. Kalkınma teorilerinde nüfus önemli bir dinamik iken Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkede nüfus kalkınmayı negatif olarak etkilemektedir.

Kırsal nüfusun toplam nüfusun içindeki payının artışı da katsayısının negatif olmasından dolayı, kalkınmayı istatistiki açıdan olumsuz olarak etkilemektedir. Bu durum iktisadi beklentilere uygunluk arz etmektedir. Kalkınmışlık düzeyi ve kırsal nüfus arasında ters yönlü bir ilişki söz konusudur. Kalkınmışlık düzeyinin artması sonucunda ülkedeki kırsal nüfusun payı azalmakta ve kırsal kesimden sanayi ile hizmet sektörüne doğru bir geçiş yaşanmaktadır.

Doğrudan yabancı yatırım miktarı değişkeninin katsayı işareti bir önceki yılın yatırım miktarı değişkeninin katsayı işareti ile pozitif ve anlamlıdır. Doğrudan yabancı yatırım miktarının cari yılki miktarı ile bir önceki yılın (dönemin) ve hatta iki önceki dönemin doğrudan yabancı yatırım miktarı ile kalkınma arasında pozitif yönde bir ilişki vardır. Yapılan yatırımların geri dönüşleri bir veya iki dönemli süreçler alacağından, doğrudan yabancı yatırım miktarının kalkınmayı gecikmeli olarak pozitif etkilemesi anlamlıdır. Doğrudan yabancı yatırım miktarının artması ile ülkedeki üretim ve yatırım miktarlarında artışlar yaşanacak ve bu durum dinamik bir özellik taşıdığından sonraki dönemlerde kalkınmışlık düzeyini arttıracaktır. Yatırım artışları üretim hacmini genişleterek istihdam miktarlarını da arttıracaktır. Kamu ve özel yatırım harcamalarının artması büyüme ve kalkınmayı olumlu yönde etkilemektedir.

9. SONUÇ VE ÖNERİLER

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ekonomi biliminde en çok; büyüme ve kalkınma konuları üzerinde durulmaktadır. Bu dönemden itibaren büyüme ve kalkınma konularına yönelik olarak yapılan araştırmalar sonucunda bu kavramlar arasında içerik farklılıklarının olduğu görülmektedir.

Kalkınma toplumun bütününde köklü değişikliklere sebep olmaktadır. Kalkınma; üretim faktörlerinin yeni bir bileşimi veya yeni bir üretim fonksiyonu ile emeğin veriminin arttırılması ve alışkanlıklarda, davranışlarda ve zihniyette bir değişmedir. Kalkınma döneminde ortaya çıkan sosyo-ekonomik, siyasal ve benzeri değişmelerden kaynaklanan zorluklar ve problemler, kalkınmanın fırsat maliyetini teşkil etmektedir. Bugünün gelişmiş ülkeleri, bugünkü refah seviyelerine kalkınma döneminde yaşadıkları tecrübeler neticesinde ulaşmışlardır.

Ülkeler, kalkınmışlık düzeylerini arttırarak gelişmiş ülkeler arasında yer almayı temel hedef olarak belirlemişlerdir. Bu durum gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülke kavramlarının kullanılır hale gelmesine ve ekonomi literatüründe yer almasına sebep olmaktadır. Kalkınmışlık düzeylerinin sürdürülebilir olarak devam etmesi amacı ile hem ekonomik hem de sosyal açıdan kalkınma önemli bir hedef olarak görülmektedir. Buna yönelik olarak da özellikle sürdürülebilir kalkınmanın yaygınlaştırılması, eğitim ve sağlıkta optimal hizmetin sunulması, ekonomik ve siyasi istikrarın sağlanması, üretim ve ihracat olanaklarının arttırılarak istihdam ve gelir düzeylerinin yükseltilmesi, gelir dağılımı adaletsizliğinin giderilmesi şeklinde politikalar uygulanmaktadır.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında sosyo-ekonomik açıdan belirgin farklılıklar gözlemlenmektedir. Ülkesel ve bölgesel gelişmişlik farklarının derinleşmesi, sorunları çözmeye yönelik teorik çalışmaları arttırmıştır. Kalkınmışlık düzeyinin yakalanabilmesi amacı ile günümüzde ülkeler; bir taraftan küresel dünyaya entegre olabilmek, diğer taraftan da kalkınmalarını sağlayarak sürdürülebilir kılmak için mikro ve makro politikalar uygulamaktadırlar.

Gerçekleştirilen kalkınma politikaları sonucunda bazı ülkeler gelişmişlik düzeylerini attırarak kalkınma hamlesini tamamlamışlardır. 1960 yılında tüm dünyada 50 olan ortalama hayat süresi, 1980 yılında 63'e ve 2006 yılında ise 68'e yükselmiştir. Birleşmiş Milletler verilerine göre her kıtada okur-yazar oranları da artarak, bireylerin eğitim düzeyleri de yükselmiştir. Kalkınma, yaygın ekonomik ve sosyal gelişmeyi de beraberinde getirmektedir.

Kalkınma düzeyi ölçümlerinde gelir genellikle öncelendirilmekte ve temel kriter olarak ele alınmasına rağmen tek başına gelir kalkınmışlık düzeylerinin belirlenmesinde yanıltıcı olabilmektedir. Dünyadaki bir çok örnek ulusal gelirden gözlemlenen büyümenin, artan eşitsizlikler ve hatta mutlak yoksulluk oranları ile paralellik taşıdığını gösterirken, ulusal gelirden kaydedilen artışlar eşitsizlikleri de beraberinde getirmiş, eşitsizlik olgusu çoğu zaman pazar ilişkileri, kurumsal yapılar ve nüfus hareketleri de dahil birbiriyle ilintili bağlaşıklık faktörlerinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Dünyada hedeflenen grupların yoksulluğunun azaltılması ve toplumsal cinsiyet ve bölgelerarası kalkınma farklılıklarının giderilmesi amacıyla bölgesel kalkınmanın geliştirilmesi, çevre sorunları ile mücadele, ulusal ve yerel iyi yönetim mekanizmalarının ve kadınları destekleyecek kurumsal yapının güçlendirilmesi gibi konularda ulusal düzeyde bir dizi ortaklıklar kurulmakta, ayrıca dünyada İnsani Kalkınmışlık düzeyinin yükseltilmesi amacıyla bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımını geliştirmek yönünde birçok yeni adımlar atılmaktadır. Bu alandaki ilerlemeler özellikle Türkiye'nin sosyal kalkınmasının hızlandırılması ve geliştirilmesi için ulusal kalkınma aktörlerinin desteklenmesinde yerel ve ulusal ölçekte iyi yönetim mekanizmalarının güçlendirilmesinde önemli bir araç olarak görülmektedir.

Baş döndüren bir hızla ilerleyen ve değişen dünyayı izlemesi Türkiye açısından kaçınılmaz bir durumdur. Bu da gelişmiş ülkelerle ilişkileri zorunlu kılmaktadır. Çünkü gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelerin geçirmiş olduğu tecrübelerden belirli ölçülerde yararlanarak kendilerine bir yön çizebilirler. Her ülkenin kaynakları, geçmişi ve kültürü farklılık göstermesine rağmen kalkınma amacı ile gerçekleştirilmesi gereken sorunlar ortaktır. Bu nedenle gelişmiş ülkelere farklı yönlerin tespit edilerek, buna yönelik çözümlerin ve önerilerin saptanarak kalkınma politikası uygulanması önemlidir.

Bu çalışmada, gelişmiş ve gelişmekte olan bazı ülkeler ile Türkiye, kalkınma kriterleri açısından incelenerek, Türkiye'nin kalkınmasına yönelik politika üretici araştırmalarda görülen yaklaşım ve uygulama eksikliği giderilmeye çalışılmıştır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere örneklemelerle 23 ülke, çalışmada ekonomik ve sosyal açılarından mercek altına alınarak karşılaştırmalı istatistiksel analizler yapılmıştır. Veri kaynakları olarak; uluslar arası düzeyde Dünya Bankası Online World Development Indicators Data Bank, Türkiye için ise Türkiye İstatistik Kurumu ve Devlet Planlama Teşkilatı verileri kullanılmıştır.

Çalışma konusunun kapsamı, çok boyutlu bir kavram olan kalkınma olduğundan dolayı, Birleşmiş Milletler ve Dünya Bankası'nın uygulamakta olduğu Kalkınma Hedefleri çerçevesinde eğitim, sağlık, istihdam, gelir dağılımı, işsizlik, nüfus, üretim miktarı konuları da ele alınarak incelenmiştir.

Çalışmada ele alınan 23 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke arasında ekonomik ve sosyal kriterler açısından bir karşılaştırma yapılarak uzun dönemde kalkınmaya etkisi dinamik panel veri metodu kullanılarak incelenmiştir. Sabit ve tesadüfi etki modeli ile her bir ülkenin kalkınma üzerindeki farklılıkları tahmin edilmeye çalışılmıştır. Sabit etki veya tesadüfi etki metodundan hangisinin tercih edileceğinin tespiti amacı ile Hausman test istatistiği kullanılmıştır. Panel verilerin ülkeler üzerindeki birim etkileri incelenerek gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin Türkiye ile olan farklılıkları ortaya konmuştur.

Yapılan model denemeleri sonucu elde edilen araştırma bulgularına göre ekonomik ve sosyal kriterlerin kalkınma üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu görülmüştür. Elde edilen modellerde, açıklayıcı değişken olarak nüfus miktarı, işsizlik oranları ve bir önceki yılın GSMH'sinin katsayılarının etkisi bağımlı değişken olan ve kalkınma ölçütü olarak belirlediğimiz reel GSMH üzerine anlamlıdır. Nüfus miktarı ve önceki yılın GSMH etkisi kalkınma üzerine pozitif olarak belirlenmiştir. Nüfus miktarı ile kalkınma arasındaki ilişki iktisadi bekleyişlere uygun olarak pozitif bulunmuştur. Kalkınmayı destekleyici unsurlardan birisi olarak nüfus miktarı teorik açıdan da kalkınmanın dinamikleri arasında yer almaktadır. Çalışmada işsizlik oranlarının artışının kalkınma üzerine etkisi incelendiğinde negatif olduğu görülmüştür. İşsizlik oranlarının katsayısı iktisadi bekleyişlere uygun olarak negatif çıkmıştır. İşsizlik

oranlarının artması istihdam olanaklarının azalması olarak da nitelendirileceğinden işsizlik ve kalkınma arasında ters yönlü bir ilişkinin olması anlamlıdır.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin her birinin bir arada Türkiye'ye göre kalkınma düzeyini karşılaştırmak amacı ile oluşturulan modelde, ülkelerin tahmin edilen modeldeki katsayıları incelendiğinde Brezilya, Bulgaristan, Çin, İspanya ve ABD ülkelerinin katsayılarının anlamlı oldukları görülmektedir. Bu ülkelerden sadece ABD, İspanya ve Bulgaristan'ın modeldeki fark katsayılarının işaretinin pozitif olmasından dolayı bu ülkelerin Türkiye'ye göre daha fazla kalkınmışlık düzeyine sahip olduğu belirlenmiştir. ABD dünyada en gelişmiş ülkeler olarak belirlenen G-8 ülkeleri arasında yer almaktadır. İspanya, AB ülkesi olarak Türkiye'ye kıyasla daha yüksek bir kalkınma düzeyine sahiptir. Geçmişte Doğu Bloku üyesi şimdi ise AB ülkesi olan Bulgaristan'ın ekonomik ve sosyal açılarından Türkiye'den farklılık arz ettiği belirlenmiştir. Çin ve Brezilya verileri ele alındığında Türkiye'nin sosyo-ekonomik kalkınmışlık düzeyinin istatistiki açıdan bu ülkelerden ileri olduğu görülmektedir. ABD, İspanya, Bulgaristan, Brezilya ve Çin dışındaki ülkeler için tahmin edilen katsayılarının anlamsız çıkması, bu ülkeler ile Türkiye arasında istatistiki olarak kalkınmışlık düzeyleri arasında bir fark olmadığını ortaya koymaktadır.

Sosyo-ekonomik olarak kalkınmanın etkilediği faktörler yalnızca gelişmiş ülkeler açısından incelendiğinde, gelişmiş ülkelerin model tahmininde tüm katsayılarının iktisadi bekleyleşlere uygun olduğunu söyleyebilmekteyiz. Söz konusu ülkelerin tümünde kişi başı elektrik tüketiminin Türkiye'ye göre daha yüksek, sosyal faktörlerden bebek ölüm oranlarının ise Türkiye'ye göre daha düşük olduğu ortaya konmuştur. Bu ülkeler kalkınma düzeyleri açısından Türkiye'nin önündedir. Gelişmiş ülkeler ekonomik ve sosyal gelişmelerini tamamlamış olduklarından dolayı kişi başı elektrik tüketimi ve bebek ölüm oranları açılarından Türkiye'nin ilerisinde yer almaktadırlar. Gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye'nin gelişmiş ülkelere farklılık göstermesi, beklenen bir sonuçtur.

Sadece gelişmiş ülkeler ile Türkiye arasında bebek ölüm oranları açısından bir karşılaştırma yapıldığında, bu ülkeler ile Türkiye arasında farklılık olduğu ortaya konmuştur. Söz konusu ülkelerin tümünde bebek ölüm oranları, Türkiye'ye göre daha düşüktür. Bu ülkelerin hepsinin bebek ölümlerinin düşüklüğü açısından Türkiye'ye göre

daha fazla kalkınmışlık düzeyine sahip olduğu belirlenmiştir. Söz konusu ülkelerin kişi başına yapmış oldukları sağlık harcaması, eğitim düzeyi, kişi başı gelir düzeyi de Türkiye’den fazladır.

Gelişmiş ülkeler ile Türkiye arasında elektrik tüketim miktarını karşılaştırmak amacı ile oluşturulan model tahmininde katsayılar incelendiğinde söz konusu ülkelerin tamamının katsayılarının anlamlı oldukları görülmüştür. Bu ülkelerde kişi başına düşen elektrik tüketiminin Türkiye ile farklılık gösterdiği ortaya konmuştur. Söz konusu ülkelerin tümünde kişi başına düşen elektrik tüketimi, Türkiye’ye göre daha fazladır. Bu durum, gelişmiş ülkelerin tümünün Türkiye’ye göre daha fazla kalkınmışlık düzeyine sahip olduğunun bir göstergesi olabilmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerin Türkiye’ye göre kalkınmasını karşılaştırmak amacı ile oluşturulan model tahmininde katsayılar incelendiğinde söz konusu ülkelere Brezilya, Çin ve Portekiz’in katsayılarının anlamlı oldukları görülmektedir. Brezilya ve Çin’in katsayılarının negatif olmasından dolayı, Türkiye kalkınmışlık düzeyleri açısından bu ülkelerin önünde yer almaktadır. Çin son yıllarda ekonomik açıdan büyük bir atılım içinde olmasına karşın sosyal açıdan bir ilerleme kaydedememesinden dolayı kalkınmışlık açısından Türkiye’nin gerisinde yer almaktadır. Brezilya’da da yaşanan ekonomik ve sosyal problemler ülkenin kalkınmışlığını olumsuz yönde etkilemektedir. Portekiz’in katsayısının pozitif olması, Portekiz’in Türkiye’ye göre daha fazla kalkınmışlık düzeyine sahip olduğunu işaret etmektedir. Avrupa Birliği’nin bir üyesi olan Portekiz’in ekonomik ve sosyal açıdan Türkiye’nin önünde olduğu bilinen bir gerçektir.

Gelişmekte olan ülkelere kalkınma ve bebek ölüm oranlarının incelenmesi için yapılan model tahmininde, kalkınma ile bebek ölüm oranları arasında iktisadi beklentilere uygun olarak anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin Türkiye’ye göre kalkınmasını karşılaştırmak amacı ile oluşturulan katsayıları incelendiğinde Arjantin, Çin, Portekiz ve Bulgaristan’ın katsayılarının anlamlı oldukları görülmektedir. Bu ülkelere bebek ölüm oranlarında Türkiye ile farklılık gösterdiği ortaya konmuştur. Arjantin, Çin, Portekiz ve Bulgaristan’ın Türkiye’de görülen bebek ölüm oranlarından daha düşük bir orana sahip oldukları tespit edilmiştir. Sağlık harcamaları ile sağlık yatırımları, eğitim düzeyi, kişi başı gelir miktarı açısından

Türkiye'nin söz konusu ülkelerden kötü durumda olması bebek ölüm oranlarını da olumsuz olarak etkilemektedir. Bu durum Türkiye'nin gerek ekonomik gerekse sosyal açıdan etkin kararların alınması ve yapısal uygulamaların gerekliliğinin bir göstergesidir.

Gelişmekte olan ülkeler ile Türkiye arasında elektrik tüketim miktarını karşılaştırmak amacı ile oluşturulan model tahmininde katsayılar incelendiğinde söz konusu ülkelerden Çin, Portekiz ve Bulgaristan'ın katsayılarının anlamlı oldukları görülmektedir. Bu ülkelerde kişi başına düşen elektrik tüketiminin Türkiye ile farklılık gösterdiği ortaya konmuştur. Söz konusu ülkelerin tümünde kişi başına düşen elektrik tüketimi, Türkiye'ye göre daha fazladır ve bu durum Çin, Portekiz ve Bulgaristan'ın elektrik tüketimi açısından Türkiye'ye göre daha fazla kalkınmışlık düzeyine sahip olduğunun bir göstergesi olabilmektedir. AB üyesi olan Portekiz ve Bulgaristan ile dünyada üretim miktarında müthiş bir atılım yapan Çin'in kişi başı elektrik tüketiminin Türkiye'ye göre yüksek çıkması anlamlıdır. Özellikle Çin'in son yıllarda üretim düzeyinde görülen belirgin artıştan ve dünyanın üçüncü büyük ekonomisi olmasından dolayı Türkiye'nin elektrik tüketiminden fazla bir tüketime sahip olması anlamlıdır.

Araştırma sonucu elde edilen bulgular ışığında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kalkınma kriterleri açısından farklılık gösterdiği ortaya konmuştur. Özellikle GSMH büyüklükleri, eğitim düzeyi, elektrik tüketimi, sağlık koşulları, bebek ölüm oranları, sektörlerin payı açısından önemli farklılıklar tespit edilmiştir. Gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye'nin, gelişmiş ülkelerden sosyo-ekonomik kalkınma kriterleri açısından belirgin bir farklılık gösterdiği açıktır. Gelişmekte olan ülkeler için bir değerlendirme yapıldığında ise Türkiye'nin kimi ülkeler ile benzer özellikler, kimi ülkeler ile farklı özelliklere sahip olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmanın son kısmında sadece Türkiye'ye yönelik bir analiz yapılmıştır. Bu analiz 1980-2006 yıllarını kapsamaktadır. Türkiye'nin kalkınmasına etki eden değişkenlerin tespiti amacı ile model denemesi gerçekleştirilmiştir. Ekonomik ve sosyal açıdan kalkınmayı etkileyebilecek değişkenler modele dahil edilerek çeşitli model denemeleri yapılmıştır. Tahmin edilen modelde katsayıların anlamlı olduğu değişkenler ele alınmıştır. Türkiye için tahmin edilen modelin katsayıları ele alındığında kişi başı elektrik tüketimi, nüfus miktarı, kırsal nüfusun toplam nüfus içindeki payı ve doğrudan

yabancı yatırımlar değişkenlerinin katsayıları istatistiki olarak anlamlı tespit edilmiştir. Kişi başı elektrik tüketimi değişkeninin katsayısı iktisadi bekleyişlere uygun olarak pozitif tespit edilmiştir. Kişi başı elektrik tüketiminin artması kalkınmayı olumlu yönde etkilemektedir. Nüfus değişkeninin katsayısı ise iktisadi bekleyişlerin aksi yönünde negatif çıkmıştır. Diğer gelişmiş ülkelerin aksine Türkiye’de nüfus kalkınmayı olumlu yönde etkilememektedir. Ülkede oluşan yoğun ve işsiz genç nüfus kalkınmanın önemli bir engeli olarak görülmektedir. Kalkınma teorilerinde nüfus önemli bir dinamik iken Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkede nüfus kalkınmayı negatif olarak etkilemektedir. Kırsal nüfusun toplam nüfusun içindeki payının artışı kalkınmayı istatistiki açıdan olumsuz olarak etkilemektedir. Bu durum iktisadi bekleyişlere uygunluk arz etmektedir. Kalkınmışlık düzeyi ve kırsal nüfus arasında ters yönlü bir ilişki söz konusudur. Kalkınmışlık düzeyinin artması sonucunda ülkedeki kırsal nüfusun payı azalmakta ve kırsal kesimden sanayi ile hizmet sektörüne doğru bir geçiş yaşanmaktadır. Doğrudan yabancı yatırım miktarının artması Türkiye’de kalkınmayı pozitif yönde etkilemektedir. Doğrudan yabancı yatırım miktarının cari yılki miktarı, bir önceki yılın (dönemin) ve hatta iki önceki dönemin doğrudan yabancı yatırım miktarı ile kalkınma arasında pozitif yönde bir ilişki vardır. Yapılan yatırımların geri dönüşleri bir veya iki dönemli süreçler alacağından, doğrudan yabancı yatırım miktarının kalkınmayı gecikmeli olarak pozitif etkilemesi anlamlıdır. Doğrudan yabancı yatırım miktarının artması ile ülkedeki üretim ve yatırım miktarlarında artışlar yaşanacak ve bu durum dinamik bir özellik taşıdığından sonraki dönemlerde kalkınmışlık düzeyini arttıracaktır. Yatırım artışları üretim hacmini genişleterek istihdam miktarlarını da arttıracaktır. Kamu ve özel yatırım harcamalarının artması büyüme ve kalkınmayı olumlu yönde etkilemektedir.

Bu çalışmada yapılan kalkınma odaklı incelemeler sonucu elde edilen bulgular ışığında Türkiye için birkaç saptama yapılarak bazı öneriler geliştirilmiştir. Türkiye, gelişmekte olan diğer ülkelerde de yaşanmakta olan ortak sorunları içinde barındıran ve kalkınmasını planlı bir şekilde uygulamaya koymuş bir ülkedir. Türkiye için bir kalkınma stratejisi oluştururken; eğitim seviyesi, teknolojik seviye, ithalat meyli ve kültürel faktörler dikkate alınmalıdır. Ayrıca ülkemiz 74 milyonun üstünde çok nüfuslu bir ülke olması nedeni ile nüfus yoğunluğu bakımından nitelikli istihdam politikaları oluşturularak, uygulamaya başlatılmalıdır. Yaşanan kronik işsizlik, yeterli teknik eğitim ve formasyona sahip olmayan işgücü, eksik istihdama ve sosyal dengesizliklere sebep olmaktadır.

Türkiye’de yaşanan işsizlik sorunu, özellikle tarım dışı kesimde kendini hissettirmektedir. Kendi hesabına ve ücretsiz aile işçiliğinin yaygın olduğu tarım kesiminde işsizlik oranı oldukça düşüktür. Ancak diğer sektörlerde yaşanan işsizlik gelişmiş ülkelerin bir hayli önündedir. Türkiye’de işsizlik sorununun ortadan kaldırılabilmesinin en önemli aracı; sürdürülebilir büyüme sağlanması olarak görülmektedir. İstikrarlı büyüyen bir ekonomide ek istihdam oluşturabilecek mikro ve makro politikaların eşgüdüm içinde belirlenip uygulanması ile işsizlik; en az zarar veren bir düzeye çekilebilecektir.

Gelişmiş ülkelerin ortak özelliklerinden birisi de; küreselleşme eğilimlerine paralel şekilde dünyada başat strateji olarak kabul edilen ihracata dayalı kalkınma stratejisini benimsemiş olmalarıdır. Türkiye’de 1980 den bu yana uygulamaya aldığı bu strateji ile önemli ilerlemeler kaydetmesine rağmen; ihracat-ithalat dengesini henüz sağlayamamıştır. İthalat eğilimini optimal düzeyde tutarak, ihracata yönelik Pazar payının arttırılması ülke açısından ekonomik ve sosyal faydalar sağlayabilecektir.

Türkiye koşullarında kamu sektörü ve özel sektör arasında bir tercih yapma yerine, kamu ve özel sektörün birlikte var olması gerektiği şeklinde bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Serbest piyasa ekonomisi şartları altında düzenleyici ve destekleyici bir kamu sistemi olmadan, sadece özel sektörün var olduğu bir ülkenin kalkınma sürecini tamamlamak için yeterli olmayacağı anlaşılmaktadır. Bu nedenle kamu kesimi olarak adlandırılan devletin en temel görevi, sosyo-ekonomik yaşamda ortaya çıkabilecek sorunları engelleyecek önlemleri almak ve piyasanın optimal işleyişini sağlamaktır. Öte yandan; haksız kazanç sağlamaya ve yolsuzluğa yönelik faaliyetlerle mücadele etmeye olanak sağlayacak bir strateji geliştirilmelidir. Devletin alacağı önlemlerle, sosyal ve ekonomik yozlaşmanın önlenmesi konusunda göstereceği başarı; ülkenin kalkınmasını destekleyecektir.

Ayrıca, kalkınmada eğitimin yeri göz ardı edilmemelidir. Ülkelerin kalkınmışlık düzeylerinin artması için eğitim hayati rol oynarken dünyada, eğitim düzeyi ve okullaşma oranları az gelişmiş ülkeler açısından hala önemli sorunların başında gelmektedir. Buradan hareketle çalışma sonucunda eğitimin, Türkiye’nin daha yüksek kalkınmışlık düzeyine ulaşmasını engelleyen en önemli insani kalkınma boyutu olduğu

gerçeği fark edilmiştir. Bu nedenle az gelişmiş ülkelerde ve Türkiye’de düzenli eğitim olanaklarına erişim ile birlikte bireylerin sağlık ve refah düzeyleri üzerinde de kayda değer olumlu etkiler yaratılacaktır. Böylesi bir gelişme ise ulusal gelirin daha eşit dağılımına destek olabilecektir. Bunun için devletin izleyeceği politikalar yaşam standartlarını iyileştirecek ve yoksulluğu azaltacak anahtar bir stratejinin öğeleri olan; büyüme ve fiyat istikrarına uygun bir makro ekonomik ortam sağlamalı, bilgi ve teknolojik yatırımlara ağırlık vermeli, tarım dışında istihdam yaratma karşısı eğilimleri ortadan kaldırmalı, tarım sektöründen kaynak akışını kolaylaştırmalı ve sektördeki üretkenlik artışına zemin hazırlamalı, bu şekilde devlet harcamalarını ekonomik olarak korunmaya muhtaç olanları hedefleyecek şekilde yeniden yönlendirmelidir.

Türkiye ölçeğindeki değerlendirmelerin biri de bölgesel açıdan yaşanmakta olan sosyal ve ekonomik farklılıkların giderilmesi gerçeğidir. Buna yönelik olarak gelişmemiş bölgelerden gelişmiş bölgelere göç yerine, gelişmemiş bölgelerin ekonomik ve sosyal açıdan optimum seviyeye çıkarılması gerekliliği gözlemlenmektedir. Bu amaçla, devlet ve sivil toplum örgütleri kanalı ile çeşitli çalışmalar başlatılmıştır. Okur-yazar oranlarının artırılması, kız çocuklarının eğitim oranlarının yükseltilmesi, organize sanayi bölgelerinin açılması ve işlerlik kazandırılması ile üretim ve istihdam olanaklarının artırılması, yapılan uygulamalar arasındadır. Yakın bir gelecekte Tarımsal ve Kırsal Kalkınma Kurumu’nun hizmete girmesi ile mevcut sorunların tespiti ve çözüm önerileri de daha rasyonel hale gelebilecektir. Etkin bir planlama ve beraberinde uygulama ile kalkınmaya yönelik eksiklerin giderilmesi mümkün gözükmektedir. Bölgesel potansiyellere uygun olarak Kalkınma Strateji önerileri hazırlanarak, bölge bazında etkin hale getirilir ve halkın katılımı sağlanır ise kalkınmada başarı sağlanabilecektir.

Kalkınma politikalarının güçlenmesinde halkın yönetime katılımı oldukça önemli bir mekanizmadır. İşçilerin, çiftçilerin, esnafın ve bütün yerli halkın sorunlarını, şikayet ve memnuniyetlerini doğrudan yönetim birimlerine aktarması, birlikte çözüm üretilmesi oldukça önemlidir. Böylelikle halkın motivasyonu aratacak, merkezi ve yerel yönetimlerin ekonomik ve politik kararları halkın daha büyük bir kesimi tarafından kabul görecektir.

Bu açıdan baktığımızda; halkın yönetime katılmasında, sivil toplum kuruluşlarının (STK) küçümsenmeyecek bir yeri vardır. Güçlü ve geniş tabanlı bir işçi

sendikası, parti örgütleri, kadın ve gençlik teşkilatları, vakıflar ve diğer her türlü demokratik sivil toplum kuruluşları kalkınma hamlesinin önemli aktörlerindendir. Ayrıca sivil toplum kuruluşları ya da “gönüllü vatandaş birliklerinin” yönetim işlerine olumlu anlamda dahil olabilmeleri öncelikli konular olarak ele alınmaktadır. STK’lar aynı zamanda idari birimlere finansal ve lojistik destek de sağlayabilirler. Gerekğinde sivil toplum örgütleri yerel halkın yararı için gerekli olan projelerin gerçekleştirilmesi için gerekli finansı kendileri de değişik şekillerde temin edebilmekte ve bu projelerin uygulanmasında da yardımcı olabilmektedirler. Belediyeler evsiz, hasta, ve okuyamamış insanların sorunlarının çözümünde, kirlilikle mücadelede STK’lar ile işbirliği yaparak birlikte çalışmaktadırlar.

Kalkınmada diğer önemli bir ayak da akademik çevreler ve özellikle üniversiteler ile işbirliği yapılmasıdır. Akademisyenler kalkınmanın teorik ve bilimsel projesini hazırlayacaklar ve kalkınmanın politik taraflılığını azaltacaklardır. Akademik birimlerin tavsiyesi ve görüşleri alınmadan hayata geçirilen kalkınma politikaları istenilen neticeyi vermeyecektir.

Devlet kurumlarındaki istikrar da kalkınma projelerinin başarıyla devam ettirilmesi için temel şartlardan birisidir. Bunun için hukuk mekanizması adil işletilmeli, bürokraside yozlaşmanın önüne geçilmelidir Türkiye’nin 1980 öncesi ve sonrası kalkınma tablosunu incelediğimizde politik istikrar ve huzur ortamının kalkınmada ne kadar önemli olduğunu gayet iyi bir şekilde anlaşılmaktadır. 1980 öncesi, anarşi ve terörün dorukta olduğu dönemde GSMH’nin artış hızı % -2,8 idi (1980 yılı). 1980 sonrası politik istikrarın tekrar sağlandığı dönemde bu oran eksilerden kurtulup 1985’te % 4,3’e, 1990’da % 9,4’e ve 2006 yılında ise %6.0’a yükselmiştir.

Kamu kesimi, özel sektör, sivil toplum kuruluşları ve akademik birimler birbirleri ile işbirliği yapmayı ihmal etmemelidir. Kalkınma amaçlı katılımcı yaklaşımların eş zamanlı olarak uygulanması gerekmektedir. Türkiye’nin mevcut sosyo-ekonomik koşullarında Birleşmiş Milletler Binyıl Kalkınma Hedeflerine ulaşabilmek için ulusal ve uluslararası düzeyde politikaların acil eylem planı şeklinde hazırlanması ve ivedilikle aktif hale getirilmesi gereği, önemli bir tespit olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'ye yönelik olarak bu tür kalkınma amaçlı araştırmaların yapılması, ayrıca ülkesel ve sektörel gelişimlerin istatistiki veriler ışığında bilgi-yoğun sistemlerin uygulanması ile Türkiye'de kalkınma odaklı sorunların giderilmesi yönünde yapısal politikalar oluşturulabilecektir. Gelişmekte olan ülkelerin kalkınma hedefine yönelik olarak uygulaması gereken politikalar bilimsel çalışmalar ışığında ortaya konularak, ülkedeki karar mekanizmalarına ve topluma yeni bir bakış açısı kazandıracaktır. Bu çalışmada yapılan kısıtlı değerlendirme ve saptamaların genişletilmesi ve derinleştirilmesi sonucunda daha geçerli genellemelere ve sonuçlara varmak mümkündür. Böylece kalkınmışlık düzeyine ulaşarak gelişmiş ülkeler arasında yer alabilmek mümkün olabilecektir.

10. KAYNAKLAR

Kitaplar

Acar Y., (1990), Büyüme Teorileri, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa.

Aktan C.Ç., (1998), Türkiye Dünyanın Neresinde?, EĞİAD Dergisi, Yıllık Rapor 98, Meta Basım.

Aktan C.Ç., (2002), (Editör.), Yoksullukla Mücadele Stratejileri, Hak-İş Konfederasyonu Yayınları, Ankara.

Aren S., (1995), 100 Soruda Para ve Para Politikası, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Arsel B., (1999), Türkiye’de İşsizlik ve İşsizlik Sigortası, Dilek Ofset, İstanbul.

Baltagi B.H., (1995), Econometric Analysis of Panel Data, John Wiley&Sons, NewYork.

Barro R., (2000), Education and Economic Growth, Harvard University Press, NY.

Başkaya F., (2001), Azgelişmişliğin Sürekliliği, İmge Kitabevi, 4. Baskı, Ankara.

Berksoy T., (1982), Azgelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme, Belge Yayınları, I. Baskı, İstanbul

Boughton J.M., (2001), Silent Revolution: The International Monetary Fund 1979-1989, IMF, www.imf.org/external/pubs/ft/history/2001.

Chenery H., (1988), Handbook of Development Economics, Ed: T. N. Srinivasan, Amsterdam, North Holland.

Cypher J., Dietz J., (1997), The Process of Economic Development, Routledge, London&N.Y.

Dinler Z., (1994), Bölgesel İktisat, Ekin Kitabevi, 4. Basım, Bursa.

Doğruel F.&Doğruel S.,(2006), Bıçak Sirtında Büyüme ve İstikrar Arjantin, Brezilya, İsrail, Meksika, Türkiye Deneyimleri, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 134, İstanbul.

Donaldson L.,(19849), Economic Development: Analysis and Policy, West Publising Company, New York.

Dornbusch R.& Fischer S., (Mart 1998), Makro Ekonomi, (Çev. Salih Ak ve diğerleri), Birinci Baskı, Akademi Yayınları, İstanbul.

DPT(1998), Türkiye ve Dünya 2010-2020 Küresel Bir Aktörün Doğuşu, Ankara.

Dülgeroğlu E.,(1991), Kalkınma Ekonomisi, Uludağ Üniversitesi Basımevi,Bursa.

Ercan F.,(2001), Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik, Bağlam Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

Es M.,(1998), Teknoloji, Kalkınma ve Çevre, İstanbul Üniversitesi Yayını, No:4074, İstanbul.

Fisher J., (1989), Geography and Development: A World Regional Approach, Merill Publishing Co., Colombus,

Greene W.H., (2000), Econometric Analysis, 4th Edition, Prentice Hall, New Jersey.

Griffits W.& Carte H.,(1994), Learning and Practising Econometrics, John Wiley&Sons, New York.

Gujarati D.W., (2003), Basic Econometrics, McGraw-Hill, 4.th Edition, New York.

Gür, T.H., (Mart 1998). External Debt and Empirical Models for Country Risk Assessment, SPK Yayınları, İstanbul.

Han E., Kaya E. A., (2004), “İktisadi Kalkınma ve Büyüme”, Anadolu Üniversitesi Yayını No: 1575, 1. Baskı, Eskişehir.

Hirschman A.,(1996), Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Gerilemesi, Hazırlayan:Fikret Şenes, İletişim Yayınları, İstanbul.

Hoselitz B.(1970); Ekonomik Kalkınmanın Sosyolojik Yönleri, Çev.Esin Talu Çelikkan, Yarı Yayınları, Ankara.

IMF, (2002), “What is the International Monetary Fund”, www.imf.org/external/pubs.

İlkin A., (1979), Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi, 3. Baskı, İTÜ Yayınları, İstanbul.

İnan İ.H., (2000),Tarımsal Kalkınma Ekonomisi, Basılmamış Ders Notları, Tekirdağ.

İnan İ.H.,(2003), Temel Ekonomi, Tü Tekirdağ Ziraat Fakültesi Yayınları, Tekirdağ.

İşgüden T., Erkan F.,Türkay M.,Ceylan T.,(1995), Gelişme İktisadı, Beta Basımevi, İstanbul.

Jones I.Charles, (2001), İktisadi Büyümeye Giriş, Literatür Yayınları, İstanbul.

Karluk R., (Kasım 2002), “Türkiye Ekonomisi”, Yedinci Baskı, Yayın No: 1295, Sayfa No:49-52, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul.

Kazgan G.,(1998), Ekonomide Dışa Açık Büyüme, Altın Kitaplar Yayınevi, 2.Baskı, İstanbul.

Kepenek Y., Yentürk N., (2000), Türkiye Ekonomisi, 11. Baskı, Remzi Kitabevi, İst.

Keynes J.M.,(1980), İstihdam, Faiz.ve Para Genel Teorisi, Çev: Asım Baltacıgil, Minnetoğlu Yayınları, İstanbul

Kozlu C., (1994), “Türkiye Mucizesi İçin”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Genel Yayın No: 335, Ankara.

Kongar E.(2000), 21. Yüzyılda Türkiye, 25.Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Krugman P.,(2001), Politika Taşeronları ve Önemsizleşen Refah, Türkçesi:Neşenur Domaniç, Literatür Yayınları:69, İstanbul.

Krugman P.,(1994), “Past and Prospective Causes of High Unemployment”, Economic Review, Federal Reserve Bank of Kansas City, Fourt Quarter.

Krugman P.,(2005), Bunalım Ekonomisinin Geri Dönüşü, Çeviren:Neşe Domaniç, Literatür Yayınları:60, 4. Basım, İstanbul.

Küçük Y.,(1985), Planlama, Kalkınma ve Türkiye, Tekin Yayınevi, Ankara.

Kutlu E,(Editör),(2004), İktisadi Kalkınma ve Büyüme, Anadolu Üniversitesi Yayını, No:1575, Eskişehir.

Manisalı E., Yarcın, Ş., (1987), Türk Turizm Endüstrisi Araştırması, Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara.

Minibaş T.,(1985), Azgelişmiş Ülkelerde Kalkınmanın Finansmanı Politikaları ve Türkiye, İstanbul Üniversitesi Basımevi, İstanbul.

Nurkse R.,(1966), Azgelişmiş Ülkelerde Büyüme, İktisadi Büyüme ve Gelişme Enstitüsü Seçme Yazılar, No:2, Çeviren: Tunca Toskay, İ.Ü. İ.F. Yayınları, İstanbul.

OECD Territorial Development, (2002), Regional Competitiveness and Skills.

OECD, (2006), “[Education at a Glance OECD Indicators](#)” - 2006 Edition.

Özdemir H., (1985), İktisadi Azgelişmişlik Sorunu, Bilgehan Basımevi, İzmir.

Öney E.,(1985), İktisadi Planlama, Savaş Yayınları, Ankara.

Özgüven A.,(1988), İktisadi Büyüme İktisadi Kalkınma, Sosyal Kalkınma Planlama ve Japon Kalkınması, Filiz Kitabevi, İstanbul.

Özsoylu A. F., (1995), Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi, Bağlam Yayınları, İstanbul.

Parasız İ.,(1997), Modern Büyüme Teorileri, Ezgi Kitabevi, Bursa.

Parasız İ., (2003), İkinci Kuşak Kalkınma Politikaları ve Reformlar, Ezgi Kitabevi, Bursa.

Ray D.,(1998), Development Economies, Princeton University Pres, New Jersey.

Rostow W.,(1969), İktisadi Gelişmenin Aşamaları, Çeviren: Erol Güngör, MEB Basımevi , 2.Baskı, Ankara.

Sab R., Smith S., (March 2001), “Human Capital Convergence: International Evidence”, IMF, Working Paper, WP/01/32.

Seers D.,(1972), What Are Trying to Measure?, Journal of Development Studies, Vol.8, No.3.

Seyidoğlu H.,(1990), Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama, Güzem Yayınları, 7.Baskı, Bursa.

Seyidoğlu H.,(1982), Türkiye’de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası, Ankara.

Salama P., (1986), Az Gelişmenin İktisadı, Çeviri: İ. Kılıç, K. Lordoğlu, Belge Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.

Savaş V., (1986), Kalkınma Ekonomisi, Beta Yayınları, İstanbul.

Sen, Amartya (1993), “Capability and Well-Being”., *The Quality of Life*, Oxford: Clarendon Press.

Stiglitz, Joseph E., (2000), “Development Thinking at the Millenium”, *Annual World Bank Conference on Development Economics* 1999, Washington.

Şahin H., (2000), Türkiye Ekonomisi, 6.Baskı, Ezgi Kitabevi, Bursa.

Şaylan G., (1995), Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi, İmge Kitabevi, Ankara.

Todaro M.P.,(1987),Kalkınma Planlaması Modeller ve Yöntemler, Çeviren:Doç. Dr. Orhan Sezgin, Nihad Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları No.417/651, İstanbul.

Todaro, M. P. (2000), Economic Development, Fifth Edition, Longman, New York.

Tufan A. (1997), Türkiye Ekonomisi, Ankara Üniversitesi Yayın No: 1487, Ankara.

Turizm Bakanlığı, (1998), Türk Turizminin Ekonomi ve Sosyal Yaşam İçindeki Yeri, Turizm Bakanlığı Yayını, 1.Turizm Şurası, Ankara.

Türk İ.,(1983), Maliye Politikası Amaçlar, Araçlar, Sevinç Matbaası, Ankara

Uzunoğlu S., (2004), IMF ile Nereye Kadar?, İstanbul Ticaret Odası Yayını No:2004-43, İstanbul.

Waterston, A.,(1966), “Development Planning : Lessons of Experience”, London.

Word P., (1989), Corruption Development and Inequality: Soft Touch or Hard Graft?, Routledge, London, NY.

Yalçın E., (2005), İktisadi Büyüme ve Dış Krediler:Ampirik Bir Çalışma, TC Merkez Bankası, Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Yeterlilik Tezi,Ankara.

Zaim S.,(1997), Çalışma Ekonomisi, Filiz Kitabevi, Onuncu Baskı, İstanbul.

Makaleler

Ansal H., (1997), Alternatif Bir Sanayileşme Politikası Önerisi, İktisat Dergisi, Nisan-Mayıs, İstanbul.

Arınsoy, Y., (1986) , “Türk Kalkınma Planlamasında Uygulanan Model ve Teknikler” İl Planlama ve Koordinasyon Müdürleri ile APK ve Planlama Uzman Yardımcıları Kurs Notları, İçişleri Bakanlığı, Ankara.

Artan S.,(2006) Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Enflasyon ve Büyüme:Yatay Kesit ve Panel Veri Analizi, İktisat,İşletme ve Finans Dergisi, 21.yıl, 108-124, İstanbul.

Atik H., (2005), Is Development Really a Regional Matter in Turkey Before the Negotiations with the European Union, Hacettepe İİBF Dergisi 2004/ 23(2), Ankara.

Atkinson, A. B.,(1998), "The Distribution of Income in Industrialized Countries", Symposium of Income İncquality: İssues and Policy Options, Federal Reserve Bank of Kansas City, Wyoming.

Balassa B.,(1988), The Lessons of asian Development: An Overview, Economic Development and Cultural Change, 36(3), 273-290.

Baldemir E. Keskiner A.,(2004), Devalüasyon, Para, Reel Gelir Değişkenlerinin Dış Ticaret Üzerine Etkisinin Panel Data Yöntemiyle Türkiye İçin İncelenmesi, Dokuz Eylül SBF Dergisi, Sayı 4, İzmir.

Barro R.,(1999), Inequality, Growth and Investment, NBER Working Paper Series /038.

Barro R.,(1999), Economic Growth in a Cross Section of Countries, The Quartely Journal of Economics, Vol 106(2), 407-443.

Beauchemin K.,(2001), Growth of Stagnation, The Role of Public Education, Journal of Development Economies, Vol:64.

Berber M., ve Artan S. (2004), “Türkiye’de Enflasyon-Ekonomik Büyüme İlişkisi: (Teori-Literatür ve Uygulama)”, Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi, 18(3-4): 103-117.

Boltvinik J.,(2002), Poverty Measurement Methods-An Overview.
www.undp.org/poverty/publication/PovertyMeasurementMethods.pdf

Breusch T.& Pagan A.,(1980), The LM Test And Its Applications to Model Specification in Econometrics, Review of Economic Studies, No:47, s.239-254.

Brown L.R.,(1998), İktisadi Büyümenin Geleceği, Dünyanın Durumu, Tema Vakfı Yayını, No.23, İstanbul.

Candan E.,(2004), Dünya Bankası Kredilerine İlişkin Genel Esaslar, Proje Kredilerinin Özellikleri, Avantajları ve Dezavantajları, Sayıştay Dergisi, No:58, Ankara.

Chaudhuri K.,(2006),The Size and Development of Shadow Economy: An Empirical Investigation from States of India, Journal of Development Economics 80, 428-443, Elsevier.

Coase, R.H. (2000), “Sosyal Maliyet Sorunu”, (Çev. Mehmet Aktaş), Devlet Rekabet Mülkiyet ve İktisat,Adapazarı.

Çakmak E., (1992), Ekonomik Kalkınmanın Motoru Olarak Dış Ticaret: Teori ve 13 Gelişmekte Olan Ülke Üzerine Bir Uygulama, Atatürk Üniversitesi, SBF Doktora Tezi, Erzurum.

Değer M.K., (2003), Yerel Ekonomik Kalkınmanın Dinamikleri, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, SBE, İktisat Anabilim Dalı, Erzurum.

Demir S., (2006), “Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İnsani Gelişme Endeksi ve Türkiye Açısından Değerlendirme”, DPT, Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Ankara.

Dura C., Atik H., Türker O., (Kasım 2004), “Beşeri Sermaye Açısından Türkiye’nin Avrupa Birliği Karşısındaki Kalkınma Seviyesi”, 3. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, 25-26 Kasım 2004, Eskişehir.

Elizondo R.L. ve Krugman P.(1996), Trade Policy and The Third World Metropolis, Journal of Development Economics, 49, 138-152.

Eralp A.,(1981), Türkiye’de İzlenen ithal İkameci Kalkınma Stratejisi, ODTÜ Gelişme Dergisi, Özel sayı, Ankara.

Erkan H.,(1986), Genel ve Bölgesel Sosyo-Ekonomik Gelişmenin Altyapı Teorisi ile Açıklama ve Yapısal Analizi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF Dergisi, 1,1:92-97.

Feder G., (1982), On Export and Economic Growth, Journal of Development Economies, 12, p.59-73.

Figueiredo P.N.,(2002), Does Technological Learning Pay Off? Inter-firm Differences in Technological Capability - Accumulation Paths and Operational Performance Improvement., Research Policy, Vol 31, s. 73.94.

Frankel, J.& Romer D., (1999), "Does Trade Cause Growth?", American Economic Review, Vol.89, No.3.

Grimes, A., (1991), “The Effects of Inflation on Growth: Some International Evidence”, *Weltwirtschaftliches Archiv*, 127: 631-644.

Godoy S., Stiglitz J.,(2006), Growth, Initial Conditions, Law and Speed of Privatization in Transition Countries:11 years later , NBER Working Paper No:11992, Cambridge.<http://www.nber.org/papers/w11992>

Gordon R.J.,Technology and Economic Performance : The American Economy, NBER Working Paper Series, No:8771, Cambridge.

Güenalp B., Gür T.,(2002), Government Expenditures and Economic Growth in Developing Countries: Evidence From a Panel Data Analysis, METU Studies in Development, 29(3-4), 311-332, Ankara.

Gyimah-Brempong K.,(1991), Export Instability and Economic Growth in Sub-Saharan Africa, *Economic Development and Cultural change*, 39(4), 815-828.

Hsiao C., (1985).” Benefits and Limitations of Panel Data”, *Econometric Reviews*, Vol. 4, s.121-174.

İnan İ.H.,(1980), *Ekonomik Kalkınmada Tarım, Verimlilik Dergisi, Özel Sayı*,

Kıral T.&Akder H.,(2000), Makro Ekonomik Göstergelerle Tarım Sektörü,. "Türkiye Ziraat Mühendisliği V. Teknik Kongresi", I, s.17-21.

Karaca O., (2003), Türkiye’de Enflasyon - Büyüme İlişkisi:Zaman Serisi Analizi, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, No:4 (2), 2003, s.247-255, İstanbul.

Kim, S. H. ve Willet, T. (2000), “Is The Negative Correlation Between Inflation and Growth Real?: An Analysis of the Effects of the Oil Supply Shocks”, *Applied Economics Letters*, 7(3): 141-147.

Kormendi R., Meguire P.,(1985), Development of Growth Cross-Country Evidence, *Journal of Monetary Economics*, 16, p.141-163.

Krugman P., Venables J., (1995), Globalization and the Inequality of Nations, Quarterly Journal of Economics, No:110, p.857-880.

Krugman P., (1991), Increasing Returns and Economic Geography, Journal of Political Economy, No:91, p:483-499.

Krugman P., (1999), The Role of Geography in Development, International Regional Science Review, No:22, p.142-161.

Küçükaltan K.D., (1997), Trakya Ekonomisi İçin Bir Bölgesel Kalkınma Modeli: Kırsal Turizm, Ulusal Bölge Planlama Kongresi Bildiriler 1, Pro Ofset, İzmir, s.210-218.

Küçükaltan K.D., (1999), Bir Alternatif Turizm Türü Olarak Kırsal Turizm ve Türkiye’de Kırsal Turizm İşletmeciliği, Doçentlik Takdim Tezi.

Lemco J., (1988), Economic and Political Developmentin Modernizing States, State and Development, Vol XL VIII, Brill Press, New York.

Lin S., Song S., (2002), Urban Economic Growth in China: Theory and Evidence, Urban studies, 39(12), 2257-2279.

Mallik, G. ve Chowdhury, A. (2001), “Inflation and Economic Growth: Evidence from four South Asian Countries”, Asia-Pacific Development Journal, 8 (1): 123-135.

Markusen A., (1995), Interaction Between Regional and Industrial Policies: Evidence from Four Countries World Bank Publication, Report No: 14432.

Maxwell, S. (2000), “Developing the Consensus”, New Economy, Vol: 7. Issue: 4.

Morgil O., (2003), Türkiye Ekonomisinde Son Gelişmeler, TİSK İşveren Dergisi, Eylül Sayısı.

Motley, B., (1998), "Growth and Inflation: A Cross-Country Study", Federal Reserve Bank of San Francisco, Economic Review, 1: 15-28.

Nickell S.,(1981), Biases in Dynamic Models With Fixed Effects, Econometrica, Vol:49, p:1417-1429.

Papanek G. F., (1973), Aid, Foreign Private Investment, Savings, and Growth in Less Developed Countries. Journal of Political Economy, Vol. 81, No. 1, 120-30.

Pazarlıoğlu V.,(2003), 1980-1999 Döneminde Türkiye’de İç Göç Üzerine Ekonometrik Model Çalışması, <http://idari.cu.edu.tr/sempozyum/bil8.htm>, 19.05.2003

Pazarlıoğlu V.,Gürler Ö.,(2007), Telekomünikasyon Yatırımları ve Ekonomik Büyüme.Panel Veri Yaklaşımı,Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Yıl:44, Sayı:508, s.36-43, İzmir.

Ram R., (1985), Exports and Economic Growth,: Some Additional Evidence, Economic Development and Cultural Change, 33(2), 415-425.

Ram R., (1987), Exports and Economic Growth in Developing Countries: Evidence from Time Series and Cross Section Data, Economic Development and Cultural Change, 36(1), 51-72.

Rodrik, D., Subramarian A.,Trebbi F., (2002), "Institutions Rule: The Primacy of Institutions over Geography and Integration in Economic Development", NBER Working Paper, No.9305.

Rousseau P.L.,(2002), Historical Perspectives on Financial, Devwlopment and Economic Growth, NBER Working Paper Series, No:9333, p.1-38, Cambridge.

Sachs, J., (2001), "Tropical Underdevelopment", NBER Working Paper, No.8119.

Solow R., (1994), Perspectives on Growth Theory, Journal of Economic Perspectives, Vol:8, N.1,p.45-54.

Sridhar K. & Sridhar V.,(2004), Telecommunication Infrastructure and Economic Development: A Simultaneous Approach, National Institute of Public Finance and Policy (NIPFP), India.

Stiglitz J.,(2003), Globalization and Growth in Emerging Markets and the New Economy, Journal of Policy Modeling 25, 505-524, Elsevier Inc., New York.

Stoneman C., (Ocak 1975), Foreign Capital and Economic Growth, World Development, Vol.3, No. 1, 11-26.

Sun H.&Parikh A.,(2001), Exports, Inward Foreign Direct Investment and Regional Economic Development in China, Regional studies, 35(3), 187-196.

Tanrıkulu K.,(1983), Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Dış Borç İlişkisinin Değerlendirilmesi, DPT İktisadi Planlama Başkanlığı, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Ankara.

Tansel A.& Güngör N., (1999), Economic Growth and Convergence: An application to the Provinces of Turkey, 1975-1995, ERF Working Paper Series, No:08. www.erf.org.tr/uploadpath/pdf/9908.pdf.

Temple J., (1999), The New Growth Evidence, Journal of Economic Literature, Vol:36 March, p.112-156.

Terzi H.,(2004), Türkiye’de Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi (1924-2002), Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 6/3, p.59-75, Ankara.

UNDP, (2005), “Human Development Report 2005”, International Cooperation at a Crossroads Aid, Trade and Security in an Unequal World, New York.

Waheed, A., (2004), Foreign Capital Inflows and Economic Growth of Developing Countries: A Critical Survey of Selected Empirical Studies. Journal of Economic Cooperation, 1-36.

Webster A, (1995), Modernization Theory, Development Studies: An Introduction Through Selected Readings, Ed: Ron Ayres, Greenwich University Press, p.104-120, UK

Wong C., (2002), Developing Indicators to Inform Local Economic Development in England, Urban Studies 39, 1833-1863, London.

World Development Report, (2001), Sustainable Development in a Dynamic World, The World Bank, Washington D.C.

Yavilioğlu C., (2002a), Kalkınmanın Anlam Bilimsel Tarihi ve Kalkınmanın Kökenleri, C.U. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 3 , sayı1.

Yavilioğlu C., (2002b), Geri Kalmışlık Olgusu Ve Ekonomistik Kalkınma Teorileri (Eleştirel Bir Yaklaşım), C.Ü. İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 3, Sayı 2, s.49-70.

Yılmaz M., (2002), İnsani Kalkınma Politikaları ve Türkiye Üzerine Bir Deneme, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı Doktora Tezi, Aydın.

www.tuik.gov.tr/ulusalgostergeler

<http://ekutup.dpt.gov.tr/tg/index>.

<http://www.fao.org/waicent/portal/statistics>

<http://www.imf.org/external/index.htm>

<http://hdr.undp.org/>

<http://www.ikv.org.tr/haberler>

<http://www.kultur.gov.tr/TR/turizm-istatistikleri>

<http://publications.worldbank.org/WDI/>

ÖZGEÇMİŞ

Ebru Zümrüt Boyacıoğlu 1971 yılında Edirne’de doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini sırası ile Yusuf Hoca İlkokulu ve Edirne Anadolu Lisesi’nde yaptı. Lisans eğitimini İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat bölümünde tamamladı. Yüksek lisans eğitimini ise Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim dalında Prof.Dr. Derman Küçükaltan danışmanlığında “Turizmin Edirne İline Sosyo-Ekonomik Katkısı ve Yerli Halkın Yaklaşımı” adlı uzmanlık tezi ile gerçekleştirdi. 1999 yılından bu yana Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümünde görev yapmaktadır. Evli ve biri kız biri erkek iki çocuk sahibidir.